

K. Lengyel Zsolt

BOGYAY TAMÁS MAGYARSÁGTUDOMÁNYI TEVÉKENYSÉGE AZ EMIGRÁCIÓBAN

Bogyay Tamás (*Thomas von Bogyay*, Kőszeg, 1909–München, 1994) művészettörténeti és történelemkutatói pályája a rugalmas folytonosság jegyében teljesedett ki értékekben és tanulságokban gazdag hozammal a magyar és a nemzetközi tudományosság mezsgyéjén. Ígéretes kezdetei és első nyilvános sikerei után, a második világháború végeztével egy ideig megtörni látszott az életút viszontagságaiban. A Nyugatra sodródott tudós azonban korán és tudatosan hozzáidomult megváltozott szociális körülményeihez. Kirekesztődve a magyarországi tudományosságból tartalmilag és módszertanilag onnan folytatta elsősorban mediavisztikai vizsgálódásait, ahol Budapesten 1944-ben abbahagyta. Németországi éveit mégis önálló szakaszát alkotják fél évszázadnál hosszabb munkásságának. Ugyanis az emigrációban jelentősen kiszélesítette látó- és hatókörét immár állandóan a nyugati, főleg a német szakközönség felé is fordulva. Külföldön a külhoni magyar tudományművelés életszerű megmértetésének életfogytig tartó esélyével szembesült.¹

Jelen dolgozat egy 2005. évi, azonos című magyar nyelvű előadás² bővített változata, egyben összevont foglalat a két német nyelvű tanulmánynak, amelyek a Zentrum für Hungarologie im Institut für Finnougristik/Uralistik der Universität Hamburg megbízásából és támogatásával készültek 2000 és 2003 között az „Auswirkungen der deutsch-ungarischen Wissenschaftsbeziehungen der Neuzeit auf die Modernisierung von Politik, Wirtschaft und Gesellschaft” című kutatási program keretében.³ E munkák elsőként kísérik meg mélyrehatóan, de korántsem teljesen feldolgozni Bogyay Münchenben és Budapesten őrzött hagyatékát, amely a 20. századi magyar tudománytörténet egyik jobbára még felfedezetlen szegletéhez rejt magában érdekesnél értékesebb adatokat.⁴ Alább a Bogyay-mű magyarországi alapról végbement nyugati betagolódásának egyrészt nyelvi és személyi feltételeit, másrészt elméleti vezérelveit, értelmezési irányait és tematikai súlypontjait mutatjuk be. Követjük a pályát egy rádiószerkesztői és egy intézetszervezői mellékvágányon is. A mindvégig törhetetlen munkakedvű magántudós teljesítményeit kulcsfontosságú témáinak a tükrébe helyezzük, hogy végül tudományos örökségének a súlyát eredményeinek, módszerének és szemléletének, valamint „igazság”-keresésének a szempontjából mérlegeljük.

I. A tudományos pálya kezdetéhez

„Be kell vallanom ugyanis, hogy szembekerülve problémákkal jóformán mindig a bíráló kritika, az ellentmondás szelleme volt nálam a kiindulópont. De a vitában ellenfeletem sosem tekintettem ellenségemnek. Valahogy megértettük, hogy közös a célunk, ugyanazt keressük: az igazságot.”

A férfiú, aki 81 éves korában ezekkel a szavakkal köszönte meg tiszteletbeli díszdoktorrá avatását a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában,⁵ messze ismert kifinomult érzékkel kutatott fel kérdéses tényállásokat történeti összefüggésekben. Körültekintően kritikus tárgyilagosságával már a két világháború közötti Magyarország fiatal tudósnevezékének élvonalába lépett. Bogyay akkor végezte egyetemi tanulmányait, amikor gyermekkorának magyar állama nem létezett már. Pályája az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának az élményvilágában, a magyar szellemi élet új tájékozódásainak az időszakában kezdődött, amikor a magyar kormányzat az államnemzeti egység megszüntét és az ország nemzetközi hírnevének a romlását átlagon felülően igényes művelődéspolitikával igyekezett ellensúlyozni.⁶ Ez a célkitűzés a fiatal Bogyayban az állhatatosan tökéletesítendő szakszerűség eszményét ébresztette fel.

Pályakezdekésekor a *hungarológia* hőskorát élte. E szakterület elmélete a 20. század első negyedében a berlini Friedrich-Wilhelm-Universität Magyar Intézetének mérvadó közreműködésével érlelődött meg. Graduális és posztgraduális művelődési programként egy szakterületeken és térségeken átnyúló, egyetemen és azon kívül egyaránt tevékenykedő magyarságtudományt vázolt fel, amely öntudatos külföldi jelenlétre törekedve összefonódik más nemzeti tudományok témáival. Az interdiszciplinaritás, a tág földrajzi betájoltság és a nemzetközi tájékozottság fő tulajdonságaival újtára indított koncepcióban megfér egymás mellett a tudományos és a politikai rendeltetés.⁷ Mai példánk kizárólag tudományos felhasználásáról szól, egy olyan esetről, amelyben az egyéni szellemi adottságok a politizált hungarológiai programból a szakmai továbbképzés előnyeit érvényesítették.

Bogyay az Eötvös-kollégium tagjaként a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1932-ben tanári diplomát szerzett magyar és francia szakon, és megvédte Hekler Antalhoz (1882–1940) írott művészettörténeti doktori értekezését a művész társadalmi szerepéről a kora középkorban.⁸ A magyar École Normale Supérieure gondolatgazdag és cselekvő szabadelvűsége, valamint az egyik ágon katonatiszt, a másikon tudós család fegyelmezett műveltsége a – nem csak szakmai ügyekben – önálló, céltudatos és felelősségteljes gondolkodás útját mutató alapélménnyé ötvöződött benne.⁹ 1933 nyarán és 1933/1934 telén egy-egy szemesztert töltött a berlini Collegium Hungaricumban, illetve a római Magyar Történeti Intézetben.¹⁰ E külföldi kutatásainak mindennapjaiban, a francia barokk portrészobrász Jean Antoine

Houdon (1741–1828)¹¹ életrajzán dolgozva kezdte felismerni a szöveges és a képi-tárgyas források együttes értelmezésének, valamint a művészeti jelenségek általános történeti keretbe helyezésének a hasznát.¹² Ugyanakkor szintén hosszú távon ható tapasztalatként tudatosult benne, hogy – amint a két említett intézményben dívott – magyar témákkal érdemes mind koncepciónálisan, mind szervezetenként nemzeti határokon túllépve foglalkozni.¹³

Külföldi tanulmányútajairól hazatérve kerülő úton kapcsolódott be magyar témák kutatásába. 1935-től a zalaegerszegi tanfelügyelőség tisztviselője volt, 1940-ben pedig Budapestre került, ahol a háború végéig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályán műemlékvédelmi és kiállítás-szervezési ügyeket intézett, legutóbb miniszteri titkárként. Ebben az évtizedben a pénzkereseti okokból megkerülhetetlen hivatala mellől, néha mellett egyre határozottabban szentelte szellemi erejét tudományos hivatásának. Érdeklődése a középkori Magyarország, főleg az Árpád-kori Dunántúl művészetének társadalmi szerkezetére, nyugati és keleti irányú kapcsolat-történeteire és ikonográfiai jelenségeire irányult, rögzült a különböző humántudományi ágazatok együttműködését, főként a művészettörténelem és a régészet koncepcionális egységét feltételező eljárás módban. Akkori témáival, amelyeket majd „csak az emigrációban” fog „részletesen feldolgozni”,¹⁴ formálisan egy mellékfoglalkozás pályáján mozgott. Erről azonban legkésőbb a második világháború végére nyilvánosan kiderült, hogy tulajdonképpen szakmai fővágánya. 1944-ben ugyanis megjelent „A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna (Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez)” című, e tárgy körben és műfajban ma is egyedülálló kismonográfiája, amelyet jelentős mértékben a budapesti Műegyetem Középkori Építészeti Tanszékének kézikönyvtárában, valamint fénykép- és rajzgyűjteményében készített el.¹⁵ E művével hozzájárult a magyar művészettörténet-írás azon iskolájának a megalapozásához, amely a rokon építészettörténet módszertanát hasznosítva kiemelt figyelemmel vizsgálja a középkori épületek mértani tervezését.¹⁶

II. A mű tartalmi folyamatossága és nyugati irányú kifejlődése a második világháború után

Bogyay 1945 tavaszán a budapesti minisztérium tisztviselőjeként feleségével a Magyarországról nyugatra menekített műkincsszállítmány kíséretéhez tartozott. A vonatszerelvények a világháború utolsó heteiben elakadtak a bajorországi Chiemsee közelében. Értékes tartalmuk a harcok befejeztével Münchenbe került amerikai katonai felügyelet alá. Bogyay a vonatot megállító utóvédharcok környékén, a Chiemseetől néhány kilométerre fekvő Staudach-Egerndach faluban jutott átmeneti szálláshoz. Három éven át a karlsruhei, majd a baden-badeni Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság szakér-

tőjeként, a budapesti pénzügyminisztérium Elhurcolt Műkincsek Miniszteri Biztosa megbízásából közreműködött az immár elhurcoltnak minősített műkincsek újrendezésében és hazaküldésében. Kétszer megkísérelte magát és feleségét hazaküldetni – hivatali okokból sikertelenül. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után még nem elégségesen tisztázott körülmények folytán egyre kevésbé törekedett arra, hogy visszatérjen Budapestre. Néhány évig azt sem döntötte el, hogy Európában marad-e. Egy szociális biztonságot ígérő munkaajánlat jóformán az utolsó pillanatban térítette el az amerikai kívándorlás tervétől: 1952 januárjában a müncheni Szabad Európa Rádió magyar osztályához csatlakozván végképp – és végleg – emigráns lett, a bajor fővárosba költözve időközben egy leánygyermekkel megszaporodott családjával.¹⁷

Bogyay már legelső bajorországi éveiben ráeszmélt arra a lehetőségre, hogy tudományos hasznot kovácsoljon kitelepülésének a kényszeréből. Akkori levelezése német magánszemélyekkel és intézményekkel, például Friedrich Gerke (1900–1966) mainzi művészettörténésszel és a marburgi művészettörténeti intézettel, több kulcstémájában tükrözi azon elhatározását, hogy alapkutatósokkal támogassa a nem-magyar szakvélemény történeti Magyarország-képének kidolgozását, szükség esetén kiegészítését vagy helyesbítését. Magyar címzeteknek, például Csemegi Józsefnek (1909–1963), Entz Gézának (1913–1993) és Moravcsik Gyulának (1892–1972) az éppen leereszkedő vasfüggönyön túlra küldött leveleiből kitűnik, hogy emellett eredeti szakmai közege felé is fenntartotta a tudományos ismeretgyarapítás és felvilágosítás igényét.¹⁸

II. 1. A szakmai betagolódás nyelvi és személyi feltételei

Külföldi letelepedésekor egyrészt többnyelvűsége, főleg tökéletes magyar–német kétnyelvűsége egyengette útjait új szellemi környezetébe. Írásait az 1940-es évek végétől rendszeresen németül és magyarul is közzétette, esetenként egyidejűleg különböző műfajokban, máskor az egyik nyelvi változatot a másikban tartalmilag továbbfejlesztve. Franciául egyetemi tanulmányai óta tudott, szlovénul megtanult a világháború végén, mivel eredetiben kívánta tanulmányozni a számára fontos szakirodalom ilyen nyelvű kiadványait. Emigrálása után francia és szlovén szaklapoknak is küldött szerkesztésre kész, majd ki is nyomtatott szövegeket.¹⁹

Többnyelvű lévén, legkésőbb 1950-től²⁰ rendszeresen hívták nemzetközi konferenciákra. Publikációinak jelentős hányadát ilyen felkérések nyomán alkotta meg.²¹ Nagyra értékelték kiállítások tanácsadójaként is.²² Német szakmai kapcsolataihoz a müncheni Zentralinstitut für Kunstgeschichte és a marburgi Forschungsinstitut für Kunstgeschichte²³ mellett a müncheni Südost-Institut nyújtott ösztönző segítséget.²⁴ Német nyelvű írásai túlnyomórészt az utóbbi intézet 'Südost-Forschungen' című folyóiratában és a Münchener Magyar Intézet évkönyvében, az 'Ungarn-Jahrbuch'-ban jelentek meg.²⁵

Bogyay a maga integrációját másodrészt előmozdította személyes ismeret-ségekkel, amelyeket részben már a világháború előtt és alatt kötött. Ezeket sem szűkítette a magyar vonalra. Alig szállásolták el az eldugott felsőbajorországi településen, és már lenyűgözően tartalmas, több európai országba ágazó eszmecesterébe kezdett postai úton magyar és más nemzetiségű tudósokkal megintézményekkel.²⁶ Egyik különleges, mert több államhatárt Kolozsvárig átlépő, eddigi ismereteink szerint 1948-tól követhető levélváltásában „mint vén csatalovat a trombita szó”, úgy villanyozták fel a viszontküldemények az akkor még a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékét vezető, szintúgy Hekler-tanítvány és középkori művészetben elmélyült Entz Géza jóvoltából.²⁷ Címzettjeinek nemzetközi köréhez tartozott számos nyugatra távozott, a szakmai beilleszkedés feladataival szembesülő magyar tudós.²⁸ Az életutak e párhuzamosságából alakult ki rendkívül élénk kollegiális barátság a Deér József (1905–1972) középkorkutató történészprofesszorral, aki Magyarországon legutóbb 1945-től 1948-ig a budapesti egyetemen, 1950-től pedig a berni egyetemen oktatott.²⁹ A korai emigráns Bogyay német személyes viszonyaiban különösen szorosan érintkezett a már említett Friedrich Gerkével, akivel már a világháború idején szívélyes kapcsolatot ápolt. A művészettörténet és a keresztény régészet 1935-től berlini professzora akkoriban vendég-professzorként vezette az 1940-ben elhunyt Hekler Antal budapesti tanszékét, ahonnan 1946-ban visszatért Németországba, a mainzi Johannes-Gutenberg-Universität művészettörténeti intézetének az élére.³⁰

II. 2. Elméleti vezérelvek, értelmezési irányok, tematikai súlypontok

Az öreg Bogyay többször emlegette,³¹ hogy egy harmadik feltétel különösen megkönnyítette betagozódását a nyugati tudományosságba: szakmai érdeklődésének tartalmi sokszínűsége. Már fiatalkorában rendszeresen kitekintett nemzeti kereteken. E szokását Bajorországban letelepedve ellátta egy magyarságtudományi rendeltetéssel. Látókörébe kerültek az Alpoktól északra fekvő történelmi helyszínek, amelyeknek művészettörténeti vizsgálata nem hagyhatja figyelmen kívül a kora középkort. Azelőtt a magyar késő középkorra összpontosított, a világháború után viszont tágítani kezdte témáinak mind területi, mind időbeli összefüggéseit. Bekapcsolódván a karoling-kori Bajorország kutatásába, felfigyelt a Felső-Rajna és a Közép-Duna közötti térségben fennmaradt, 8–10. századi templomok belső díszítésének szalagfonatos kötőredékeire.³² Ezek régiókon átívelő párhuzamosságok és kölcsönhatások elemzésére készítették, így arra is, hogy gondolatban visszatérjen az Alpoktól délkeletre eső térségekbe, a Karoling- és Árpád-kori Alsó-Pannóniába.³³ Ezáltal életre szólóan megérett benne egy részeredményeket általánosító felismerés, amelyre Deér József Svájból küldött tanácsai is bátorították.³⁴

Lényegét öregkorában a következő képletbe sűrítette: „Nincs olyan magyar probléma, ami ne függene össze Magyarországon kívüli dolgokkal.”³⁵

Bogyay munkastílusát már addig is az interdiszciplinaritás elve határozta meg. Ez a módszer érdeklődésének tartalmi bővülésével új erőre kapott bölcsész műhelyében. Elméleti vezérelvei közül a tudományköziséget alkalmazta általános érvénnyel, midőn a negyvenes évek végétől a nyugati tudományosság fórumain hat fő értelmezési irányt dolgozott ki alaptémáiban.

II. 2. 1. A művészetszociológiai szemszög

Legkorábbi és legtartósabb kutatási indítékát a művészetszociológiából kölcsönözte. Örült, ha a művészeti alkotásokban felfedezhette a történeti forrásértéket biztosító hitelességet.³⁶ Így vált a magyar történeti ikonográfia egyik megalapozójává.³⁷ Művészetszociológiai előfeltevéseivel³⁸ olyan mediavizitikai témákat választott magának, amelyeket szűk stíluselemzésekkel nem lehet kimerítően feldolgozni, mivel bennük a királyi hatalom,³⁹ a világi⁴⁰ és egyházi⁴¹ arisztokrácia vagy a kisnemesség⁴² játssza a főszerepet. Egyik már magyarországi éveiben felfedezett, és még öregkorában is emlegetett példája a Muraköz ma Szlovéniához tartozó részén, a Kis Kerka völgyében fekvő Domonkosfa (Domanjševci) katolikus templomkápolnája.⁴³ „Egyedülálló kapuzatdísze”, nevezetesen egy oroszlán egy kereszttel, a 13. század második negyedében ott élő „egyszerű harcosok archaikus vallássóságának és társadalmi tudatának kifejeződéseként magyarázható meg”.⁴⁴

II. 2. 2. Tudományközi megközelítések

Bogyay váltig állította, hogy témáinak vizsgálatába „egy sor szakértőt” kellene bevonni.⁴⁵ Sürgette „több kutatási ágazat együttműködését”, mivel csak ez „teszi lehetővé a források helyes értelmezését”.⁴⁶ A tudományköziség követelménye saját művészetszociológiai szemszögében az írott források folytonos felhasználását jelentette. Az egyház-, társadalom- és művészettörténelmet egybeötvöző munkákat elismerő szavakkal illette.⁴⁷ Ellenben elégedetlenül vélekedett egy olyan könyvről, amelynek művészettörténész szerzője „a stilisztikai keltezéseket” elmulasztotta „összhangba hozni a történeti forrásokkal”. Hiszen a „kelet-közép- és délkelet-európai térségben, amelyben a legkülönbözőbb irányzatok keresztezték egymást és a műemlékállomány jelentékeny hiányokat mutat, a stíluskritikai módszer egyáltalában kevésbé megbízható segédeszköz az időbeli meghatározáshoz”.⁴⁸ A „tisztán formalista szemléletű vérbeli műtörténészeknek jellemző tévhite, hogy azt hiszik, minden formai analógiák hatására jött létre”, írta bajor falujából Entz Gézának Kolozsvárra 1949 júliusában,⁴⁹ amikor több éves előmunkálatainak a szálait

továbbfonva ismét elmélyülten foglalkozott a salzburgi érsekség 9–10. századi nyugat-dunántúli missziójával. E témakörben később is bírálta a diszciplináris beszűküléseket. A karoling-kori Mosapurc és az árpád-kori utódhelyszín, Zalavár kutatásában maga ismételten kiértékelte a művészet- és egyháztörténeti-, nyelv- és régészettudományi forrásokat és szakirodalmat – miközben nem riadt vissza attól, hogy adott esetben rámutasson az egyes szakágak eredményei között feszülő ellentmondásokra is.⁵⁰ Éppen ezért bátorított más témákban is tudományközi egyeztetésekre, például a Magyarország Szent Koronája körül felmerülő művészettörténeti, történet- és segédtudományi kérdések közös vizsgálatára.⁵¹ Ebben ő maga negyven éven át számos tanulmányt vett részt.⁵²

II. 2. 3. Kitekintés a Duna-térségre

Bogyay a művészetet történeti folyamatokban szemlélte. Olyan magyar vonatkozású jelenségeket vizsgált, amelyeknek elemzése nem állhat meg államok, kultúrák és hatalmi övezetek határainál. A társadalmi rendező elvvel felvértezve nem esett abba a kísértésbe, hogy „kizárólag” a „nemzeti művészettörténetek” képleteiben gondolkodjon. A „társadalom ízlését, igényeit és gazdasági teljesítőképességét” fontosabb meghatározási tényezőknek tartotta, mint a művészek amúgy is gyakran bizonytalan nemzeti hovatartozását.⁵³ Minthogy vizsgálódásait nem etnikai-kulturális tulajdonságok mentén határolta be, a magyar művészettörténelmet képes volt beilleszteni a „kelet-közép-európai” keretébe.⁵⁴ Ekképp újra meg újra kitekintett „a magyar történet megszokott keretei közül”.⁵⁵ Kereste a nemzetközi szakirodalomban azokat az elemzési „mintákat”, amelyekből kiviláglik, hogy „miként szemlélendő a határterületek művészete”, így azon régiókban is, amelyeket a világháborúk után elcsatoltak Magyarországtól.⁵⁶ Az, hogy ő maga milyen mintát és miképp helyezett ezek mellé, végigkövethető Johannes Aquila 1383-as bántornyai, 1378-as velemeri és 1392-es mártonhelyi freskóiról szóló írásában. A stájerországi származású falfestő és építész művészi hagyatéka legkésőbb 1939-től foglalkoztatta.⁵⁷ Benne kiváló anyagra lelt ahhoz, hogy osztrák-cseh-szlovén-magyar vonzatú kölcsönhatások széles területi keretben elterjedt forrásait művészetszociológiai szemszögből, de nem csak művészettörténeti igénytel értékelle.⁵⁸

II. 2. 4. Nyugati és keleti befolyások nyomában

Bogyay fáradhatatlanul fűrkészte a Duna-térséget kívülről érő hatásokat. Egész tudósi életén át izgatta a kérdés, hogy milyen esztétikai tartalmakkal, és alakokkal, valamint társadalmi-politikai indítékokkal és következményekkel vett részt a keresztény Magyarország azon nagyívű találkozások-

ban, hasonlóságokban vagy elhatárolódásokban, amelyek a félnomád életmódok továbbélő hagyományaiban már a 11. századi egyházszakadás előtt, de főleg azután kusza sokrétűségben meghatározták a Kárpát-medence arculatát.⁵⁹ Az emigrációban fokozódó érdeklődése a kölcsönhatások különböző válfajai iránt a kora és késő középkori magyarországi művészet nyugati és keleti vonásainak a kutatásában szembeszökően nyilvánult meg. Tekintetét a nyugati, például a bajor-délnémet közegetől a keleti, időnként az iszlám világig kanyarította,⁶⁰ miközben egy térséget előkelő ranggal tüntetett ki: a bizánci birodalmat.⁶¹ A „Byzantinische Zeitschrift”⁶² és több hasonló arcélú lexikon, kézikönyv és tanulmánygyűjtemény⁶³ nem csak magyar vonatokat ecsetelő és feszegető munkatársaként a művészettörténeti bizantinológia nemzetközi szinten mértékadó személyisége volt.

II. 2. 5. A helyi kölcsönhatások értékelése

Bogyay a magyarországi művészet- és társadalomfejlődést kívülről érő hatások részarányainak jelentőségét abból a szempontból mérte fel, hogy egyesültek-e vagy legalább kiegészítették-e egymást? Erre a kérdésre döntő esetekben igenlően válaszolt. Éppen ezért volt képes megállapítani, hogy miképp járultak hozzá a belső tényezők a külső hatások összesimulásaihoz vagy egybehangelődésaihoz. Elégedetten vette tudomásul, ha más szerzők „általános jelentőségű eredményeikkel” szintúgy „határozottan lemondtak” az „egy-országok autochton fejlődésének az elméletéről”⁶⁴. Korántsem gondolta azt, hogy a középkori Magyarország alkotóerői viszállymentes környezetben dolgozták fel és irányították a külföldi ösztönzéseket. Láta az egykori politikai és társadalmi érdekek ellentétét a helyi sajátosságok kialakulásában és megszilárdulásában. Mégis fontos feladatának tartotta, hogy ezekből – megfelelő források birtokában, az utókor elemző higgadságával – mintegy kivonja a feszültséget. Eközben mind bizánci, mind nyugat-európai tényezőkről kimutatta, hogy a helyi fejlődésben összhangteremtő szerepet játszottak. Ezen értelmezési szokását a jáki bencés apátsági templom 13. századi építéstörténetével, az esztergomi székesegyház Porta Speciosájával és Magyarország Szent Koronájával kapcsolatos munkássága tükrözi a legbeszédesebben.⁶⁵ Alap-témái közül az utóbbit kezdte az emigrációban elemezni.⁶⁶

II. 2. 6. Folyamatosságok keresése a regionális fejlődésben

Bogyay Mosapurc-Zalavár és a magyar államalapítás egymásba fonódó témáiban szívesen nyomozta a magyar honfoglalás előtti és utáni korszakokat összekötő elemeket a Dunántól nyugati részén. A szláv kereszténységet láncszemként szemlélte a római késő-antik kor és a keresztény magyar középkor

között.⁶⁷ Gyakran foglalkozott a magyar őstörténettel⁶⁸ és a magyar törzsszövetség pannóniai megjelenésével.⁶⁹ A honfoglalás előtti időkből összehasonlítási anyagot gyűjtött egy olyan korszak jellemzéséhez, amelyben a régi világ a helyébe lépő új világnak továbbadott egy közösségalkotó eszmét: a kereszténységet. Az, hogy milyen fontosnak vélte a magyar beilleszkedést „az európai keresztény világba”,⁷⁰ kiderül azon megállapításából, miszerint István király a magyar államot nem megalapította, hanem a már meglévőt a „magasabb fokú keresztény erkölcs útjára” vezette.⁷¹

II. 2. 7. A kulcstémák problémaközpontú összegezései: három példa

Bogyay azon történészek csoportjába sorolta magát, akik „nem elégednek meg a tények pusztá felsorolásával”,⁷² és ezért a „történelmet nem elmesélni, hanem megmagyarázni” óhajtják.⁷³ E szándékát példaszerűen tanúsító három önállóan megjelent művét az emigrációban írta részben a világháború előtt beindított részelemzésekből építkezve, bennük kulcstémáit összesűrítve vagy érintve, imént vázolt értelmezési vonalain haladva. A 955. évi lechfeldi csatát és eszmei következményeit, Magyarország történelmének alapvonalait, valamint Szent István király (997–1000/1001–1038) életét és művét tárgyaló könyveiben szilárd elméleti alapokon, lélektani beleérzőképességgel és össz-európai viszonyításban keltette életre a régmúltat, olvasmányos, az események és a szerkezetek tárgyalását könnyeden egybeszerkesztő stílusban.⁷⁴

III. A rádiószerkesztői és az intézetszervezői mellékvágány

A fent vázolt munkatervék különlegessége, hogy intézményes támogatások nélkül jöttek létre.⁷⁵ Két olyan tevékenységi pálya mellett valósultak meg, amelyeknek feladatai nem a kutató tudós igényeiből adódtak. Bogyay ugyanis témáival azt a követelményt is magával hozta az emigrációba, hogy hivatali kötelességein kívül foglalkozzék velük.⁷⁶ Magántudós volt már magyarországi korszakában, és az maradt haláláig. A világháború utáni egyik mellékvágányán megélhetését biztosította, a másikon saját magyarságtudományi koncepciójának igyekezett otthont szervezni. Így a hivatal és a hivatás kettőséget egy időre hármas megterheltségként élte meg.

III. 1. A Szabad Európa Rádió (SZER) szerkesztője

Bogyay a világháború utáni első emigráns hullám humán értelmiségi rétegének nevesebb személyiségei közé tartozott.⁷⁷ Így az 1951-ben Münchenben megalapított amerikai SZER munkatársakat toborzó vezetése órá is felfi-

gyelt. Megkínálta a magyar osztály első szerkesztői állásainak egyikével, amelyet immár kisgyerekes családjának szociális létbizonytalansága miatt elfogadott. 1952 januárjában, beköltözve a bajor fővárosba, megkezdte első és utolsó kenyérkereseti foglalkozását az emigrációban, amely 1974. évi nyugdíjazásáig, 22 éven át tartott.⁷⁸

Bogyay rádiószerkesztői munkája négy alapvonással jellemezhető:

Kőszegi Ákos, ahogy rádiós nevén ismerték a hallgatók, e magyar nyelvű és ismeretterjesztő közlési műfajban szilárd pillérű hidakat épített szakmai hivatásához azáltal, hogy rendszeresen tudósított maga választotta tudományos könyvújdonságokról és konferenciákról.⁷⁹ Általában kulturális műsorokat szerkesztett.⁸⁰

Publicisztikáját gyakorta olyan szempontokra építette, amelyeket német nyelvű tudományos írásaiban elmélyített, illetve az utóbbiakban vetett fel rádiós népszerűsítésük előtt. Kíváló példa erre a kölcsönhatásra két sokrészű, az évek során többször megismételt sorozata Magyarország történelméről: a „Kalendárium” és a „Történelmünk útja”, amelyeknek általa is elvesztettnek hitt gépiratai halála után kerültek müncheni hagyatékába.⁸¹

Bogyayt a SZER-ben az antikommunizmus alaphangulata vette körül.⁸² Éppen ezért tudatosult benne, hogy nyugatra tájolt tudósi tevékenységének egyik vezérlő elve, a hibás vagy hiányos nézetek feldolgozása, mindennapi munkájában, vagyis keleti irányban is alkalmazható. Szerkesztőként tudós szerzőket toborzott a magyar emigrációból e feladat elvégzésére.⁸³ Rádiós publicisztikájában leginkább olyan témákat választott a középkor, az egyház- és kultúrtörténet, valamint az európai kapcsolatok területéről, amelyekkel a magyarországi tudományosság ritkán – ha egyáltalán –, és akkor is kétes értékű módszerrel foglalkozott. A magyarországi társadalom- és szellemtudomány ideológiai irányítását megalapozó történelmi materializmust elvetette, mivel időbeli és tárgyi súlypontozásaival egy „legalább is arányában eltorzított képet” közvetített a múltból.⁸⁴ Bírálta azt is, ha egy marxista-leninista munka a nemzeti szempont köré rendezte mondanivalóját, jöllehet szerzője a nemzeti elfogulatlanság igényével lépett az olvasóközönség elé.⁸⁵

Bogyay rádiószerkesztői tevékenységének negyedik ismertetőjegye közművelődési következményeiben ragadható meg. A SZER magyar osztálya szoros kapcsolatokat ápolt az emigráció különböző értelmiségi köreivel,⁸⁶ és Bogyay egyike volt azon szerkesztőinek, akik rendszeresen szerepeltek nyugati magyar konferenciákon⁸⁷ és sajtótermékekben. Neki is köszönhető, hogy például a müncheni Új látóhatár és Életünk, valamint a római Katolikus szemle színvonalas tárgyilagossággal tartotta ébren olvasóinak érdeklődését a magyar és a kelet-közép-európai történelem jelenbe is nyúló kulturális vonulatai iránt.⁸⁸

Bogyay szereplései a magyar emigráció kulturális fórumain rádiós alkalmazásával párhuzamosan kezdődtek, és az 1980-as évek végéig tartottak. Tematikailag és módszertanilag tükörképét nyújtották mindannak, amit

más nyelven kizárólag tudományos műfajban alkotott.⁸⁹ Tekintélye a nyugati magyar közösségekben⁹⁰ egy olyan illetékességben gyökerezett, amely túlterjedt a közös antikommunista meggyőződésen. Ezért akaratlanul is legesélyesebb jelöltként kínálkozott a Münchener Magyar Intézet vezetésére, amelyet a bajorországi magyar emigráció kivételesen nem politikai elgondolásokból hozott létre 1962 végén.⁹¹

III. 2. Az Ungarisches Institut München / Münchener Magyar Intézet (UIM / MMI) alapító igazgatója

Bogyay az alapító egyesület elnökeként, illetve az egyesület működtette intézet első igazgatójaként⁹² három vezérelvet fogalmazott meg. A legáltalánosabb, a tudományosságé, azon felvilágosítási igényéből eredt, amelyet a második világháború óta magántudósként főleg nyugati, rádiószerkesztőként pedig keleti irányban táplált. Az új intézetet nyugat felé fordítva a kutatás, könyvkiadás, gyűjtemény- és rendezvényszervezés, valamint a szaknácásadás feladataival látta el a magyarságtudományi ismeretek összegyűjtésének, feldolgozásának és közvetítésének a fő céljával.⁹³ Ebből következett a felsorolt teendők nemzetközi betájolása, különösen a „német szellemtudományi életbe való szerkezeti beillesztése” a Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás keretében.⁹⁴ Mivel a interdiszciplináris hungarológia a német nyelvterületen egyfelől a finnugrisztika uralisztikai beállítottsága, másfelől Budapest szovjet típusú külügyi kultúrpolitikája miatt elvesztette a két világháború között kivívott rangját, e müncheni kezdeményezés harmadrészt a társadalom- és szellemtudomány több szakágazatára kiterjedő koncepciónak kötelezte el magát.⁹⁵

E program öt évvel intézményesülése után válságba jutott. A müncheni emigráció politikai tényezőit tömörítő *Németországi Magyar Szervezetek Központi Szövetsége* a fenntartó egyesületben helyt foglaló képviselői révén megkérdőjelezte a szikár tudományosságot, és – hivatkozással szabályzatának egyes kevésbé egyöntetű cikkelyeire – számon kérte az MMI nemzetpolitikai ütőképességét.⁹⁶ Bogyay ragaszkodott hármasszempontrendszeréhez,⁹⁷ ebben is megszívlelve Deér József, az intézeti Tudományos Tanács tagjának az ajánlásait.⁹⁸ Személyes ellenállását azonban gyengítette az a körülmény, hogy éppen megfeszített iramban dolgozott német nyelvű Magyarország-történetén, a „Grundzüge der Geschichte Ungarns” első kiadásán.⁹⁹ Magántudósi és rádiószerkesztői kötelezettségei olyannyira megterheltek, hogy intézetvezetői feladatait egyre kevésbé láthatta el a kívánatos mértékben.¹⁰⁰ Minthogy az egyesület belső viszáljai egyre súlyosbodó zavarokat idéztek elő az intézet mindennapjaiban, és veszélyeztették a német szövetségi kormány folyósította anyagi támogatást,¹⁰¹ fokozatosan elhatározta, hogy lemond tisztéről egy olyan személy javára, aki főfoglalkozásán

belül és a magyar emigránspolitikán kívül szentelhette idejét az MMI-nek.¹⁰² Utódjául az intézeti Tudományos Tanács helybeli tagját, a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität Kelet- és Délkelet-Európa Történeti Tanszékének 1959-ben alapító professzorát, Georg Stadtmüller (1909–1985) történészt szemelte ki és ismertette el az egyesület közgyűlésével 1968 tavaszán.¹⁰³

Az igazgatócsere ingerült légkörben zajlott le és hatott ki átmenetileg a két fő érintett addig felhőtlen viszonyára. Stadtmüller kezdeti intézkedései szervezési és személyzeti ügyekben kezdetleges tájékozódáson alapultak, és Bogyay kiszorítását látszottak szolgáltni addig, amíg az utód hatékonyan cáfolni kezdte elődjének ezen benyomását. Az MMI kettejük 1969-től erősödő kölcsönös bizalmának, majd mindvégig érvényesülő szakmai megbecsülésének a jegeében, egy 1972-ben megfelelően pontosított szabályzattal megerősítette interdiszciplináris és nemzetközi tudományművelői irányvonalát, amely vezetőségének és működési elveinek későbbi személycseréi, illetve módosításai után sem változott meg. Az első és a második igazgató alapította könyv- és évkönyvsorozata, a *Studia Hungarica*, illetve az *Ungarn-Jahrbuch*, kutatási, oktatási és szaktanácsadói munkatervei, valamint hungarika-jellegű források és szakirodalom gyűjtésére szakosodott könyvtára ma is azon célt szolgálják, amelyet Bogyay 1962-ben megfogalmazott, 1968 után pedig az MMI vezetőségének a tagjaként a számára oly terhes munkajogi és költségvetési ügyintéztől megszabadultan, tehát felszabadult tudományos tetterővel haláláig támogatott valamennyi tartalmi feladatkörben.¹⁰⁴

IV. A magántudós befogadása a magyar és a nyugati kutatásban

Bogyay mellékvágányain mozogva is az alkotó tudomány híve és művelője maradt. A nemzetközi szakmai közvélemény tudta, hogy melyik tevékenységi területét tekintse mérvadónak. Rádiószerkesztői munkájáról mintha nem értesült volna, míg intézetigazgatói tisztét tudósi feladatköréhez illőként könyvelte el.¹⁰⁵ A nyugati kritika folyamatosan és számottevő mennyiségben figyelt fel publikációira: általában elemzői iskolázottságát, szempont- és gondolatgazdag értelmezéseit és európai kitekintését dicsérte, különösen pedig azt méltányolta, hogy megbízhatóan és hiánypotlóan tájékoztatott a történeti Magyarország egyes kezdeti időszakáról és korszakokon átnyúló fejlődéséről.¹⁰⁶

A magyarországi szakkritika¹⁰⁷ három évtizeden át szintén csak a tudós Bogyayról vett tudomást – mégpedig korántsem meglepő különleges okokból, és nem kevésbé sajátos, de éppenséggel rendhagyó, eleddig alig sejtett módon.

Bogyay szellemi poggyászában Nyugatra hozott korábbi témái közül elsőként Mosapure-Zalavárt vette ismét elő.¹⁰⁸ Felső-bajorországi falujában írt róla egy módszertani közleményt, amelyet megpróbált elhelyezni egy budapesti szaklapban: előbb a *Századokban*, majd – franciául újraírt és kibővített változatban – az *Études Slaves et Roumainesben*. Írását a *Századok* 1948-as évfo-

lyamából Andics Erzsébet (1902–1986) főszerkesztői hatalomátvételével dobták ki már kiszedett állapotban – a többi tanulmánnyal és Berlász Jenő addigi szerkesztővel együtt. Az *Études Slaves et Roumaines*ben 1950 februárjáig követhető nyomon megjelentetési kísérlete, amelyhez a szerkesztőség hiába szerezte be a budapesti kultuszminisztérium igazolását a szerző bajorországi tartózkodásáról. A tanulmány végül négy évtized múltán, a Századok 1989-es évfolyamában jutott nyomdafestékhez első, magyar nyelvű változatában.¹⁰⁹

Bogyay röviddel megfeneklett budapesti publikációs kísérlete után a SZER kötelékébe kerülén több mint három évtizeden át sem kinyomtatott gondolatokkal, sem személyesen nem jelenhetett meg szülőföldjén. Ugyanazon politikai okok játszottak közre abban, hogy egyidejűleg sem rádiószerkesztőként, sem magyar intézeti igazgatóként nem került be a magyarországi nyilvánosságba.¹¹⁰

Másképp alakult magántudósi befogadása ott, ahol a közlési és beutazási tilalommal megszakított kapcsolatai tovább éltek egy postai úton szerteágazó személyes eszmecsereben. Bogyay magánlevelezése magyarországi művésztörténészekkel, történészekkel, régészekkel és nyelvészekkel főleg az ötvenes és hatvanas években rendszeresen egy müncheni közvetítő közreműködésével vagy a magyarországi levelezőtárs külföldi útjának alkalmával bonyolódott le – a feladók és címzettek reményei szerint a magyar belügyi szerveket megkerülve.¹¹¹ Magyarországi levelezőtársainak némelyike a SZER-nél betöltött állása miatt nemcsak a közvetlen érintkezést, hanem azt a látszatot is kerülni igyekezett, mintha vele egy szakmai hullámhosszon mozogna.¹¹² Ugyanakkor akadt, aki meg kívánta ismerni véleményét a magyarországi tudományosság helyzetéről – de úgy, hogy ezt a cenzúra ne vegye észre.¹¹³ Annál öröndetesebb volt, ha egyes vendégszereplések például Münchenben vagy közös részvételek nyugati konferenciákon – az 1960-as évek közepétől növekvő arányban – elmélyítették az eszmecsereét.¹¹⁴ A vasfüggöny mögötti kollegák utazási szabadságának korlátozottsága miatt elmaradt találkozásokat¹¹⁵ némileg kárpótolták az ottani küldeményekhez ajánlottan csatolt művek.¹¹⁶ Bogyay már a negyvenes évek végén berendezkedett volt magyarországi tudóstársaival különnyomatok vagy legalább saját publikációk és egyéb könyvújdonságok adatainak a cseréjére.¹¹⁷ Amint enyhülni kezdtek az elszigetelő politikai viszonyok, levelezése egyre terjedelmesebbé és tartalmasabbá vált. Számos darabja tudományos veretességével kutatástörténeti dokumentum, megannyi elemzendő probléma – egymás munkájáról hol kételkedő, hol elismerő szavakkal megtűzdelt – vázlattára.¹¹⁸ Bogyay némely tárgyyszerű közlése be is került magyarországi címzettjeinek az elemzéseibe.¹¹⁹ Az 1960-as évekből fennmaradt a magyarországi tudományos élet egyik hivatalos képviselőjének könyvismertetési kérése is.¹²⁰ E dokumentumok az államhatárokon feletti szakmai továbbképzés eszközeként egyben Bogyay személyes távollétét segítették ellensúlyozni. Értékes korai és késői példáinak egy része az Entz Gézának, illetve Tóth Melindának köszönhetően létrejött anyagban található.¹²¹ Utóbbi távoli kutatótárs, aki Bogyayra is hivatkozó műveit személyes hangú ajánlásokkal küldte Münchenbe,¹²² miközben

a címzett hírnevét a nyugati szakközönség előtt is öregbítette,¹²³ a következő sorokat írta a társszerkesztésében 1978-ban megjelent „Árpád-kori kőfaragványok” című katalógus előzéklapjára: „Bogyay Tamásnak érdekes kiállítás helyett sajnos csak írásos tükörképét ajánlja szeretettel Tóth Melinda.”¹²⁴

Az imént vázolt kapcsolattartás¹²⁵ következtében Bogyay nem tűnt el a magyarországi szakirodalomból. Műveit már a korai ötvenes évektől nyilvántartották művészettörténeti¹²⁶ és régészeti,¹²⁷ a nyolcvanas évektől történettudományi bibliográfiák¹²⁸ is, az egész időszakban pedig főleg művészet- és kultúrtörténeti részlettanulmányok és könyvek irodalomjegyzékei.¹²⁹ Volt, aki csak világháború előtti munkáit látszott ismerni,¹³⁰ de számos esetben a Nyugaton megjelentekre is hivatkoztak.¹³¹ Művészettörténeti monográfiákban, kézikönyvekben és kutatási beszámolókból koncepcionális eszme-futtatásokat indítottak vele, nevét a főszövegben vagy a jegyzetanyagban megemlítve.¹³² Ez a nyílt vagy burkolt recepció akkor sem szakadt meg, amikor „Sztálin elvtárs” nyelvtudományi vívmányait művészettörténészeknek is meg kellett szívlelniük.¹³³ Még inkább meglepő, hogy egy ilyen tudománypolitikai felhívás egyszer a budapesti Művészettörténeti Értesítő azon évfolyamában jelent meg, amely Bogyay egyik nyugati publikációjának a recenzióját is közölte Dercsényi Dezső (1910–1987) tollából.¹³⁴

Bogyay az emigrációban mindvégig kíváncsian figyelte munkáinak befogadását Magyarországon.¹³⁵ Eközben eleinte főleg Dercsényi nevébe ütközött. Kettejük ismeretsége még a világháború idején egy sor közös téma körül alakult ki, és korántsem volt mentes vetélytársi érzelmektől. Miután Bogyay emigrálásával útjaik szociológiai értelemben szétváltak – Dercsényi Magyarországon maradt, ahol 1949-től a műemlékvédelem előkelő tisztségeiben nemzetközi hírnévre tett szert –, bámulatos kitartással és nem kevésbé határozott tárgyyszerűséggel folytatták egymás eredményeinek a szigorú értelmezését.¹³⁶ Évtizedes eleven eszmeccseréjük azt a benyomást kelti, mintha mindketten eltökélték volna, hogy lehetőleg ne ismerjék el teljesen a másik véleményét.¹³⁷ Levelezésüket tanulmányozva meggyőződhetünk afelől, hogy szakmai versengésük mégsem csapott át ellenségeskedésbe.¹³⁸ Kapcsolatukban Bogyay magyarországi – és ennek révén nyugati, főleg német – recepciójának hiteles és lényeges jegyei ragadhatók meg, mégpedig különösen három közös kulcstémájuk, Ják, Mosapurc-Zalavár és az esztergomi Porta Speciosa kutatását éltető problémák vonatkozásában.

IV. 1. Ják

Bogyay 1944-es, az általános történeti háttért is felvillantó kismonográfiája Jákról a bencés apátság templom 13. századi, tehát első építési korszakát taglalja, kimutatva, hogy az 1256-os felszentelésig három szakaszra osztható. Az elsőben a honi hagyományoknak elkötelezett, de a délfancia építészetben is jártas mesterek határozták meg a munkálatok menetét. A művészeti

szempontból döntő másodikban Nyugatról hozzájuk csapódtak építészek és kőfaragók, akik többségükben a felsőrajnai-bambergi és a normann-francia stílusirányzatokon nevelkedtek. Ez az értékelés részben cáfolta a német és az osztrák kutatás első világháború előtt és után képviselt elméletét, miszerint Ják arcukat kizárólag egy nyugati építőcéh alakította ki.¹³⁹ Közreadásakor a magyar kutatás viszont alapvetően és maradéktalanul tagadta a külső hatásokat, akkori fő képviselői szerint csak belföldi mesterek vehettek részt mérvadó módon az épület megalkotásában.¹⁴⁰ E hullámhosszon jegyezte meg egy korabeli könyvismertetés, hogy Bogyay munkájában csak a jáki ornamentika bambergi eredetének a hangsúlyozása helyteleníthető.¹⁴¹ Szerzője, Dercsényi, az 1950-es években megjelent A magyarországi művészet történetében részletezte első ízben illető kifogásait, a helyenként egyetértő bírálat hangján nyugtázva müncheni vitafelének német nyelven közölt újabb idevágó tanulmányát is.¹⁴² Bogyay ugyanis első müncheni éveiben közeledett Dercsényi véleményéhez Ják önálló mintaszerűségéről a magyarországi fejlődésben,¹⁴³ ugyanakkor tovább érvelt azok ellen, akik ott francia, bécsi vagy délnémet „importművészet”-et véltek felfedezni.¹⁴⁴ Ezzel igen érdemlegesen éppen a német szakközönségben tudatosítja, dicsérte Entz Géza a Művészettörténeti Értesítő 1955-ös évfolyamában, hogy Magyarország középkori művészettörténelmének problémáit nem lehet megoldani egy mereven birodalomközpontú anyagvizsgálattal.¹⁴⁵ Dercsényi, aki a hatvanas évek elején megelégedéssel nyugtázta, hogy immár Bogyay is elismeri a „helyi magyar fejlődés eredményét” Jákon,¹⁴⁶ egy évtized múltán viszonylagosította a belföldi mesterek szerepének a jelentőségét, egyúttal kiemelve a Bamberg felé mutató párhuzamosságokat, amelyeket azelőtt nem méltatott.¹⁴⁷

Bogyay véleményének – az építmény legkorábbi kronológiáján túlmutató – lényege, hogy a vitatott külföldi díszítőelemek osztrák közvetítés nélkül, tehát közvetlenül a délnémet térségből származtak át a belföldi feldolgozás terepére, és hogy a jáki ornamentika meglétét Alsó-Ausztriában egy későbbi átvétel magyarázza. A magyar kutatás az 1950-es évektől fokozatosan és általában azonosult ezzel az összetett értékeléssel.¹⁴⁸ Ezt a hetvenes években osztrák oldalról is megerősített helyeslések a belső és a külső hatások összehasonlító elemzésének első önálló kísérletének minősítették.¹⁴⁹ Bogyay megelégedetten figyelhette, amint e problémakörben egyre többen csatlakoztak megoldási javaslatához.¹⁵⁰ „Úgy látom, minden lényeges pontban egyetértünk”, írta Dercsényinek, az örök értelmezési vetélytárs Jákot népszerűsítő 1979-es német nyelvű kismonográfiája ismeretében.¹⁵¹ Ugyanilyen figyelemmel követte a német kutatás mérlegelő elemzéseit a jáki apátsági templom bambergi háttéréről.¹⁵²

A nyolcvanas években kételyek is megfogalmazódtak a legkorábbi jáki építéstörténet Bogyay-féle szakaszolásának egyes részletei körül, amelyek legfőképpen ama délnémet befolyás körülményeit hagyják tisztázatlanul. Erre nyugati szerzők mellett¹⁵³ elsőként Marosi Ernő, a Magyar Tudományos Akadémia budapesti Művészettörténeti Kutatócsoportjának helyettes igaz-

gatója, a hetvenes évektől Dercsényihez hasonlóan Bogyay más témákban is együttgondolkodó vitapartnere emlékeztetett.¹⁵⁴ Bogyay jóval korábban maga is jelezte nyilvánosan, hogy eredeti szakaszolása némely ponton helyesbítendő vagy legalábbis felülvizsgálandó.¹⁵⁵ Ebből a szemszögből az 1990-es évek német szaksajtójában megjelent egy magyar szerzőpáros – általa véleményezett és írásaiból is építkező – tanulmánya.¹⁵⁶ Így joggal állapította meg utolsó előadásainak egyikében egy berlini művészettörténeti kongresszuson, hogy Ják-képe nemzetközi síkon terjed, érdemes tehát tovább színezeni. Ehhez a következő kutatónemzedéknek az összes, nem csak a földről vagy az eddigiekben felépített állványokról elérhető jáki kőfaragójel rendszerező összegyűjtését és a bambergiekkel való összehasonlítását tanácsolta.¹⁵⁷

IV. 2. Mosapurc-Zalavár

Mosapurc-Zalavár témájában Dercsényi¹⁵⁸ és Bogyay¹⁵⁹ a negyvenes években nagyjából egyidejűleg kezdtek kutatni és publikálni. Miután Dercsényi eredményeit tüzetes bírálat alá vonta,¹⁶⁰ Bogyay 1948-ban Budapestre küldött, ott azonban – amint fennebb említettük – letiltott, illetve több évtizedre elfektetett tanulmányában kifejtette, hogy egyebek mellett a szláv részarányokat óhajtja felmérni a középkori Magyarország keresztény kultúrájának a megalapozásában. Ehhez a 9. századi szláv fejedelmi központ területén 1946/1947-től kiásott és azóta hevesen vitatott Zalavár-Récéskút-i bazilika védőszentjét Keresztelő Szent Jánossal azonosította. Az a tény, hogy a közeli Zalavár-Várszigeten Szent István korában megalapított bencés apátságot Szent Adorjánnak szentelték, nem a „falak”, hanem Szent Adorján kultuszának a továbbélését bizonyítja, érvelt Bogyay egy „élő és szerves folyamatosság” mellett, amelyben a keresztény szlávok hitüket a honfoglaló magyarokra örökítették.¹⁶¹

Ezen tételét az 1950-es évektől egy szlovén és több német nyelvű tanulmányában továbbfejlesztette egyháztörténeti, művészettörténeti és régészeti szempontból.¹⁶² Eközben rendszerint név szerint utalt arra, hogy Dercsényi a legfontosabb vitafele.¹⁶³ Dercsényi azonban az ő véleményét meg sem említette A magyarországi művészet története 1956-os első kiadásában.¹⁶⁴ Feltűnő, hogy e figyelmetlenségét a kézikönyv nemcsak – a közvetlenül érintett jegyezte – müncheni,¹⁶⁵ hanem Entz Géza Budapesten megjelent recenziója is nehezményezte.¹⁶⁶ Így az 1961-es második kiadásban – Bogyay időközben Németországban megjelent tanulmányait megemlítve – kitért a véleménykülönbségekre, anélkül, hogy megváltoztassa korábbi nézetét, miszerint a récéskúti templom is csak Szent Adorján védőszentségéhez köthető.¹⁶⁷ Az 1970-es negyedik kiadásig mégis átállt a Bogyay javallotta értelmezési vonalra,¹⁶⁸ amelyet más magyarországi kutatók már korábban elfogadtak.¹⁶⁹

Ez a sokrétű probléma az elkövetkezőkben Bogyayt éppúgy nem hagyta nyugodni, mint azokat a magyarországi régészeket és művészettörténésze-

ket, akik a világháború után többszakaszos zalavári ásatások helyszínén a keresztény vallás kontinuitásának beszédes nyomaira bukkantak a frank korok és Szent István kezdeti birodalma között.¹⁷⁰ E távoli és közeli munkálataiból egy olyan megoldáskeresés alakult ki, amelyben – a szóban forgó részletkérdés vonatkozásában – inkább a keresés, mint a megoldás volt közös. A müncheni résztvevő írásait Magyarországon lassan növekvő figyelem kísérte. Mégiscsak a zalavári ásatások akkori vezetője, Cs. Sós Ágnes (1925–1993) hajlott arra, hogy elfogadja a récésküti templom Keresztelő Szent Jánossal való azonosításának a lehetőségét.¹⁷¹ Mivel más elképzelésekről sem alakultak ki maradéktalanul azonos nézetek, ez a részletkérdés továbbra is eldöntetlenül vetődött fel a magyarországi szakirodalomban, amelyben Bogay külföldi dolgozataival a hetvenes évek közepétől már megkerülhetetlen hivatkozási alapként, halála előtt két évvel pedig saját közleménnyel tűnt fel.¹⁷²

IV. 3. *Porta Speciosa*

Az esztergomi érsekség Szent Adalbert-székesegyházának 1188 és 1196 között épült, 1764-ben összeomlott, illetve elbontott nyugati kapuját néhány maradványán kívül egy 18. századi olajfestmény és latin nyelvű kézirat örökítette meg *Porta Speciosa* néven a tudományos utókornak. A korabeli díszítésére hivatott jelenet alakjai a trónoló Madonna, két oldalán Szent István, az érsekség 1001. évi megalapítója, és Szent Adalbert (956 körül–997), a székesegyház védőszentje, valamint, alattuk, III. Béla király (1172–1196) és Jób érsek (1185–1204), a kapu két építetője. Utóbbiak háttérében a bazilika és a vár látható a két fő hatalom megosztottságának a jelképeként, a timpanon mondatszalagjaiból kirajzolódó történelmi felajánlás alapfeltételeként: Magyarország első királya Mária oltalmát kéri és kapja országára, megfogadván, hogy a hit ügyeit az – e feladat elvégzését ígérő – egyházra bízsa. A két utód főméltóság vállalja e kérés és fogadalom hagyományának megőrzését és ápolását.¹⁷³

E műemlék első nagyszabású elemzése 1947-ben látott napvilágot. Szerzője egy kizárólag nyugati, pontosabban francia befolyást állapított meg ikonográfiai programjában, amely, érvelt Dercsényi, a párizsi Notre Dame Szent Anna-portálján előforduló képtípusra emlékeztet.¹⁷⁴ Bogay szintén elsőként több eszmei forrásra valló rétegét fedte fel egy három évvel később Párizsban megjelent francia nyelvű értekezésében. A történelmi háttér alapos felvilágosításával a franciánál nagyobb súlyt helyezett a bizánci ihletre, amelyből a keleti császárvárosban nevelkedett III. Béla király e „par excellence *nyugati*” jellegű „gazdag krisztológiai program” kidolgoztatásakor merített.¹⁷⁵ Dercsényi e tanulmányt egy 1953-as budapesti recenzióban számos részletében úttörőként dicsérte, végkifejletét azonban tömören elutasította.¹⁷⁶ Ismét három év múltán, 1956-ban, A magyarországi művészet története első kiadá-

sában kifejtette, hogy szerinte az esztergomi *Díszes Kapu* művészi megmunkálása bizánci behatás nélkül illeszkedett a nyugati egyházpolitika szellemiségébe.¹⁷⁷ Ezután Bogyay időközben német nyelven is terjesztett¹⁷⁸ felfogásában változatlanul a bizánci „ösztönző mintakép”-et domborította ki, amelynek esztergomi szellemi elsajátításában Béla király és Jób érsek kompromisszuma fejeződött ki – egy „nyilvánvalóan nyugati iskolázottságú” művész alkotásában.¹⁷⁹ Budapesti vitapartnere „egyáltalán nem” tért ki nézeteinek művészettörténeti-ikonográfiai indoklására, ezért „nem lát okot arra”, hogy eddigi álláspontját „helyesbítse vagy netán feladja”, nyugtázta 1959-ben egy müncheni folyóiratban Dercsényi ellenvetéseit.¹⁸⁰ Emez 1970-ben is legfeljebb műszaki vonatkozásban ismert el bizánci elemeket a kapu díszítésében.¹⁸¹

A hetvenes évek elejétől Marosi Ernő is bekapcsolódott e kérdések boncolgatásába. Bogyayhoz képest csekélyebbnek minősítette a keleti ösztönzések jelentőségét, de csak a műemlék *keletkezése*, nem pedig *szellemi rendeltetése* szempontjából. Eközben a maga értelmezését „részben” a münchenire „alapozta”.¹⁸² Bár az érvek és ellenérvek Bogyayval folytatott cseréjében a későbbiekben sem azonosult minden állítással, fő mondanivalója a korabeli Magyarország egyházi és világi hatalmának egyezségéről a nyolcvanas években már a „legközelebb állt” hozzá e tárgykörben.¹⁸³ Belőle azt a példaszerű tanulságot vonta le, hogy „helyesebb, ha a kutatásban [...] a vitás ikonográfiai részletek tisztázása helyett inkább az egész mű jelentésrétegeit vesszük alapul úgy, ahogyan erre Bogyay már példát adott”.¹⁸⁴

A müncheni magyar művészettörténész tanulmányai a Porta Speciosáról ekképp meghonosítottak egy kutatási irányt, amely a magyarországi és külföldi bizantinológiában és művészettörténetírásban az évek során megszilárdulván nem számított maradéktalanul vagy egyedül helyesnek. Elfogadottsági foka mindenekelőtt attól függött, hogy a szerzők az esztergomi kapu nyugati vagy keleti hagyományvonalát nyomatékosították-e.¹⁸⁵ Miután ebben a kérdésfelvetésben Belgrádból is ismertté vált egy felfogását bizonyos értelemben megközelítő dolgozat, Bogyay magánlevélben megköszönte szerzőjének, hogy e közös tárgy körül igazolva érezheti általánosabb hitvallását a nemzeti és állami határok felett művelendő tudományról, amelyben nem az a lényeg, hogy egyes kutatóknak igaza legyen, hanem az, hogy valamenynyien keressék a „történeti igazságot”.¹⁸⁶

A Porta Speciosával kapcsolatos igazságot illetően Dercsényi nem engedett a franciaországi hatások elsődlegességét állító elméletéből.¹⁸⁷ De Bogyay sem tágított nézetétől a mértékadó keleti ihletforrásról, bár egy Dercsényinek írott 1980-as levélben „elképzeltető”-nek tartotta, hogy a párizsi Szent Anna-kapu „emléke is szerepet játszott”.¹⁸⁸ Marosi mérlegelő kételyeit is komolyan vette. „Ahogy a bajorok mondják: ‚nix für ungut’”, iktatta be a „sebj” jelentésű német szólást egy 1990-es levelébe, amellyel a budapesti művészettörténésznek elküldte egyik újabb különnyomatát.¹⁸⁹ Ebben részletkérdésekhez új érveket tárlt a maga ellenvéleménye mellett, amelyet már Marosi

1984-es monográfiájának bírálatában ismertetett.¹⁹⁰ A tulajdonképpeni kérdés, búcsúzott Bogyay e témájától 1993-ban, a kétségtelenül nyugati mesterek alkotta „képprogramm eredeté”-re, vagyis a „gondolati tartalom”-ra vonatkozik. A válasz pedig széles körben egybehangzóan utal III. Béla és Jób érsek „egyházpolitikai kompromisszum”-ára.¹⁹¹

IV. 4. Johannes Aquila és a bántornyai, veleméri és mártonhelyi falképek

Azon kevés témák egyike, amelyben Dercsényi korlátlanul osztotta Bogyay véleményét, a szlovén–magyar határtérségbe, a bántornyai, veleméri és mártonhelyi falusi templomokhoz vezet. Bogyay és France Stelè (1886–1972) szlovén művészettörténész-műemlékvédő 1951-ben elsőként nyilatkoztak részletesen az egyik bántornyai falkép felfedezéséről és a rajta látható donátorok feltételezhető kilétéről; az utóbbi feladatot a magyar szerző végezte el szlovén társát meggyőző módon.¹⁹² Ez a tanulmány néhány évvel később pusztá könyvészeti adatként felbukkant egy budapesti kézikönyv irodalomjegyzékében.¹⁹³ Bogyay 1964-ben Berlinben, a művészettörténészek nemzetközi kongresszusán előadta feltevéseit, hogy Johannes Aquila, a három említett falusi templom falfestője, Veleméren és Mártonhelyen „minden jel szerint a nyugat-európai festészet legrégebbi fennmaradt önábrázolásait” hagyta ránk.¹⁹⁴

A magyar kutatás egyetértően felfigyelt erre a véleményre,¹⁹⁵ még mielőtt Bogyay – értelmezésének helyességében megbizonyosodva – ismét előhozakodott vele, ezúttal a magyarországi szakmai közegben, amely 1951-es szlovén nyelvű tanulmányáról „nemigen vett tudomást, illetve rosszul értelmezte azt”, az imént idézett német nyelvűjén pedig jó ideig átsiklott.¹⁹⁶ Ezért 1985. október 3-án, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjában évtizedes távollét után első ízben szólalt meg a budapesti tudományos nyilvánosságban, „A középkori magyarországi művészet néhány művészetszociológiai problémája” című előadását az Aquila-kérdéskörnek szentelte.¹⁹⁷ A meghívó intézet folyóiratában 1986-ban kinyomtatott előadása, amellyel visszatért a Magyarországon rendszeresen publikáló tudósok sorába,¹⁹⁸ egy 1982-ben keletkezett német nyelvű tanulmányából alakult ki, amely szintén 1986-ban jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban. Így az utóbbi változatba – részben önmagát helyesbítve – beledolgozhatta a budapesti előadás vitájából leszűrhető tanulságokat.¹⁹⁹

E munkák államhatárok felett tartós hatását a kutatásra jól érzékelteti a Johannes Aquila és a 14. század falfestészete című kötet, amely 1989-ben a Szlovén és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetei öt évvel korábbi konferenciájának előadásait adta közre. Az 1984-es rendezvény résztvevői természetesen nem ismerhették Bogyay két 1986-os publikációját, amelyeket azonban a kötet előszava a legújabb Aquila-kutatás „alap-

vető kiadványai” közé sorolta.²⁰⁰ A tanulmánygyűjtemény több szerzője kiterjesztette ezt a megítélést Bogyay gyakran idézett, ilyen vagy rokon tematikájú régebbi írásaira.²⁰¹ A müncheni magyar kutatónak ekképp némi késéssel a magyarországi művészettörténet-írásban is kijárt az érdem, hogy felfedezte Aquilát egyrészt az európai művészönarckép megalapozójaként, másrészt – tekintettel a bántornyai freskókra – az önálló donátorképtípus megalkotójaként.²⁰² Ezt még Dercsényi sem vonta kétségbe.²⁰³

IV. 5. Magyarország Szent Koronája

Bogyay az 1980-as évek közepétől egyre szorosabb kapcsolatokba került a magyarországi tudományossággal.²⁰⁴ Mégsem költözött vissza szülőföldjére. Erre az egykor elhagyott politikai rendszer összeomlása után sem gondolt.²⁰⁵ Az életkorából adódó okok mellett az a felismerés tartotta meg külföldön, hogy a magyarországi szakmai eszmecserékben állandóan a helyszínen tartózkodva sem vehetne részt nagyobb mértékben.²⁰⁶ Rendszeres személyes látogatásai és írásos megnyilvánulásai Magyarországon az – őt egy életen át lebilincselő – Árpád-kori művészet és állameszme tartalmi vonzókörében zajlottak le. Ekképp évtizedeken át nemzetközi szinten szerzett tapasztalatok és hasznosított képességek tekintélyével tűnt fel állhatatos vitakedvvel egy olyan tárgykörben, amelyben fennebb ismertetett kulcstémáiból egyenes utak ágaztak el Szent István alakjához és művéhez, valamint Magyarország szintén Szent, de István által nem hordott²⁰⁷ koronájához.

E szűkebb tematikájú szellemi visszatérés nyitányára Szent István halálának 950. évfordulóján került sor. Ebből az alkalomból a Magyar Tudományos Akadémia 1988. június 21–22-én tudományos tanácskozást rendezett Budapesten, amely a még pártállami irányítású tudománypolitika jegyében „mintegy összegzője” kívánt lenni „mindannak, amit történetírásunk a magyar államalapítás koráról az utóbbi évtizedekben kitermelt”.²⁰⁸ Bogyay, akit a korábbi magyarországi szaksajtó e tárgykörben alig vett figyelembe,²⁰⁹ most hivatalosan is újra befogadottnak érezhette magát a magyar történettudományban.²¹⁰ Szent Istvánról és vallási nevelőjéről, Szent Adalbertől szóló előadásában ismét rákérdezett mérlegelően a nemzetközi szakirodalomban terjedő véleményekre ahhoz, hogy tovább finomítsa a maga véleményét István viszonyáról a görög rítusú kereszténységhez: „Nem toleranciáról van szó, hanem a lényegét megérintő szolidaritásról.”²¹¹ E nyugat-keleti kiegyenlítődés magyarországi alakzatokban és tartalmakban lecsapódó gondolata hajtotta – amint a Porta Speciosa példájából is kiviláglik – Bogyay kutatásait emigrációjának kezdetétől. Minthogy arra a férfúra utalt, aki Magyarországot államként elkötelezte a kereszténységnek, vizsgálódásait egyúttal a keresztény Magyarország állameszméjének jelképére is irányította: a királyi koronára.²¹²

Bogyayt a Szent Korona, „a magyar történelem forrása és szereplője”,²¹³ elsősorban bizánci hátterű eredetével érdekelte. Ebből a szempontból három kulcskérdés izgatta Szent István és a későbbi Árpád-házi királyok ama *lényegét megértő szolidaritásának* a kulcsát keresve: a) az abroncs, tehát a görög alsó rész (*corona graeca*) eredeti alakja és rendeltetése, b) a négy keresztpánt, tehát a latin felső rész (*corona latina*) eredete és keletkezési ideje, valamint c) e két rész összeillesztésének időpontja és történelmi oka.²¹⁴ Élete végéig azon kutatókhoz sorolta magát, akik szerint már Géza nagyfejedelem (971–997) választott nyugati főirányt a bizánci és a latin kereszténység között, midőn Vajkot 995/996-ben összeházasította Gizellával, II. (Civakodó) Henrik (955–976, 985–995) bajor herceg lányával. De csak az István névre keresztelt fia érett meg királyként arra, hogy „az örök keresztény öikuméné szellemében” egyesítse magában – és birodalmában – a „nyugati és keleti áhítat” világát.²¹⁵ Ezen egyeztetési képesség hordereje nyilvánul meg az Árpád-házi hagyományokban, amelyek kimagasló művészeti kifejeződése a majdnem két évszázaddal később a pántok abroncsra helyezésével létrejött királyi korona. Bogyay a harmadik kulcskérdés, az alsó- és a felső rész egyesítésének a tekintetében legelső idevágó, 1949-es és 1952-es publikációitól²¹⁶ Moravcsik Gyula (1892–1972) tételét fejlesztette tovább a ma is látható korona III. Béla király idején kialakult alakjáról.²¹⁷ Az évek során egyre magabiztosabban vallotta e nézetet.²¹⁸ 1989-ben egy további magyarországi előadással végérvényesen beállt a nemzetközi koronakutatók illető csoportjába,²¹⁹ amelynek felfogását a korai 1950-es évektől úttörő megfigyelésekkel és felismerésekkel befolyásolta.²²⁰

A Szent Korona 1978-os hazatérése után feléledő magyarországi koronakutatás eleinte tétován,²²¹ majd egyre határozottabban kezdte felfedezni Bogyay e problémakörbe illeszkedő írásait.²²² Az Ungarn-Jahrbuchban megjelent alapvető kutatástörténeti beszámolóját²²³ az 1980-as évek végén a magyar történettudomány már a „legfontosabb idegen nyelvű munkák” közé sorolta.²²⁴ Kovács Éva (1932–1998), a magyarországi művészettörténeti koronakutatás egyik vezető alakja, a III. Bélával kapcsolatos feltételezését a lehetséges magyarázatok egyikének nevezte.²²⁵ Györffy György (1917–2000) azonban ellentmondott, de csak értelemszerűen, minthogy – egyéb Bogyayval közös témában is megfigyelhető módon – kitért a közvetlen eszmecsere elől.²²⁶ Véleménye szerint a latin és a görög rész valószínűleg II. Géza (1141–1162) uralkodásától, legkésőbb azonban már 1165-től egy tárgyat alkotott.²²⁷

Bogyay a rá szintén jellemző módon nyíltan, a másként gondolkodó kollégát megnevesítve vitatkozott e véleménnyel. Említett 1989-es budapesti előadásában, e témakörben utolsó részletes munkájában felhasználta arra, hogy megerősítse a maga álláspontját, amellyel – Györffytől eltérően – nem feltételezett áthidalhatatlan ellentétet keleti és nyugati állameszme között Szent István birodalmában.²²⁸ Magyarországon kívül is ilyen nyílt párbeszédre törekedett a Szent Korona körül.²²⁹ Szakmai viszonya Deér Józseffel

szemléletesen példázza a vitafelek kölcsönös vizsgáztatásának építő szellemiségű gyakorlatát. Berni tudóstársa a magyar királyi koronáról szóló 1966-os monográfiájában korábbi véleményét megváltoztatva meglepő módon nem III. Béla korába helyezte a felső és az alsó rész összeillesztésének az időpontját, hanem V. Istvánéba (1270–1272), a 13. század második felébe.²³⁰ Előszavában megnevezte három legközelebbi tanácsadóját, köztük Bogyayt, aki ugyan kitartott a korábbi keltezés mellett, könyvének megírását azonban fontos észrevételekkel segítette egy sor részletkérdésben.²³¹ Ebben a gesztusban jelképeesen felsejlett az a mód, ahogyan Bogyay még életében beírta nevét a nemzetközi koronakutatás évkönyveibe: megkerülhetetlen szakértőként, aki öntudatosan képviseli a maga véleményét, de nem követeli magának a kutatási probléma végleges vagy netán egyetlen megoldásának az érdemét.²³²

V. A tudományos örökség

„Annyi bizonyos, a tudósok nem rohamcsapat, de a jövőnek mégis ők dolgoznak. [...]”²³³

Bogyay magyarságtudományi tevékenysége terjedelmesebb és sűrűbb volt annál, hogy csak a maga idejében értékeljük. Ezért az előadottak összegezését kiterjesztjük azon évekre, amelyekben az alkotó már nem szólhatott hozzá műve fogadtatásához.

A tudományos és kulturális sajtó részben tartalmaz nekrológokban Magyarország határain belül²³⁴ és kívül is megemlékezett Bogyay haláláról.²³⁵ Budapesten, ahol egy országos napilap is búcsúztatta,²³⁶ 1995. január 4-én emlékülést tartottak az Eötvös Kollégiumban, amely tudományos pályafutását méltatta, és kutatási területeinek egyes kérdéseit elemezte; kötetben egybegyűjtött anyagának egy részét egy folyóirat is közölte.²³⁷ Ezen kívül a magyarországi tudományos könyvkiadás 1994-ben és 1999-ben két – emlékének ajánlott – tanulmánygyűjteményt jelentetett meg két fő témakörében.²³⁸ Így a halálát követő méltatások mennyisége és széles köre megfelel az emigrációs pályájára jellemző kapcsolatgazdagságnak, amelyet Magyarország irányában a szakmai párbeszéd politikai akadályai sem kezdtek ki helyrehozhatatlanul.

Kedvező az utólagos elismerések minősége is. Egy esetben ugyan egy inkább kétértelmű megítéléssel találkozunk, amely azonban annál világosabban kidomborítja az egyértelműeket. Bogyay „remek bibliográfus és tudománytörténész” volt „az egyes témáknak”, igyekezett Kovács Éva körülírni az elhunyt jelentőségét, hozzátéve, hogy számára „megnyugtató volt mindig” az, hogy „számontartotta a koronázási jelvényekről szóló szakirodalmat. Így kevésbé fenyegetett annak a veszélye, hogy elmegyek valami mellett, ami fontos lehet”.²³⁹ Ám Bogyay nemcsak szakirodalmi felméréseket adott közre, hanem – amint éppen itt idézett búcsúztatójának korábban fel-

tűnhetett²⁴⁰ – egyúttal mélyenszántó elemzéseket. És ezt nemcsak a Szent Koronáról tette, hanem Jáktól a Porta Speciosán és Mosapurc-Zalaváron át Johannes Aquiláig ma is fontos témáiról a magyarországi művészettörténet-írásnak,²⁴¹ amely előbb-utóbb többé-kevésbé pontosan tájékozódott az emigrációban írott műveiről.²⁴²

Az ötvenes évek Magyarországon volt tudós, aki úgy vélte, hogy a második világháború után külföldre távozott kollegák „elszakadtak anyaguktól és a hazai kutatás utolsó 10 évi erőteljes fejlődésétől”.²⁴³ E véleményre nem Bogyay adott okot, hiszen ő a magyar kutatásnak csak szűkebb látásmódjától, nem alapirányaitól távolódott el, miközben betagozódott a nyugati tudományosságba. Ugyanakkor új munkakörnyezete kárpótolta Budapesten vagy a Dunántúlon hátrahagyott források elvesztéséért olyan anyagokkal, amelyek viszont Magyarországon nem voltak hozzáférhetőek. Újabban joggal dícsérték azért, hogy Mosapurc-Zalavár vagy Johannes Aquila témáiban az 1950-es évektől forráskritikai módon megragadta és Magyarországra közvetítette például a szlovén művészettörténet-írás és régészet néhány magyarságtudományi szempontját.²⁴⁴ Hasznosnak bizonyultak azon tanulságai is, amelyeket a jáki apátsági templommal kapcsolatban a „német művészettörténetírás önrevíziója” érdekében fogalmazott meg.²⁴⁵ Ezekből a példák közül kiderül, hogy Bogyay utókorának helyes megítélésében Magyarországon belül és kívül egyaránt befolyásolta a tudományos kutatás menetét. Kovács Éva tévesen feltételezte róla meleg hangú búcsúközleményében, hogy „sohasem gondolta, [...] a magyar történetírás és művészettörténet a határokon kívül csinálódhat”.²⁴⁶ Bogyay Münchenben nemcsak gondolta, hanem művelte mindezt, még ha erre napjainkban kevesebben és ritkábban emlékeznek is.²⁴⁷

Némely kortárs méltatója szerint Bogyay a maga témáit nemcsak mélyrehatóan kutatta, hanem felhívta jelentőségükre a magyar és nem magyar szakma figyelmét.²⁴⁸ Napjainkban is e két tulajdonsággal szokták jellemezni pályafutását. „Az utóbbi évtizedek kutatását”, állapítja meg egy újabb tudománytörténeti áttekintés egyik kedvenc témájáról, „a Münchenben élt, nemrég elhunyt Bogyay Tamás munkái reprezentálják [...]. Nagy érdeme, hogy megismertette a magyarországi kutatókat az általuk mind a mai napig alig-alig használt külföldi munkákkal, [...], és egyúttal Adalbert magyarországi szerepét eltúlzó véleményüket – a magyar kutatás szerint – jogos kritikával illette.”²⁴⁹ Éppen így, a belhoni magyar tudományosság színvonalához szorosan igazodva végezhetette Bogyay közvetítői és kutatói, felvilágosító és tisztázó munkáját Nyugaton úgy, hogy közben a kritika mércéjét mindig a magyarországi termésre is alkalmazta. *Eredményei*, megoldási kísérleteinek *módszere* és kérdésfelvetéseinek *szemlélete* nem csak azt tanúsítják, hogy életében nemzetközi szinten hatott. Teljesítményeinek horderejét időbeli távlatban akkor mérhetjük fel, ha felvillantjuk az egyes témák kutatásának mai állását.

V. 1. Eredmények

Manapság is szokás Bogyay illető munkáival megalapozni például véleményeket Johannes Aquila szerepéről az önportré európai festészeti műfajának a kialakulásában,²⁵⁰ bizánci hatásokról az esztergomi Porta Speciosán,²⁵¹ bel- és külföldi, főleg bambergi díszítések szimbiózisáról Jákon,²⁵² az apátsági templom keletkezési szakaszairól²⁵³ és helyéről Magyarország egyház- és kultúrtörténetében,²⁵⁴ valamint az Árpád-kori Nyugat-Dunántúl egyházi építészetének művészetszociológiai megközelítéséről.²⁵⁵ Kismonográfiáit Szent Istvánról, a lechfeldi csatáról és Magyarország történelmének „alpvonalairól” a nyugati kutatók eligazító szakirodalomként használják.²⁵⁶ Hátrahagyott értékelései olyan tanulmányokban is visszatérnek értelemszerűen, amelyeknek sem főszövege, sem bibliográfiája nem tünteti fel nevét.²⁵⁷

Az említett Bogyay-életrajzi művek egyikének előszavában „a Jákról szóló egyetlen kismonográfia szerzője, majd évtizedeken át, a távolból is, minden Jákról leírt mondat szigorú recenzense” tűnt elő azok emlékezetéből, akikkel a kilencvenes évek elején „még ott állt” a „nyugati kapu állványán”, mégpedig „fizikai és szellemi értelemben egyaránt”, és akik „aligha” remélhetik, hogy a halála után közreadott „végeredmény kiállta volna kritikájának a próbáját”.²⁵⁸ A ma is látható magyar királyi korona létrejöttére vonatkozó vitában a magyar kutatók többsége úgy véli, hogy a görög és a latin rész összeillesztése „valószínűleg”,²⁵⁹ sőt, „legvalószínűbben”²⁶⁰ III. Béla uralkodásakor történt. E hatalmi jelvény abban a széles értelmezési keretben, amelyben napjainkban Bogyayra is szoktak hivatkozni, a keleti és a nyugati állameszme középkori Magyarországon létrejött ötvözetének Szent Istvánig visszakövethető hagyományát jelképezi: „Egyáltalán kérdés, hogy a magyar korona kialakításában a keleti vagy a nyugati császárság felségjelvénye játszott-e szerepet. Ha a bizánci korona formáját tekintették mintának, akkor az összeállításra legvalószínűbben a Bizáncban nevelkedett III. Béla király uralkodása idején (1172–1196) kerülhetett sor.”²⁶¹ Ilymód Bogyay is hozzájárult azon felfogás megerősödéséhez, amely a Györffy György nevével fémjelezhető irányzattól eltérően az Árpád-kori királyságot nem a nyugati és keleti egyház kibékíthetetlen ellentétének a jegyébe helyezi. Ez a kíváncsi kimutatható a legújabb német kutatásban is.²⁶²

Az egyetértő megnyilatkozások mellett kételyek is észlelhetők Bogyay némi véleményével kapcsolatban. Így helyenként meghatározónak nyilvánítják a Porta Speciosa francia hatásközegét,²⁶³ emlékeztetnek arra, hogy Bamberg jáki kisugárzásának folyamata az építéstörténeti szakaszolás nyitott részletkérdései miatt még nem megnyugtatóan tisztázott.²⁶⁴ Mosapurc-Zalavár templomos helyszíneinek a rögzítésére pedig a legújabb ásatások állítólag egy lényegesen megújított módszert dolgoznak ki.²⁶⁵ Bogyay eredményei azonban, mindent egybevetve, túlélték maguk korát és, amennyiben még ellenőrizendők, szerzőjük kívánsága szerint tovább táplálják a kutatás hasznát szolgáló vitaigényt.²⁶⁶

V. 2. Módszer

Bogyay az interdiszciplinaritás alapelvét nem ritkán a szó szoros értelmében ültette át a gyakorlatba: újra meg újra váltogatta a szakágazatokat a maga asztalánál. Témáinak sokrétűsége arra készítette, hogy maga is sokoldalú legyen. Dercsényitől és Györffyől eltérően írt általános történettudományi, illetve művészettörténeti és régészeti-nyelvészeti munkákat is. Egyszemélyes ellenpéldája volt a két egykori „ikertudomány”, a régészet és a művészettörténet második világháború utáni, magyar vonatkozásban is sajnálatos különfejlődésének.²⁶⁷ Tudományközi megközelítéseinek hozadékát különböző kutatási területek fogadták be. Ez a többoldalú recepció ma is megfigyelhető. Elősként a művészettörténet-írás említendő, mégpedig azon irányzatával, amely a művészeti tárgy vizsgálatát a mindenkori történelmi környezetben javasolja elvégezni, és ezt a követelményt Bogyay értelmezési eljárásából témától függetlenül maradandó tanulságként vonja le.²⁶⁸ Jellemző, hogy a müncheni magyar művészettörténet-sz-történet-sz egyes tanulmányait mind régészeti, mind egyháztörténeti bibliográfiák ajánlják.²⁶⁹ Értékesítésüket nyomon követhetjük művészettörténet-sz és főleg középkorkutató történet-sz ikonográfiái,²⁷⁰ egyháztörténeti,²⁷¹ valamint bizantinológiai²⁷² kérdésselvetéseiben.

Míg Bogyayt több rokon kutatási és oktatási szakágazatban jegyzik, nevével ritkán találkozunk a hungarológiában, jóllehet ez a munkaterület 20. századi kezdeteitől a tudományköziség támaszát igényli ahhoz, hogy egy tematikailag széles és nemzetközi távlatú egyetemi és egyetemen kívüli humántudományosság szerves részévé váljon. Feltűnő, hogy e célkítűzés müncheni megszélyesítőjének tevékenységét eddig csak egy emigráns történet-sz-társra nevezte *magyarságtudományinak*.²⁷³ Szintén nyugati az a két intézmény, amely a hungarológiát interdiszciplináris és regionális tudományként műveli. Kétségtelen azonban, hogy a Münchener Magyar Intézet és a 26 évvel később, 1988-ban megalapított Hamburger Zentrum für Hungarologie különböző alapfeltételek mellett, ezért eltérő súlypontozással, de több szálon egymással érintkező törekvései mindmáig nem kínáltak általánosan és folyamatosan követendő mintát az érintett felsőoktatási és kutatási közegeknek. A német nyelvű Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok hagyományosan, legújabban ismét különösen erőteljesen ruszisztikai és bohémisztikai irányultságúak, ráadásul mindegyre beszűkülnek jelenkortörténeti, sőt a napipolitika tanácsadói holdudvarából rájuk kényszerített kérdéskörökbe. A finnugrisztika Németországban és Ausztriában viszont még nem szélesítette ki az amúgy is csak elvétve magyar vonzatú filológia medrét. A Magyarországon hungarológiának nevezett munkaterület pedig úgy, ahogy jelenleg többnyire alakítják és külföldre közvetítik, a magyarra mint idegen nyelvre, valamint hozzácsatolt nyelvészeti, irodalomtörténeti és néprajzi jelenségekre szorítkozik. Ezek az oktatási és kutatási programok eddig szerkezetileg túl szűkre szabottak voltak ahhoz, hogy befogadják Bo-

gyay üzenetét több szakágazat harmonizálásának a lehetőségeiről és értelméről a Kárpát-medencei Duna-térség korszakokat átfogó és régióhatárokat átlépő vizsgálatában.²⁷⁴

V. 3. Szemlélet

Bogyay a hivatal és a hivatás kettősségében a többpályás alkotómunka terhet hordozta egy életen át. Megjegyzendő, hogy mind rádiószerkesztői szolgálata, mind intézetszervezői feladatköre politikai természetű kihívásokkal szembesítette – de anélkül, hogy eltántorítsa eredeti hivatásától. Meggyőzően nyilatkozta életútinterjúiban, hogy „sosem voltak politikai ambícióim”.²⁷⁵ Az első emigráns hullámmal, 1947/1948 körül Magyarországról távozó számos sorstársától eltérően²⁷⁶ külföldi pályafutásának egyik időszakában sem hitte, hogy előidézhetheti a magyarországi kommunista hatalom mielőbbi bukását. A Szabad Európa Rádió folytatta médiaharc célpontja iránt maga is ellenszenvet érzett, ezt azonban csak közvetve, a marxista-leninista művekkel szaktudományosan vitázva fejezte ki. És a Münchener Magyar Intézet igazgatójaként nem engedte megingatni azon elv alapjait, hogy a németországi magyarságtudománynak az emigráns magyar közösségek politikájától tartalmi és szervezeti függetlenségben kell intézményesülnie.

Ezen személyes politikamentesség annál inkább figyelemre méltó, mivel képviselője nem tagadta meg vagy homályosította el nemzeti származását. Ellenkezőleg: magyar azonosságtudatában gyökerezett. Bogyay nem egyszer kijelentőlegesen „magyar tanulmányokat”²⁷⁷ tett közzé németül, és rendszeresen publikált anyanyelvén nyugati fórumokon. Minthogy németül és magyarul egyaránt nyomdakészen fogalmazott, kinyilatkoztatott „kötődése népehez és nemzetéhez”²⁷⁸ nem gátolta betagozódását a német kutatásba. Az a természetesség, amellyel nemzeti származását vállalta, meghatározta érintkezéseinek a jellegét a nem magyar tudományos közegben. Benne a lehető legvilágosabban megnyilvánult nyugatra tájolt szakmai integrációjának a hajtóereje: az a képessége, hogy újra meg újra megváltoztassa gondolkodásának vonatkoztatási pontjait. Bogyay hitelesen állította öregkorában, hogy sosem „hungarocentrikusan”, hanem mindig „nemzetközi távlatban” gondolkodott. Ez a nyitottság tette alkalmassá arra, hogy kapcsolattörténeti kérdésvetésekben összevontan kezelje a belső magyar és a külső nem-magyar tényezőket. Kitekintési hajlama, amelyet fiatalkorában szülői házában és egyetemi környezetének értelmiségi szabadelvűsége táplált, a világháború után megszilárdult. Hiszen az, aki – mint ő Bajorországban – tartósan önmaga etnikai-kulturális kötődései fölé tud emelkedni, „sosem lesz egészen hazátlan”. Bogyay ebben a meggyőződésben egy „République des Lettres” magyar tagjának érezte magát.²⁷⁹

Helyét a *szellemi köztársaságban* akkor is megőrizte, amikor a régi Német Szövetségi Köztársaság szakmai berkeiben részben szokássá vált „primitív

antikommunisták”-ként lekezelni a szovjet hatalmi tömb országaiból elmenekült emigráns kutatókat.²⁸⁰ Jelenlegi ismereteink szerint egyszer – és akkor sem huzamosan – érezte magát egy német kollega által mellőzve, mégpedig – amint fennebb olvasható – a Müncheni Magyar Intézet első igazgatócseréjekor 1968-ban, de akkor sem nemzeti elfogultság, hanem személyes nézeteltérések folytán.²⁸¹

Elvi meggondolásból hagyták ki viszont Bogyayt az 1981 és 1990 közötti német történettudomány magyar vonatkozásainak áttekintéséből, amely röviddel halála előtt jelent meg egy budapesti szaklapban, egy Németországban élő osztrák származású történész tollából. E kutatástörténeti beszámolót máig részlegesen sem egészítették ki vagy igazították helyre, ekképp még mindig véleményformálónak mondható. Bevezetőjéből megtudjuk, hogy mellőzi a vizsgált időszakban Németországban élt és publikált „magyar szerzők munkáit, beleértve a magyar emigránsokét”, kivéve azokat, „amelyeknek magyar származású szerzői Németországban végezték tanulmányaikat”.²⁸² Minthogy Bogyay nem felel meg ennek a feltételnek, a felmérés szerzője még német nyelvű, 1990-ig négy darmstadti kiadást megérő Magyarország-történetét²⁸³ sem említi meg, jóllehet korábban nyilvánosan is méltatta „az ismert magyar mediavista művészettörténész” történetírói erőnyeit.²⁸⁴ Annál elgondolkoztatóbb, hogy előregyártott válogatási szempontjával utólag tudatosan kizárta Bogyayt a németországi hungarológia tudósköztársaságából.

V. 4. Az „igazság” keresésének a korszerűsége

Bogyay nem idomult előregyártott véleményekhez. Még kevésbé barátkozott meg végleges bizonyosságokkal. Fő témáival az állhatatos kételkedő módján bánt. Azon tudós mintáját testesítette meg, aki nem szabadul egyes kérdésektől. Azáltal, hogy ezekre vissza-visszatért, arra szoktatta önmagát, hogy válaszait szükség szerint megújítsa. A régmúlt idők érdekelték, mégis korszerű kutató maradt, mivel az eredmények megbízhatóságának a fokozásáért, tehát előre tekintve dolgozott. Eközben megőrizte hitelességét, mert mindig önmagát is besorolta az újraértékelések célpontjai közé.

A családi és szakmai neveltetését megalapozó kritikai szabadelvűség egy életre felvértezte a gondolati rugalmasság eszközével. Bogyay kritikus volt, mert mindennapi kutatómunkájában – a tudományos kézművesség szabályain kívül – nem ismert megváltoztathatatlant alapítókat. És szabadelvű volt, mivel ezt a dogmamentességet más kutatóknak is megengedte.

„Sokoldalúsága természetesen nem csekély szellemi rugalmasságot is feltételez. Semmi sem áll tőle távolabb, mint a dogmatizmus és a merev kardoskodás előre fogalmazott tételek mellett.” Ezeket a szavakat nem Bogyayról írták le. Maga használta őket alighanem felülmúlhatatlanul könnyed nagyvonalúsággal a közösen vitatott kérdésekben éppenséggel mozdulatlan Györffy

György méltatására.²⁸⁵ A budapesti történészről állított tulajdonságban mindenestre megnyilvánulni látott egy példaszerűen helyes eljárást, amelyet egy másik pályatárs esetében kétségtelenül találóan dicsért: Deér József, a berni „igazságkereső tudós”²⁸⁶ mély hatást gyakorolt rá azzal a szokásával, hogy módszertanilag és tartalmilag sokrétűen felvetett magyar alapproblémákat külső szempontok figyelembevételével és saját nézeteinek állandó felülvizsgálatával igyekezzen megoldani.²⁸⁷

Bogyay félig tréfásan ráhagyta, hogy sáfárkodásait „egy kis ellentmondási viszketegség is” vezérelte.²⁸⁸ Tudta, hogy emiatt „néha szőrszálhasogatónak” tűnhetett.²⁸⁹ Annál jobban örült, ha fáradhatatlan ellenvetései – visszaemlékezések bizonyossága szerint²⁹⁰ – megalapozták eszmecekeréit azonos vagy hasonló munkagyakorlatú kutatókkal. „Márpedig”, folytatta 1990. június 19-én díszdoktori kitüntetését megköszönő beszédének e tanulmányt bevezető részét, „az emberi békesség nem mozdulatlan, tétlen nyugalom, hanem cselekvő emberek harmóniája kölcsönös megbecsülés és szeretet alapján. Így történhetett, hogy véleménykülönbségek, ellentétek igazi, emberi barátság-hoz vezettek.”²⁹¹

Szilárd útjelzők kerültek így egy olyan tudósi modell útjára, amely a szakmai ismeretanyag fejleszthetőségébe vetett hitből táplálkozik, de nem törtet, nem hagyja magát gátlástalan haladástudattól hajtani. Bogyay nem kioktatott, hanem arra oktató, hogy a tudományos műveltség éppen akkor színvonalas, ha nem képzelet magát tökéletesnek. „Mind, akik békére vágytok, keressétek, nézzétek és írjátok az igazságot!” foglalta össze díszdoktori ünnepélyén hat évtizedes magyarságtudományi törekvéseinek „tanulságát a szent ágostoni verssor parafrázisában”.²⁹² Az elmúlt valóság olyan kérdései indították az igazság keresésére, „amelyekre talán sohasem lesz válasz”.²⁹³ Ez a *talán* arra készítette, hogy mindegyre felvesse őket, és az állandó keresések megóvták attól, hogy végleges válaszok birtokosának vélje magát. Ezt a lankadatlan önvizsgálatot ajánlotta – szintúgy az ágostoni himnusz beidézésével – annak a magyarországi történésznek, aki a zord késői ötvenes években egy Bécsből postázott levélben véleményét tudakolta a hazai tudományosság helyzetéről. És akit e fejezet jelmondatával a tudósok jövőjébe vetett hitéről biztosította.²⁹⁴

Keresése a minél helytállóbb tudományos álláspontok tökéletesítésének az igényéből élt. A hungarológia korszerűsítésének az egyéni kísérlete volt. Hat évtizedből negyven éven át egy kényszerből vállalt, de esélyként át- és megélt alkalmazkodás jegyében zajlott. A második világháború után e bölcsész szakterület forrásvidékéről olyan feladatokat kellett átemelnie egy új korba, amelyekkel egyetlen személy intézményes támaszok nélkül is képes megbírkózni, ha intellektuálisan eléggé hajlékony és szakmailag kellően képzett. E két feltételhez társult az apolitikus alkat, amelyben főszereplőnk a magyarságtudomány két világháború közötti koncepciójából csak a szakmai elemeket, elsősorban a tudományköziség és a tág regionális betájolás elveit értéke-

sította az emigrációban, részben régi témákban, de új tartalmi köntösökben. Időtálló eredményekkel, az interdiszciplinaritás ismeretgyarapító módszerével és egy állam- meg nemzethatárok feletti szemlélettel beírta nevét a nemzetközi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás magyar vonzatú törzskönyvének német–magyar fejezetébe. Tudományos örökségének eszmei boltíveként egy emelkedett vitakultúra rajzolódik ki, amely a pályatársak kölcsönös megbecsülését felértékeli az elsőrendű munkacélok egyikévé. Bogyay átlépte az önző szakavatottság emberi korlátait is. A rokonszenves tudós mindig és mindenhol korszerű mintáját hagyta ránk – ösztönzésül, hogy őrizzük meg gondosan mindazt, amit asztalunkra tett, és igyekezzünk megteremteni azt, amit ő maga nem valósíthatott meg.

VI. Könyvészet

VI. 1. Kiadatlan források

- BhBp = Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete, Budapest. Könyvtár:
Bogyay Tamás hagyatéka
BhMü = Münchener Magyar Intézet. Könyvtár, különgyűjtemények: Bogyay Tamás hagyatéka
MMI It = Münchener Magyar Intézet. Irattár

VI. 2. Bogyay Tamás írásai

- A bántornyai falképek donátorairól. In: *Ars Hungarica* 14 (1986) 147–158.
A hétszázötven éves Aranybulla. Eredete és történeti hatása. In: *Mit ér az ember, ha magyar?* 14. Magyar Pax Romana Kongresszus, Zangberg 1972. Róma 1972, 25–35. [másodközlés in: *Katolikus szemle* 24 (1972) 289–299].
A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna (Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez). Szombathely [é. n., 1944] [Azonos című folytatásos közlése in: *Dunántúli szemle* 10 (1943) 21–30, 95–113, 205–221, 302–314; 11 (1944) 55–63, 182–191].
A Karoling-kori Veszprém problémája. In: *Veszprém kora középkori emlékei. Felolvasóülések az Árpád-korból. II.* Szerk. Fodor Zsuzsa. Veszprém 1994, 6–15.
A kereszténység felvétele mint fordulópont. In: *Egyházak a változó világban.* Szerk. Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1991, 13–17.
A magyar tudomány és kultúra műhelye. In: *Magyarok* 7 (1965) 2, 1.
A magyarok eredete az újabb hazai kutatásban. In: *Katolikus szemle* 11 (1959) 95–100.
A magyarok eredete és őstörténete – ahogy a kutatók a második világháború után látják. In: *Új látóhatár* 3 (1960) 369–386.
A magyarság mint a „Nyugat védőbástyája”. Egy eszme történeti folytonossága. In: *Katolikus szemle* 38 (1986) 101–114.
A művész a korai középkorban. Budapest 1932.
A Szent Korona, mint a magyar történelem forrása és szereplője. In: *Gesta Hungarorum I: Történelmünk a honfoglalástól Mohácsig. Tanulmányok.* Szerk. Saáry Éva. Zürich 1984, 88–104 [további közlések utószóval in: *Nyugati magyar esszéírók antológiája* 1986. Vál., szerk. Borbándi Gyula. Bern 1986, 35–54; *Aetas* 5, 1987, 1, 80–101].
Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quellen-Interpretation. In: *Ungarn-Jahrbuch* 7 (1976) 9–36.

- Ausgrabungen in Ungarn 1934–1944. Kunstgeschichtliche Ergebnisse. In: Kunst im Osten und Norden. Hg. Forschungsinstitut für Kunstgeschichte (Nord- und Ostabteilung). Marburg/Lahn 1952, 3–32.
- Bamberg und Ják im Licht neuer Forschungen. In: Künstlerischer Austausch / Artistic Exchange. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte. Berlin, 15–20. Juli 1992. Hg. Thomas W. Gaetgens. II: Mittel- und Osteuropa. Berlin 1993, 81–88.
- Bayern und die Kunst Ungarns. Mit 15 Abbildungen. München/Zürich 1964.
- Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter. In: Bayern und Ungarn. Tausend Jahre enge Beziehungen. Hg. Ekkehard Völkl. Regensburg 1988, 23–27.
- Bemerkungen zum Problem der ersten byzantinisch-ungarischen Berührungen. In: Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy zum 60. Geburtstag, 5. Oktober 1972. Hg. Josef Gerhard Farkas. Wiesbaden 1972, 217–227.
- Bemerkungen zur Deesis-Forschung. In: Festschrift für Klaus Wessel zum 70. Geburtstag in memoriam. Hg. Marcell Restle. München 1988, 49–55, 393–394.
- Bild und Gedicht (Die zeitgenössischen Illustratoren Vörösmartys – Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Romantik). In: Ural-Altäische Jahrbücher 31 (1959) 41–48.
- [Bogyay: Arcképcsarnok] A szabad világban élő magyarok arcképcsarnoka: Dr. Bogyay Tamás. In: Magyarok 7 (1965) 2, 3.
- [Bogyay: Bericht] Ein subjektiver Bericht über meinen bisherigen Lebensweg [Gépirat. H. n., é. n., München, 1978/1979 körül]. BhMü: Biobibliographische Schriftensammlung.
- [Bogyay: Életrajzi adatai] Bogyay Tamás életrajzi adatai [Gépirat. H. n., é. n., München, 1991/1992 körül]. BhMü: Biobibliographische Schriftensammlung.
- [Bogyay: Díszdoktori beszéd] [Bogyay Tamás beszéde budapesti díszdoktorrá avatásán, 1990. június 19-én. Cím nélküli ösfogalmazvány. Gépirat]. BhMü: Biobibliographische Schriftensammlung.
- [Bogyay: Dankesrede] Redaktion: Thomas von Bogyay Doctor philosophiae honoris causa 1990. In: Ungarn-Jahrbuch 18 (1990) 340–342.
- [Bogyay: Dankesrede, Korrektur] Korrekturnotiz zu „Ungarn-Jahrbuch“ 18 (1990). In: Ungarn-Jahrbuch 19 (1991) 378.
- [Bogyay: Elisabeth] Elisabeth, Königstochter aus Ungarn: Die ungarischen Vorfahren der hl. Elisabeth / Die Krönung König Andreas' II. / Siegel König Andreas' II. / Burg und Burgkapelle von Esztergom / Burg Sárospatak / Burg Preßburg / Urkunde König Bélas IV. In: Sankt Elisabeth. Fürstin – Dienerin – Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Hg. Philipp-Universität Marburg in Verbindung mit dem Hessischen Landesamt für geschichtliche Landeskunde. Sigmaringen 1981, 319–322, 322–323, 324, 325–328, 328–329, 339–342, 341.
- [Bogyay: Interjú 1] Bemutatjuk Bogyay Tamás Münchenben élő magyar történészt. Bogyay Tamás munkáinak válogatott bibliográfiája. A beszélgetést készítette Almási Tibor. In: Aetas 5, 1987, 1, 68–79.
- [Bogyay: Interjú 2] „Dem Sonnenschein, dem Regen, mit gleichem Mut entgegen“. Farkas Marlene im Gespräch mit Thomas von Bogyay [München, 1989. október]. In: Ungarn-Jahrbuch 17 (1989) 1–7.
- [Bogyay: Interjú 3] Interjú Bogyay Tamással 80. születésnapján. Az interjút készítette Kovács Ágnes [München, 1989]. In: Szivárvány 10 (1990) 30, 118–127.
- [Bogyay: Interjú 4] [Szénási Sándor–Marosi Ernő–Laczkó Ibolya]: Televíziós interjú Bogyay Tamással [Budapest, 1988. augusztus 16.]. In: Ars Hungarica 22 (1994) 259–276.
- [Bogyay: Interjú 5] A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora [München, 1993. június 22.]. In: Györfffy László: Tiroli muskátli magyar erkélyen. Huszonegy beszélgetés nyugati magyarokkal. Budapest 1998, 237–257 [Első közlés: Bogyay Tamás pályaképe. Müncheneri beszélgetés Györfffy Lászlóval. In: Új horizont 24 (1996) 2, 27–43].
- [Bogyay: Lebenslauf]: Thomas von Bogyay – Zentralstelle für ausländisches Bildungswesen in Göttingen. München, 1952. július 19. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.

- [Bogyay: UIM Tätigkeitsbericht 1963–1964] Ungarisches Institut München: Bericht 1963–1964. MMI It I: Mitgliederversammlung 1962–1968 [kisnyomtatvány].
- [Bogyay: UIM Tätigkeitsbericht 1966–1968] Tätigkeitsbericht, 16. Dezember 1967, 25. März 1968. MMI It I: Mitgliederversammlung 1962–1968 [gépirat].
- [Bogyay: Zum Geleit] Ungarisches Institut München: Zum Geleit. In: Bogyay: Bayern und die Kunst Ungarns, 3.
- Brevnov és a magyar misszió (Gondolatok történelmi kérdésekről, amelyekre talán sohasem lesz válasz). In: Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla). Válogatott tanulmányok. Szerk. Somorjai Ádám. Budapest 1994, 193–205.
- Das Schicksal der östlichen Ungarn des Julianus im Lichte moderner Forschung. In: Ural-Altäische Jahrbücher 50 (1978) 25–30.
- Deér József 1905–1972. In: Új látóhatár 24 (1973) 154–161.
- Deesis und Eschatologie. In: Polychordia. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag besorgt von Peter Wirth. II. Amsterdam 1967, 59–72 [másodközlés in: Byzantinische Forschungen 2 (1969) 59–72].
- Deesis [I]. In: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte. Hgg. Ernst Gall, L. H. Heydenreich. III. Stuttgart 1954, 1197–1206.
- Deesis [II]. In: Reallexikon zur byzantinischen Kunst. Hg. Klaus Wessel. Stuttgart 1966, 1178–1186.
- Deesis [III]. In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Hg. Engelbert Kirschbaum. IV. Rom [é. m.] 1968, 494–499.
- Dem Gedenken an Josef Deér (1905–1972). In: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972) 236–239.
- Dénes Tibor, a kutató. In: Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban. Szerk. Saáry Éva. Szeged/Zürich 1989, 117–129.
- Der Eintritt des Ungarns in die christlich-europäische Kulturgemeinschaft im Lichte der Kunstgeschichte. In: Südost-Forschungen 18 (1959) 6–26.
- Der gesellschaftliche Hintergrund der Ladislauslegende von Turnišće (Toronyhely-Bántornya): Ein Beitrag zur Geschichte des Ladislauskultes zur Zeit Ludwigs des Großen und der Königin Maria. In: Louis the Great, King of Hungary and Poland. Ed. S. B. Vardy [é. m.]. New York 1986, 237–260.
- Der XVIII. Internationale Kongreß für Kunstgeschichte. In: Das Münster 8 (1955) 408.
- Der Löwe mit dem Kreuz. Das Tympanon von Domanjševci (Domonkosfa) und verwandte Denkmäler. In: Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta 5–6 (1959) 147–176.
- Der ungarische Krönungsmantel. In: Bayerische Frömmigkeit. Stadtmuseum München 1960, 157–159.
- Diamantierung. In: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte. Hgg. Ernst Gall, L. H. Heydenreich. III. Stuttgart 1954, 1420–1424.
- Die Bedeutung Bayerns für die Kunst im alten Ungarn. Nach einem bei der Jahrestagung der Südostdeutschen Historischen Kommission im November 1961 in Passau gehaltenen Vortrag. In: Südostdeutsches Archiv 5 (1962) 150–169.
- Die heiligen Könige. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Thomas von Bogyay, János Bak, Gabriel Silagi. Graz [é. m.] 1976 [Ungarns Geschichtsschreiber 1. Hg. Thomas von Bogyay].
- Die Kirchenorte der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. In: Südost-Forschungen 19 (1960) 52–70.
- Die Kultur der Ungarn. In: Handbuch der Kulturgeschichte. Hg. Eugen Thurner. Lieferung 17/18. Konstanz 1961 [társszerző: Julius von Farkas. További közlés in: Die Kulturen der eurasischen Völker. Zweite Abteilung: Kulturen der Völker. Handbuch der Kulturgeschichte. Hg. Eugen Thurner. Frankfurt am Main 1968, 3–97].
- Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung der Ausgrabungen von Mosapurc-Zalavár. In: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. II/1: Frühmittelalterliche Kunst. Neue Beiträge zur Kunstgeschichte des 1. Jahrtausends. Hg. Andreas Alföldi [é. m.]. Baden-Baden 1954, 131–145.

- Die Reiternomaden im Donaauraum des Frühmittelalters. In: Völker und Kulturen Südosteuropas. Kulturhistorische Beiträge. Hg. Wilhelm Gülich. München 1959, 88–103.
- Die Salzburger Mission in Pannonien aus der Sicht der Archäologie und der Namenkunde. In: Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Beiträge des internationalen Symposions vom 20. bis 22. September 1985 in Salzburg. Hg. Heinz Dopsch. Salzburg 1986, 273–290 [további közlés in: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126 (1986) 273–290].
- Die Selbstbildnisse des Malers Johannes Aquila aus den Jahren 1378 und 1392. In: Stil und Überlieferung in der Kunst des Abendlandes. Akten des 21. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte in Bonn 1964. III: Theorien und Probleme. Berlin 1967, 55–59, III/7.
- Domanjševci-Domonkosfa. Eigenkirche eines slawischen Herrn oder Gotteshaus „westlicher Szekler“? In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. I. Hgg. Kálmán Benda, Thomas von Bogay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel. München 1987, 225–240.
- Donatorska slika iz l. 1383 v Turnišću. I: Najdba in opis slike. II: Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki? In: Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta 1 (1951) 119–138 [társ-szerző: France Stelè].
- Eine Grenzprovinz byzantinischer Kunst im Donaauraum? In: XVI. Internationaler Byzantinistenkongreß, Wien, 4–9. Oktober 1981. Akten II/5: Kurzbeiträge. 10. Die stilbildende Funktion der byzantinischen Kunst. Wien 1982, 149–157 [Összegezése in: XVI. Internationaler Byzantinistenkongreß, Wien, 4–9. Oktober 1981. Résumés der Kurzbeiträge. Wien 1981, 10. 2].
- Eine karolingische Schrankenplatte von der Fraueninsel im Chiemsee. In: Das Münster 13 (1960) 235–237.
- Etimasie. In: Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. Hg. Zentralinstitut für Kunstgeschichte. VI. München 1973, 144–154.
- Forschungen zur Urgeschichte der Ungarn nach dem 2. Weltkrieg. In: Ural-Altäische Jahrbücher 29 (1957) 93–114.
- Grundzüge der Geschichte Ungarns. Darmstadt 1967, ²1973, ³1977, ⁴1990.
- György Györffy zum 65. Geburtstag. In: Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983) 307–308.
- Hetoimasia. In: Reallexikon zur byzantinischen Kunst. Hg. Klaus Wessel. Stuttgart 1971, 1189–1202.
- Honfoglaló magyarok és szlávok. In: Katolikus szemle 20 (1968) 226–235.
- Houdon à Weimar. In: Gazette des Beaux-Arts 77 (1935) 364–369.
- Inhalt und Ausdrucksform der ungarischen Kunst des späten Mittelalters. In: Das Bildwerk. Kunst im Geist und Leben der Völker. I/1: Ungarn-Heft. Vom Geist der ungarischen Kunst. Hg. Arbeitsgemeinschaft des Anton Hekler-Kreises in Budapest. Berlin 1942, 23–28.
- Isten báránya (Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához). In: Regnum 4 (1940/1941) 94–122.
- Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovinska razlaga. In: Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta 2 (1952) 211–248.
- Ják és Bamberg. In: Művészettörténet – Műemlékvédelem. II: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Valter Ilona. Budapest 1993, 11–20.
- Jób érsek és Bizánc. In: Strigonium Antiquum. II: Kezds és újrakezds. A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma. Szerk. Beke Margit. Budapest 1993, 47–52.
- Karolingische Skulpturen am Chiemsee. Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung. Erlangen 1953.
- Karolingisches aus Benediktbeuern. In: Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Frühmittelalters. Akten zum VII. Internationalen Kongreß für Frühmittelalterforschung, 21–28. September 1958. Red. Hermann Fillitz. Graz/Köln 1961, 239–241.
- Kontinuitätsprobleme im karolingischen Unterpannonien. Methodios' Wirken in Mosapurc im Lichte der Quellen und Funde. In: Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart.

- Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati. Wiesbaden 1966, 62–68.
- Kritikai tallózás a Szentkorona körül. In: *Annales de la Galerie Nationale Hongroise. A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve. Études sur l'histoire de l'art en honneur du soixantième anniversaire de Miklós Mojzer. Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára.* Szerk. Takács Imre [é. m.]. Budapest 1991, 31–37.
- L'adoption de la Déisis dans l'art en Europe centrale et occidentale. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay à l'occasion de son cinquantième anniversaire.* Hg. D'Adhémar de Panat [é. m.]. Braga 1971, 65–70.
- L'homme de l'occident en face des incursions hongroises (Contribution à la 12e grande réunion annuelle de l'Académie Internationale Libre des sciences et des lettres à Paris 1963). In: *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady.* Modena 1966, 3–18.
- L'iconographie de la „Porta Speciosa” d'Esztergom et ses sources d'inspiration. In: *Revue des Études Byzantines* 8 (1950) 85–129.
- Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. Ein ungarischer Beitrag zur Tausendjahrfeier des Sieges am Lechfeld. München 1955.
- Magyarország története távlatból. Kosáry Domokos előszavával. Fordította Khim Antal. A fordítást ellenőrizte a szerző és Boór János. Bécs [é. m.] 1993.
- Megjegyzés Mosapure-Zalavár kérdéséhez és a pannóniai kontinuitás-kutatás módszertanához. In: *Századok* 123 (1989) 489–493.
- Mosapure und Zalavár. Eine Auswertung der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen. In: *Südost-Forschungen* 14 (1955) 349–405.
- Nemzetteremtő eszme – politikai propagandafegyver – történelemű (A dákoromán elméletről). In: *Magyar mérleg. III: A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után (1945–1980).* Tanulmányok. Szerk. Saáry Éva. Zürich 1980, 67–83 [másodközlés in: *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók. Vál., szerk. Pomogáts Béla.* Budapest 1991, 253–272].
- Neuere Ansichten über die geographische Lage der finnisch-ugrischen Urheimat. In: *Ural-Altische Jahrbücher* 36 (1965) 181–183.
- Neuere Forschungen über die Stephanskronen. In: *Das Münster* 4 (1951) 233–234.
- Neuere ungarische Literatur (Sonderbericht). In: *Kunst im Osten und Norden.* Hg. Forschungsinstitut für Kunstgeschichte (Nord- und Ostabteilung). Marburg/Lahn 1952, 101–108.
- Neueres ungarisches Schrifttum über Pannoniens altchristliche Kunst und ihr Fortleben im Frühmittelalter. In: *Das Münster* 2 (1949) 382–383.
- Normannische Invasion – Wiener Bauhütte – Ungarische Romanik. In: *Forschungen zur Kunstgeschichte und christliches Archäologie. II: Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter.* Hg. Andreas Alföldi [é. m.]. Baden-Baden 1953, 273–304.
- Nouveaux documents relatifs aux rapports de la cour de Gotha avec les artistes français. I: Laurent Guiard et Gotha. In: *Bulletin de la Société de l'histoire de l'Art français.* Paris 1934, 246–257.
- Nouveaux documents relatifs aux rapports de la cour de Gotha avec les artistes français. II: Houdon et Gotha. Ses projets pour le mausolée de la duchesse Louise-Dorothée. In: *Bulletin de la Société de l'histoire de l'Art français.* Paris 1935, 126–144.
- Observations sur une miniature du manuscrit B. N. Lat. 17716 (Une pratique d'origine française de quelques chantiers romans en Europe Centrale et Centre-Orientale). In: *Actes du XIXe Congrès international d'histoire de l'art.* Paris, 8–13 septembre 1958. Paris 1959, 164–166, 633.
- Pro Memoria über das Kuratorium, den Wissenschaftlichen Beirat, die wichtigsten laufenden Arbeiten und Projekte des Ungarischen Instituts. München, 11. März 1968. BHMü: Korrespondenz, Bündel UIM 1968–1979.
- Problémák Szent István és koronája körül. In: *Új látóhatár* 13/21 (1970) 105–115.

- [Recenzió = *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 4 (1956)]. In: *Südost-Forschungen* 17 (1958) 271–273.
- [Recenzió = Bárány-Oberschall, Magda von: *Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn*. Wien/München 1961]. In: *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1963) 126–131.
- [Recenzió = *Bilderchronik. Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum*. Wiener Bilderchronik. I–II. Hg. Dezső Dercsényi. Budapest 1968]. In: *Südost-Forschungen* 27 (1968) 438–439.
- [Recenzió = Deér: *Die heilige Krone*]. In: *Byzantinische Zeitschrift* 61 (1968) 361–364; *Das Münster* 20 (1967) 493; *Ungarn-Jahrbuch* 1 (1969) 225–226.
- [Recenzió = Kelleher, Patrick J.: *The Holy Crown of Hungary*. Rome 1951]. In: *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952) 419–423; *Kunstchronik* 5 (1952) 17–22.
- [Recenzió = Marosi: *Die Anfänge*]. In: *Südost-Forschungen* 44 (1985) 327–332; *Kunstchronik* 38 (1985) 28–35; *Ungarn-Jahrbuch* 16 (1988) 275–276.
- [Recenzió = MMT/1]. In: *Südost-Forschungen* 17 (1958) 277–284.
- [Recenzió = Prokopp: *Italian Trecento*]. In: *Südost-Forschungen* 43 (1984) 430–432.
- [Recenzió = Székesfehérvár évszázadai. I: *Az államalapítás kora*. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967]. In: *Südost-Forschungen* 27 (1968) 436–438.
- [Recenzió = Valter: *Romanische Sakralbauten*]. In: *Südost-Forschungen* 46 (1987) 366–370.
- [Recenzió = Vătăşianu, Virgil: *Arhitectura şi sculptura romanică în Panonia medievală*. Bucureşti 1966]. In: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 32 (1969) 68–74.
- Research into the Origin and Ancient History of the Hungarian Nation after the Second World War. In: *The Hungarian Quarterly* 3 (1962) 1–2, 52–68, 3–4, 65–97.
- Stephanus Rex. Versuch einer Biographie*. Wien/München 1975.
- Stephanus Rex*. Wien/München 1976 [1. magyar nyelvű kiadás].
- Stephanus Rex*. Budapest 1988 [2. magyar nyelvű kiadás].
- Széljegyzetek egy kitűnő egyháztörténethez. In: *Új látóhatár* 25 (1974) 508–514.
- Szent István és Szent Adalbert prágai püspök. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Budapest 1988, 156–160.
- Szent László képe. In: *Új magyar út* 2 (1951) 6, 4–5.
- Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban. In: *Dunántúli szemle* 8 (1941) 88–93.
- Thron (Hetoimasia). In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Hg. Engelbert Kirschbaum. IV. Rom [é. m.] 1972, 305–314.
- Tíz év középkori ásatásainak művészettörténeti eredményei. In: *Századok* 78 (1944) 488–509.
- Történeti forrás- és művészettörténeti stíluskritika Zalavár körül. (Megjegyzések Tóth Sándor „A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára” című tanulmányához). In: *Zalai Múzeum* 4 (1992) 169–177.
- Történetírás – történetkutató. In: *Magyar mérleg*. I: *A magyarországi szellemi élet haminc éve (1948–1978)*. Tanulmányok. Szerk. Saáry Éva. Zürich 1979, 7–29 [másodközlés in: *Új látóhatár* 30 (1979) 189–211].
- Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. In: *Insignia regni Hungariae*. I: *Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest 1983, 65–89.
- Über Herkunft, Gesellschaft und Recht der Székler. In: *Ungarn-Jahrbuch* 2 (1970) 20–33.
- Ungarns Heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. In: *Ungarn-Jahrbuch* 9 (1978) 207–235.
- Ungarnzüge gegen und für Byzanz: Bemerkungen zu neueren Forschungen. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* 60 (1988) 27–38.
- Urgeschichtliche Wunderdinge. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* 41 (1969) 295–299.
- Vom Taschenblech zur Basilika. In: *Das Bildwerk. Kunst im Geist und Leben der Völker*. I/1: *Ungarn*-Heft. Vom Geist der ungarischen Kunst. Hg. Arbeitsgemeinschaft des Anton Hekler-Kreises in Budapest. Berlin 1942, 7–11.

- Vorschläge zur Veranstaltung „Südosteuropa in München“. Ungarisches Institut München, 15. Juli 1965. BbBp: Kt. Hungarica in exteris.
- Vorwort. In: Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Hgg. Gabriel Silagi, László Veszprémy. Sigmaringen 1991, VII–VIII.
- Zum Problem der Flechtwerksteine. In: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. III: Karolingische und ottonische Kunst. Werden – Wesen – Wirkung. Wiesbaden 1957, 262–276.
- Zum Problem der Magna Hungaria des Frater Julianus. In: Ural-Altäische Jahrbücher 52 (1980) 140.
- Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung. Bemerkungen zu Györffy's „István király és műve“. In: Südost-Forschungen 38 (1979) 240–257.
- Zur Geschichte der Hetoimasie. In: Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958. Hg. Franz Dölger. München 1960, 58–61.

VI. 3. Szakirodalom

- A jáki apostolszobrok / Die Apostelfiguren von Ják. Szerk. SZENTESI Edit, UJVÁRI Péter. Budapest 1999 [kétnyelvű kiadás].
- A szerkesztők: Előszó. In: Szent István és kora. Szerk. GLATZ Ferenc, KARDOS József. Budapest 1988, 7.
- ADRIÁNYI Gábor: Megjegyzés a széljegyzetekhez. In: Új látóhatár 25 (1974) 514–517.
- ADRIÁNYI Gábor: Bogtay Tamás és a Müncheneri Magyar Intézet. In: Vasi szemle 49 (1995) 210–215 [további közlés in: Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogtay Tamás emlékére, 15–20].
- Amor Sanctus. Szent szeretet könyve. Középkori himnuszok latinul és magyarul. Fordította és magyarázta BABITS Mihály. Budapest ²1988.
- Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerk. TÓTH Melinda, MAROSI Ernő. Budapest/Székesfehérvár 1978.
- BAK János M.: Die Geschichte Ungarns in deutschen Geschichtsbüchern. In: Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographie-Unterricht 10 (1965/1966) 182–198.
- BANNER János–JAKABFFY Imre: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. A legrégebbi időktől a XI. századig. Budapest 1954.
- BANNER János–JAKABFFY Imre: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960–1966. Összeáll. Jakabffy Imre. Budapest 1968.
- BÁRÁNY–OBERSCHALL, Magda von: Die ungarische St. Stefanskrona im Lichte der neuesten Forschungen. In: Südost-Forschungen 16 (1957) 1, 24–53.
- BARDOLY István–TÍMÁR Árpád: Művészettörténeti bibliográfia 1984. Magyar és magyar vonatkozású publikációk. In: Ars Hungarica 20 (1992) 2, 113–232.
- BASICS Beatrix: Történeti ikonográfia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest 1998, 40–50.
- Bayerische Frömmigkeit. Kult und Kunst in 14 Jahrhunderten. Text von Hugo SCHNELL. Mit Originalaufnahmen von Benno Keysselit. München/Zürich 1963.
- BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik: A magyar korona regénye. Budapest 1979.
- BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik: Tausend Jahre Stephanskrona. Budapest 1988.
- BERTÉNYI Iván: A magyar korona története. Budapest ²1980, ³1986.
- BERTÉNYI Iván: Szent Korona. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. KRISZTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest 1994, 634.
- BERTÉNYI Iván: A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja. Budapest 1996.
- Bibliografia dell'attività scientifica degli studiosi ungheresi all'estero. In: Corvina III/1/1 (1952) 88–96.
- BÍRÓ Béla: A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. Budapest 1955.

- BÍRÓ Béla–TELEPY Katalin: A felszabadulás utáni tíz év művészettörténeti irodalma (1945–1955). In: Művészettörténeti értesítő 4 (1955) 99–122.
- BORBÁNDI Gyula: Hommage à Bogyay Tamás. In: Katolikus szemle 34 (1982) 75–76.
- BORBÁNDI Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Bern 1985.
- BORBÁNDI Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Budapest 1992.
- BORBÁNDI Gyula: Bogyay Tamás halálára. In: Bécsi napló 15 (1994) 3, 10.
- BORBÁNDI Gyula: Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története. Budapest 1996.
- BORBÁNDI Gyula: Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede. Budapest 2000.
- BORBÁNDI Gyula: Bogyay Tamás. In: Uő.: Emigránsok. Budapest 2002, 18–23.
- BOSHOF, Egon: Die bayerisch-ungarischen Kontakte zur Zeit Giselas. In: Gizella és kora. Felolvasóülések az Árpád-korból. I. Szerk. FODOR Zsuzsa. Veszprém 1993, 80–88.
- BOSHOF, Egon: Ungarn und das Reich in der Zeit der Salier. In: Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit“ in Passau, 15. bis 18. Oktober 2000. Hgg. Herbert H. WURSTER [é. m.]. Passau/Regensburg 2001, 99–112.
- BOWLUS, Charles R.: Der Weg vom Lechfeld. Überlegungen zur Vernichtung der Ungarn im August 955 anhand ihrer Kriegführung. In: Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit“ in Passau, 15. bis 18. Oktober 2000. Hgg. Herbert H. WURSTER [é. m.]. Passau/Regensburg 2001, 77–90.
- CROZET, René: A propos de l'église de Ják (Hongrie). In: Aachener Kunstblätter 41 (1971) 131–134.
- CSÁNYI Károly: A műemlékrestaurálás. Budapest 1943.
- CSEMEGI József: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Budapest 1955.
- DEÉR Josef: Die heilige Krone Ungarns. Wien [é. m.] 1966.
- DERCSÉNYI Dezső: [Recenzió = BOGYAY: A jáki apátsági templom]. In: Századok 78 (1944) 581.
- DERCSÉNYI Dezső: Az esztergomi Porta speciosa. Budapest 1947.
- DERCSÉNYI Dezső: La „Porta Speciosa” dell’ antica cattedrale di Esztergom. In: Annuario dell’ Istituto Ungherese di Storia dell’Arte die Firenze 1 (1947) 22–46.
- DERCSÉNYI Dezső: Az újabb régészeti kutatások és a pannóniai kontinuitás kérdése. In: Századok 81 (1947) 203–211.
- DERCSÉNYI Désiré [Dezső]: L’église de Pribina et Zalavár. In: Études Slaves et Roumaines 1 (1948) 2, 85–100.
- DERCSÉNYI Dezső: [Recenzió = Bogyay: L’iconographie]. In: Művészettörténeti Értesítő 2 (1953) 221–222.
- DERCSÉNYI Dezső: Monuments de Hongrie. Leur sauvegarde, restauration et mise en valeur. Budapest 1969.
- DERCSÉNYI Dezső: Romanische Baukunst in Ungarn. Budapest 1975.
- DERCSÉNYI Dezső: The Hungarian Crown. In: New Hungarian Quarterly 19 (1978) 70, 53–64.
- DERCSÉNYI Dezső: Die Abteikirche von Ják. Budapest 1979.
- DERCSÉNYI Dezső: Einige Probleme der arpadenzeitlichen Steinmetzkunst. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis 17 (1979) 143–145.
- DERCSÉNYI Dezső: I. Lajos kora a magyar művészettörténetírásban. In: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. Szerk. MAROSI Ernő [é. m.]. Budapest [é. n., 1983], 37–50.
- DERCSÉNYI Dezső: The Age of Louis I in Hungarian Art History. In: Louis the Great, King of Hungary and Poland. Ed. S. B. VARDY [é. m.]. New York 1986, 371–398.
- DERCSÉNYI Dezső: A Képes Krónika és kora. In: A Képes Krónika. Latin eredetijének magyar fordítása. Budapest 1987, 81–110.
- DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna: Kis magyar művészettörténet (A honfoglalás korától a XIX. század végéig). Budapest 1980.
- DIVALD Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Budapest 1927.

- DOBROVITS Aladár: Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei és a stílus kérdései. In: Művészettörténeti Értesítő 2 (1953) 3–12.
- DÖLGER, Franz: [Recenzió = BOGYAY: L'iconographie]. In: Byzantinische Zeitschrift 53 (1960) 274–275.
- DOPSCHE, Heinz: St. Peter als Zentrum der Slawenmission. In: St. Peter in Salzburg. 3. Landesausstellung, 15. Mai bis 26. Oktober 1982. Salzburg 1982, 62–63.
- Études historiques hongroises 1990. VII: The Selected Bibliography of Hungarian Historical Science 1985–1989. Ed. Ferenc GLATZ. Budapest 1990.
- EGGERS, Martin: Baiern, Pannonien und die Magyaren. In: Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit“ in Passau, 15. bis 18. Oktober 2000. Hgg. Herbert H. WÜRSTER [é. m.]. Passau/Regensburg 2001, 65–76.
- ENTZ Géza: [Recenzió = Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. I–II. Baden-Baden 1952–1953]. In: Művészettörténeti Értesítő 4 (1955) 154–156.
- ENTZ Géza: [Recenzió = MMT/1]. In: Művészettörténeti Értesítő 6 (1957) 87–94.
- ENTZ Géza: A gyulafehérvári székesegyház. Budapest 1958.
- ENTZ Géza: A gótika művészete. Budapest ²1973.
- ENTZ Géza–Gerő László: A Balaton környék műemlékei. Budapest 1958.
- ENTZ Géza Antal–MAROSI Ernő – [Szerkesztők]: [Előszó]. In: A jáki apostolszobrok, IX–XVIII.
- ÉRSZEGI Géza: A jáki monostor felszentelésének napja. In: Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére, 109–114.
- ÉRSZEGI Géza: A magyar állam létrejötte, a kereszténység felvétele és megszilárdulása (970–1095). In: A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium. [Szerk.] CSEFALVAY Pál [é. m.]. Budapest 2001, 27–38.
- Europas Mitte um 1000. 27. Europaratsausstellung. I–II: Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. III: Katalog. Hgg. Alfried WIECZOREK, Hans-Martin HINZ. Stuttgart 2000.
- FERDINANDY Mihály: Három magyar történetíró kísérletei Nyugaton a második világháború után. Bogyay Tamás, Vajay Szabolcs és Ferdinandy Mihály magyarságtudományi munkássága 1947–1979. In: Magyar mérleg. II: Nyugati magyar kulturális élet a II. világháború után (1945–1979). Szerk. SAÁRY Éva. Zürich 1980, 158–183.
- FRIED, Johannes: St. Adalbert, Ungarn und das Imperium Ottos III. In: Die ungarische Staatsbildung und Ostmitteleuropa. Hg. Ferenc GLATZ. Budapest 2002, 113–141.
- Friedrich Gerke 1900–1966. Zu seinem Gedächtnis. Hg. Franz-Josef KOHL WEIGAND. Mainz 1966.
- GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei. I: Dunántúl. Budapest 1959.
- GENTHON István: Kunstdenkmäler in Ungarn. Ein Bildhandbuch. Budapest 1974.
- GEREVICH Tibor: Magyarország román kori emlékei. Budapest 1938.
- GERICS József–LADÁNYI Erzsébet: Az államférfi Szent István öröksége. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma 1996, 110–116.
- GERKE, Friedrich: Das heilige Antlitz. Köpfe altchristlicher Plastik. Berlin 1940.
- GERKE, Friedrich: Die Zeitbestimmung der Passionssarkophage / A passioszarkofágok kormeghatározása. Berlin 1940 [kétnyelvű kiadás].
- GERKE, Friedrich: Der Trierer Agriculus-Sarkophag. Ein Beitrag zur Geschichte der altchristlichen Kunst in den Rheinlanden. Trier 1949.
- GERVERS–MOLNÁR Vera: A középkori Magyarország rotundái. Budapest 1972.
- GLATZ Ferenc: Szent István 1038 – 1938 – 1988. In: Szent István és kora. Szerk. GLATZ Ferenc, KARDOS Ferenc. Budapest 1988, 239–252.
- GOSZTONYI Gyula: [Recenzió = BOGYAY: A jáki apátsági templom]. In: Dunántúli szemle 11 (1944) 232–235.
- GRZESIK, Ryszard: Die Ungarnmission des hl. Adalberts. In: ... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways ... Festschrift in Honor of János M. Bak. Ed. Balázs NAGY, Marcell SEBŐK. Budapest 1999, 230–240.
- GYÖRFFY György: István király és műve. Budapest ¹1977, ²1983, ³2000.

- GYÖRFFY György: Bevezető. In: A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Vál., szerk. KATONA Tamás. Budapest 1979, 5–10.
- GYÖRFFY György: Die „corona sancti Stephani regis” zur Zeit der Arpaden. In: *Insignia regni Hungariae. I: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest 1983, 55–63.
- HAMZA Gábor: Szent István törvényei és a justinianusi római jog. In: *Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére*, 31–36.
- HEFTY, Georg Paul: Unter der Oberfläche ein weißer Fleck. In der Südosteuropa-Forschung ist vieles nachzuholen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1995. február 21.
- HORVÁTH István: Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta Speciosa. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 345–362.
- HORVÁTH István: Esztergom. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest 1994, 199–201.
- HÖSCH, Edgar: Die ungarische Alternative zwischen Rom und Byzanz im Mittelalter. In: *Ungarn und Europa – Rückblick und Ausblick nach tausend Jahren*. Hg. Georg BRUNNER. München 2001, 19–33.
- In memoriam Bogyay Tamás. In: *Mérleg* 30 (1994) 1, 11–13.
- JAKABFFY Imre: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1954–1959. Budapest 1961.
- JAKABFFY Imre: A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1967–1977. Budapest 1981.
- JAKABFFY Imre: A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1977–1987. Budapest 1999.
- JÁKLI István: Bogyay Tamás nyolcvan esztendő. In: *Katolikus szemle* 41 (1989) 326–328.
- JÁKLI István: Anfang des Anfangs. Ein persönlicher Bericht über den Weg zur Gründung des Ungarischen Instituts München. In: *Ungarn-Jahrbuch* 20 (1992) 307–310.
- Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Tagungsbeiträge und Dokumente aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts Budapest. Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest 1989 [kétnyelvű kiadás].
- JOHANSSON-MEERY, Barbara: Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch-Schwaben. Kallmünz 1993.
- KERBL, Raimund: Byzantinische Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenreich. Wien 1979.
- KERNY Terézia: Szent László-kultusz a Zsigmond-korban. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I: Tanulmányok*. Szerk. BEKE László [é. m.]. Budapest 1987, 353–363.
- KISS Etele: Die ungarische Königskrone. In: *Europas Mitte um 1000, III*, 534–535.
- KONTSEK Ildikó: Ismeretlen festő, XVIII. század: az esztergomi Porta Speciosa. In: *A magyar kereszténység ezer éve*. [Szerk.] CSEFALVAY Pál. Budapest 2002, 28.
- KOSÁRY Domokos: Előszó. In: *BOGYAY: Magyarország története távlatból, VII–IX*.
- KOVÁCS Éva: A magyar korona a legújabb kutatások tükrében. In: *Művészettörténeti Értesítő* 6 (1957) 128–130.
- KOVÁCS Éva: Ereignisse und Ergebnisse: ein neuer Weg der Forschung in der Geschichte der ungarischen Krönungsinsignien. In: *Insignia regni Hungariae. I: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest 1983, 91–100.
- KOVÁCS Éva: Bogyay Tamás halálára (1909. IV. 8.–1994. II. 8.). In: *Ars Hungarica* 22 (1994) 207–210.
- KOVÁCS Éva–LOVAG Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. [H. n., Budapest] 1980.
- KOVÁCS K. Zoltán: Emlékezés Jákli Istvánra (1917–2001). In: *Bécsi Napló* 22 (2001) 2, 8.
- Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender 1966, 1970, 1976, 1980. Hg. Werner SCHUDER. I. Berlin ¹⁰1966, ¹¹1970; Berlin/New York ¹²1976, ¹³1980.
- LÁSZLÓ Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Budapest 1993.
- K. LENGYEL Zsolt: Magyarországtudás Münchenben. Adatok és gondolatok az Ungarisches Institut munkájáról. In: *Lévtári szemle* 40 (1990) 3, 37–51.

- K. LENGYEL Zsolt: Gelehrsamkeit und Menschlichkeit. Zum Tode Thomas von Bogyays. In: Ungarn-Jahrbuch 21 (1993/1994) 213–222 [Rövid változat: Thomas von Bogyay (9. IV. 1909–8. II. 1994). In: Südost-Forschungen 53 (1994) 355–359].
- K. LENGYEL Zsolt: Bogyay Tamás (1909–1994). In: Hungarológiai Értesítő 13 (1994) 312–315.
- K. LENGYEL Zsolt: Hungarologie und Ungarn-Bild in Deutschland. Politische, methodische und organisatorische Probleme nach 1990. In: Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. Hg. Holger FISCHER. München 1996, 75–95.
- K. LENGYEL Zsolt: Bibliographie der Schriften von und über Thomas von Bogyay 1924–1998. Unter Mitarbeit von Eva FRANTZ und Meinolf ARENS zusammengestellt von -. München 2003. BhMü: Biobibliographische Schriftensammlung.
- K. LENGYEL Zsolt: Umwege eines Gelehrtenlebens. Aus der Biographie Thomas von Bogyays (1909–1994). In: Ungarn-Jahrbuch 27 (2004) 81–111.
- K. LENGYEL Zsolt: A hungarológia mint interdiszciplináris és regionális tudomány. Korszerűsítésének kutatás- és oktatásügyi szempontjai a német nyelvű Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok keretében. In: Századok 139 (2005) 1011–1024.
- K. LENGYEL Zsolt: Thomas von Bogyays Hungarologie im Exil 1945–1994: Reichweite und Wirkungen. Eine Fallstudie über grenzüberschreitende Wissensvermittlung zwischen Deutschland und Ungarn. In: Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel. Hg. Holger FISCHER. Red. Mirja Juelich. München 2006, 483–565.
- Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére. Szerk. BERTÉNYI Iván, DÓKA Klára. Budapest 1996.
- MAGYAR Kálmán: Somogyi reneszánsz várkastélyok kőfaragványairól (Az ötvöskónyi és koronjai (korotnai) várkastélyok köemlékeinek periodizációs problémái). In: Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére, 115–127.
- MAKK Ferenc: A turulmadártól a kettőskeresztig. A korai magyar-bizánci kapcsolatok. In: Uő.: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998, 215–238.
- MAKK Ferenc: III. Béla. In: KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. [H. n., Debrecen] 2001, 219–241.
- MAROSI Ernő: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). In: Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 17 (1971) 171–229.
- MAROSI Ernő: Árpád-kori kőfaragványok – Árpád-kori építészeti fejlődés. In: Árpád-kori kőfaragványok, 15–28.
- MAROSI Ernő: Esztergom zwischen Ost und West. Einige Fragen ungarischer Kunst unter Béla III. In: Zbornik za likovne umetnosti 15 (1979) 51–69.
- MAROSI Ernő: Stilrichtungen zwischen 1220–1230 in der Bauskulptur. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis 17 (1979) 155–161.
- MAROSI Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12–13. Jahrhunderts. Budapest 1984.
- MAROSI Ernő: Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. SZÉKELY György. Budapest 1984, 341–356.
- MAROSI Ernő: Der Heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jh. In: Acta Historiae Artium 33 (1987) 211–256.
- MAROSI Ernő: Vorbemerkung. In: Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts, 5–6.
- MAROSI Ernő: Entz Géza, 1937–1993. In: Magyar Szemle, 2. folyam, 2 (1993) 714–724.
- MAROSI Ernő: Ják. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest 1994, 299.
- MAROSI Ernő: Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet. In: Életünk 22 (1995) 1050–1056.
- MAROSI Ernő: Ják és Esztergom, Bogyay Tamás művészettörténeti munkásságának két sarokpontja. In: Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére, 27–30.

- MAROSI Ernő: Die Benediktinerabtei St. Georg zu Ják. Bauwerk und kunsthistorische Problematik. In: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 39 (1997) 1–4, 19–70.
- MAROSI Ernő: A magyar művészettörténeti gondolkodás korszakai. In: *A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból.* Szerk. MAROSI Ernő. Budapest 1999, 327–380.
- MAROSI Ernő: Szobrok a jáki apátsági templom nyugati homlokzatáról. In: *A jáki apostolszobrok*, 471–497.
- MAROSI Ernő: Darstellung des Westportals (Porta speciosa) der Adalberts-Kathedrale von Gran (Esztergom). In: *Europas Mitte um 1000*, III, 537–538.
- MAROSI Ernő: A művészet Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest 2001, 75–83.
- MAROSI Ernő: Utóélet vagy újjáélesztés? Kísérletek a nagyszentmiklósi kincs beillesztésére a magyar művészet történetébe. In: *Az avarok aránya. A nagyszentmiklósi kincs.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 2002. március 24–június 30. Főszerk. KOVÁCS Tibor. Szerk. GARAM Éva. Budapest 2002, 134–142.
- D. MEZEY Alice: Ják. Szent György-templom. Budapest 1999.
- MEZEY-DEBRECZENI Alice–SZENTESI Edit: Neue Forschungen zur Abteikirche von Ják. Schriftquellen und Befunde als Hilfsmittel auf der Suche nach der verlorenen Baugeschichte. In: *Kunstchronik* 44 (1991) 575–584.
- MEZEY-DEBRECZENI Alice–SZENTESI Edit: A Ják nemzetség, a jáki Szent György-monostor és Ják falu. In: *A jáki apostolszobrok*, 3–34.
- [MMK] GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig.* Budapest 2001.
- [MMT/1] *A magyarországi művészet története.* Főszerk. FÜLEP Lajos. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. I: BALOGH Jolán–DERCSÉNYI Dezső–GARAS Klára–GEREVICH László: *A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig.* Budapest ¹1956.
- [MMT/2] *A magyarországi művészet története.* Főszerk. FÜLEP Lajos. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. I: BALOGH Jolán–DERCSÉNYI Dezső–GARAS Klára–GEREVICH László: *A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig.* Budapest ²1961.
- [MMT/4] *A magyarországi művészet története.* Főszerk. FÜLEP Lajos. Szerk. DERCSÉNYI Dezső, ZÁDOR Anna. I: BALOGH Jolán–DERCSÉNYI Dezső–GARAS Klára–GEREVICH László: *A magyarországi művészet története a honfoglalástól 1800-ig.* Budapest ⁴1970.
- MORAVCSIK Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. SERÉDI Jusztinián. III. Budapest 1938, 425–472.
- MORAVCSIK Gyula: Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn. Sitzungsbericht der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften. 1955/4. Berlin 1956.
- [MTM] ARADI Nóra–FEUERNE TÓTH Rózsa–GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–NÉMETH Lajos: *A művészet története Magyarországon. A honfoglalástól napjainkig.* Szerk. ARADI Nóra. Budapest 1983.
- NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona.* Budapest 2000.
- PÁLINKÁS László: [Recenzió = Bogyay: L'iconographie]. In: *Corvina* 26 (1953) 175–178.
- PAULUS, Herbert: [Recenzió = Bogyay: Karolingische Skulpturen]. In: *Das Münster* 6 (1953) 234.
- PERNACK-WERNICKE, Anneliese: Georg Stadtmüller. In: *Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit.* Prof. Georg Stadtmüller zum 65. gewidmet. Hgg. Peter BARTL, Horst GLASSL. München 1975, 7–16.
- PROKOPP Mária: *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe, Particularly Hungary.* Budapest 1983.
- PROKOPP Mária: Bogyay Tamás XIV. századi művészettörténeti kutatásai. In: *Vasi szemle* 49 (1995) 203–209 [további közlés in: *Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bogyay Tamás emlékére*, 21–26].

- RÁCZ Endre: Ják. Budapest 1973.
- RÁCZ György: Pannonhalma és Ják. Egy királyi és egy magánkegyúri bencés monostor a középkorban. In: *Mons Sacer* 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma 1996, 527–537.
- RADNÓTI Aladár–GERŐ László: A Balaton régészeti és történeti emlékei. Budapest 1952.
- RADOCSEY Dénes: A középkori Magyarország falképei. Budapest 1954.
- RADOCSEY Dénes: Wandgemälde im mittelalterlichen Ungarn. Budapest 1977.
- RADOJČIĆ, Svetozar: Die „Porta Speciosa“ in Gran und deren serbische Parallelen. In: *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte*. I: Festschrift für Rudolf Egger. Klagenfurt 1952, 356–366.
- RAGUSA, Isa: Porta patet vitae sponsus vocat intro venite and the Inscriptions of the lost Portal of the Cathedral of Esztergom. In: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 43 (1980) 345–351.
- RÉAU, Louis: Houdon. Sa vie et sur son oeuvre. I–II. Paris 1964.
- Répertoire international des médiévistes. Ed. Pierre GALLAIS [é. m.]. Poitiers 1965.
- RÓNAI Zoltán: Bogyay Tamás halálára. In: *Vigilia* 59 (1994) 714.
- SCHWARZ, Mario: Der Weg normannischer Dekorationsformen in der Bauplastik nach Niederösterreich. Die stilistische Nachfolge der Bauplastik von Ják in Österreich 1242–1246. In: *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 17 (1979) 163–167.
- SEEWANN, Gerhard [é. m.]: Ungarn. In: *Historische Bücherkunde Südosteuropa*. Hg. Mathias BERNATH. München 1980, 55–1227.
- SEEWANN, Gerhard: Der Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte 1981–1990. In: *Hungarológia*. IV: Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek. Budapest 1993, 53–71.
- SEEWANN, Gerhard–KRALLERT, Gertrud: Der pannonische Raum vom 6. Jh. bis Ende des 9. Jhs. In: *Historische Bücherkunde Südosteuropa*. Hg. Mathias BERNATH. München 1980, 673–692.
- B. SOMOGYI Ferenc: A német sajtó magyar vonatkozású cikkei. München: Magyar Intézet [é. n., 1965, sokszorosított kiadvány].
- Cs. SÓS Ágnes: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973.
- Cs. SÓS Ágnes: Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. In: *Zalai gyűjtemény*. VI: Régészeti tanulmányok. Kiad. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg 1976, 105–140.
- Cs. SÓS Ágnes: Zalavár. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest 1994, 741.
- STADTMÜLLER, Georg: Begegnung mit Ungarns Geschichte. Rückblick auf ein halbes Jahrhundert. München 1984.
- SZAMOSI József: Bogyay Tamás köszöntése. 80. születésnapjára. In: *Életünk* [München] 21 (1989) 4, 5.
- SZAMOSI József: Dr. Bogyay Tamás 1909–1994. In: *Életünk* [München] 26 (1994) 3, 6.
- SZÁNTÓ Konrád: Bogyay Tamás munkásságáról. A Bogyay Tamás emlékülés bevezető előadása. In: *Vasi szemle* 49 (1995) 198–202 [további közlés módosított címmel: Bogyay Tamás, a modern történetírás halhatatlan alakja. In: *Magyar egyháztörténeti évkönyv*. II: Bogyay Tamás emlékére, 9–14].
- SZÉKELY György: Korona és lándzsa. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest 2001, 21–30.
- SZÓKE Béla Miklós: Zalavár. In: *Zalai gyűjtemény*. VI: Régészeti tanulmányok. Kiad. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg 1976, 69–103.
- SZÓKE Béla Miklós: A korai középkor hagyatéka a Dunántúlon. In: *Ars Hungarica* 26 (1998) 257–319.
- SZÓKE Béla Miklós: Die karolingische Civitas Mosaburg (Zalavár). In: *Europas Mitte um 1000*, I, 217–220.
- SZÓKE Béla Miklós–VÁNDOR László: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbalaton-Gebiet. In: *Die Bayern und ihre Nachbarn*. Hgg. Herwig FRIESINGER, Falko DAIM. II. Wien 1985, 207–212.

- TAKÁCS Imre: Porta patet vitae (Az esztergomi székesegyház nyugati díszkapujáról). In: *Strigonium Antiquum. II: Kezds és újrakezds. A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. Szerk. BEKE Margit. Budapest 1993, 53–60.
- Történelmi irodalom a magyar katolikus emigrációban. In: *Vigilia* 13 (1977) 786.
- Történeti bibliográfia. I–IX: 1985–1993. Budapest 1985–1993.
- TÓTH Endre: A magyar koronázási jelvényekről. In: *A magyar államiség első ezer éve*. Szerk. FONT Márta, KAJTÁR István. Pécs 2000, 53–65.
- TÓTH Endre: Die Heilige Stephanskron. A Szent Korona. In: *Bayern – Ungarn. Tausend Jahre / Bajorország és Magyarország 1000 éve. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001*. Oberhausmuseum, Passau. 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hgg. Wolfgang JAHN [é. m.]. Augsburg 2001, 43–45 [kétnyelvű kiadás].
- TÓTH Endre: A Szent Korona és a koronázási jelvények. In: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*. Szerk. CSÉFALVAY Pál [é. m.]. Budapest 2001, 39–42.
- TÓTH Endre–SZELÉNYI Károly: A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest 2000.
- TÓTH Melinda: Árpád-kori falfestészet. Budapest 1974.
- TÓTH Melinda: Architecture et sculpture en Hongrie aux XIe–XIIIe siècles. Etat des recherches. In: *Arte mediavale. Periodico internazionale di critica dell'arte medievale* 1983, 1, 81–99.
- Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. II. Budapest 2001.
- UJVÁRY Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr 1996.
- UJVÁRY Gábor: A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Szerk. CSORBA László. Budapest [1998], 19–43.
- UJVÁRY Gábor: Barát háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kunó, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése). In: *Hungarológia* 2 (2000) 3, 99–120.
- UJVÁRY Gábor: „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel”. A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum története (1924–1944). In: *Újrakezdsések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok*. Szerk. UJVÁRY Gábor, PRÖHLE Gergely. Budapest 2001, 79–102.
- UJVÁRY Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei”. A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok. In: *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*. Szerk. ÉGER György, KISS J. László. Budapest 2004, 25–76.
- VÁCZY Péter: Thietmar von Merseburg über die ungarische Königskrönung. In: *Insignia regni Hungariae. I: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest 1983, 29–53.
- VAJAY Szabolcs de: Corona regia – Corona Regni – Sacra Corona. Königs kronen und Kronensymbolik im mittelalterlichen Ungarn. In: *Ungarn-Jahrbuch* 7 (1976) 37–64.
- VAJAY Szabolcs de: Der Kamelauktion-Charakter der heiligen Krone Ungarns. Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In: *Insignia regni Hungariae. I: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest 1983, 101–128.
- VAJAY Szabolcs: Lectoribus salutem, auctori honor – Bogyay Tamás 80 éves. In: *Új látóhatár* 40 (1989) 248–249.
- VAJAY Szabolcs: Bogyay Tamás (1909–1994). In: *Turul* 77 (1994) 52–53.
- VALTER Ilona: Románkori falusi templomok Zala megyében. In: *Művészet* 18 (1977) 4, 5–9.
- VALTER Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Unter Mitarbeit von Friedrich Berg und Marijan Zadnikar. Eisenstadt 1985.
- VALTER Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest 2004.
- VÁRSZEGI Asztrik–ZOMBORI István: Magyar egyháztörténeti bibliográfia 1980–1990. Budapest 1997.

- Veszprém kora középkori emlékei. Felolvasóulések az Árpád-korból. II. Szerk. FODOR Zsuzsa. Veszprém 1994.
- VESZPRÉMY László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiái áttekintés. In: *Ars Hungarica* 26 (1998) 321–337 [németül: Der heilige Adalbert im wissenschaftlichen Gespräch ungarischer Historiker. In: *Bohemia* 40 (1999) 1, 87–102].
- WEHLI Tünde: A 13. századi magyarországi ívmező domborművek kérdéséhez. In: *Árpád-kori kőfaragványok*, 59–66.
- WEHLI Tünde: Bogyay Tamás (1909–1994). In: *Művészettörténeti Értesítő* 43 (1994) 275–281.
- WINTERFELD, Dethard von: Bamberg und Ják. In: *A jáki apostolszobrok*, 513–517.
- WOLFRAM, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien [é. m.] 1979.
- ZSOLDOS Attila: A magyar királyok koronája a történelemben és a nemzeti hagyományban. In: *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Szerk. TÓTH István György. Budapest 2001, 643–655.

JEGYZETEK

- ¹ Nem csak adatszerűen eligazító, különböző időpontokban és alkalmakból készült gépiratos önéletrajzi feljegyzései: BOGYAY: *Lebenslauf*; Uő: *Életrajzi adatai*; Uő: *Bericht*.
- ² Elhangzott Budapesten, 2005. április 12-én a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete és Társadalomkutató Központja rendezésében. A szerző ezúton is köszöni Beke László (MTA Művészettörténeti Kutatóintézete igazgatója) és Marosi Ernő (MTA rendes tagja és alelnöke) házigazdáknak előadásának meleg hangú fogadtatását
- ³ LENGYEL: *Thomas von Bogyays Hungarologie*; Uő: *Umwege*.
- ⁴ BhBp, BhMü. A könyv-, periodika-, fotó-, dia- és levelestárból, valamint kéz- vagy gépiratos feljegyzésekből és tudományos cikkgyűjteményből álló hagyaték egyik része az elhunyt és családja kívánsága szerint 1994 nyarán került a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének a könyvtárába, ahol Wehli Tünde járult hozzá feltáró munkálatainkhoz. A jóval terjedelmesebb müncheni anyagot Pießkalla Emese, Bogyay leánya adta át ugyanazon évben az örökhatyó által (BOGYAY: *Interjú* 4, 273) hagyatékkezelőként kiszemelt Müncheni Magyar Intézet könyvtárának, amelynek különgyűjteményeiben Bogyay 1991/1992-ben elhelyezte levelezésének egy részét. Hagyatékát e munkaterv keretében németül rendszerezтік, ezért az egyes állagok címeit ezen a nyelven adjuk meg. Az idézett Bogyay-levelek eredeti másodpéldányokban vagy fénymásolatokban, a válaszok eredeti példányokban maradtak fenn.
- ⁵ 1990. június 19-én elhangzott beszédéből itt a gépiratos magyar ösfogalmazvány alapján idézünk: BOGYAY: *Díszdoktori beszéd*. Saját német változata megjelent: BOGYAY: *Dankesrede*, itt 342.
- ⁶ LENGYEL: *Hungarologie*, 75–82; UJVÁRY: *Tudományszervezés*, 19–36; Uő: „A magyar kultúra külföldi őrszemei”.
- ⁷ UJVÁRY: *Baráti háromszög*; Uő: „Tudós kolostor”.
- ⁸ BOGYAY: *A művész a korai középkorban*; Uő: *Bericht*, 3–4. Hekler szerepéhez a két világháború közötti magyar művészettörténet-írásban MAROSI: *A magyar művészettörténeti gondolkodás*, 346–354.
- ⁹ Az öreg Bogyay minden adandó alkalommal döntő tényezőként emlegette az Eötvös-kollégium és családjának befolyását személyes fejlődésére, pl. BOGYAY: *Bericht*, 1–4; Uő: *Interjú* 1, 68–69; Uő: *Interjú* 4, 260, 273; Uő: *Interjú* 5, 237–238.
- ¹⁰ A két intézmény korabeli helyzetéhez UJVÁRY: „Tudós kolostor”; Uő: *A Római Magyar Intézet*.
- ¹¹ RÉAU.
- ¹² BOGYAY: *Houdon à Weimar*; Uő: *Nouveaux documents*. Vő. Uő: *Bericht*, 4; Uő: *Interjú* 4, 261; Uő: *Interjú* 5, 240–241.
- ¹³ BOGYAY: *Interjú* 5, 240–241.

- ¹⁴ BOGYAY: Bericht, 6. Ld. pl. Uő: L'iconographie. Korai kutatásaihoz részletesebben LENGYEL: Thomas von Bogyays Hungarologie, 486–490.
- ¹⁵ BOGYAY: A jáki apátsági templom, 103; Uő: Bericht, 6.
- ¹⁶ MAROSI: Entz, 718–719; Uő: Ják és Esztergom, 28–29.
- ¹⁷ Emigrálási döntésének részben még kutatandó okaihoz és folyamatához az eddig feltárt források alapján LENGYEL: Umwege, 84–87.
- ¹⁸ Bogyay levelezése Csemegi Józseffel (Budapest, 1948–1950), Entz Gézával (Kolozsvár, 1950-tól Budapest, 1948–1952), és Moravcsik Gyulával (Budapest, 1948–1951). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Vö. itt a IV. fejezettel.
- ¹⁹ LENGYEL: Umwege, 87–88.
- ²⁰ A mainzi Johannes-Gutenberg-Universität 1950. május 30. és június 4. között az 1. évezred művészettörténelméről megrendezett nemzetközi konferenciájától: BOGYAY: Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung. A konferencia előkészítő anyagait ld. a Bogyay / Friedrich Gerke (Mainz, 1946–1962) levelezésben. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ²¹ Válogatás: a kora középkorkutatók 1958-as ausztriai kongresszusa (BOGYAY: Karolingisches aus Benediktbeuern), a művészettörténészeké Párizsban 1958-ban (Uő: Observations), Bonnban 1964-ben (Uő: Die Selbstbildnisse), a szlavistáké Salzburgban 1963-ban (Uő: Kontinuitätsprobleme) és a bizantinológusoké Oxfordban 1966-ban (Uő: L'adoption) és Bécsben 1981-ben (Uő: Eine Grenzprovinz), a Südostdeutsche Historische Kommission konferenciája 1961-ben (Uő: Die Bedeutung Bayerns), a párizsi Tudományos és Művészeti Akadémiáé 1963-ban (Uő: L'homme) és a szász Erdélyi Honismereti Munkacsoporté Ansbachban 1965-ben (Uő: Über Herkunft), a müncheni Südosteuropa-Gesellschaft egyetemi tanulmányhete 1954-ben (Uő: Die Reiternomaden) és 1955-ben (Uő: Der Eintritt), a hamburgi Martinus Fogelius szimpózium 1969-ben (Uő: Urgeschichtliche Wunderdinge) és a Methodius szimpózium Salzburgban 1985-ben (Uő: Die Salzburger Mission).
- ²² Pl. a „Bayerische Frömmigkeit – 1400 Jahre christliches Bayern” kiállítás (München 1960) szaktanácsadó testületének tagjaként: Bogyay / Hugo Schnell (München, 1959/1960) levelezés. BhBp: Kt. Vermischtes. Ld. katalógusában BOGYAY: Der ungarische Krönungsmantel, 157–159, valamint ennek függelékében a „Bayern als Missionsherd” térképeket, utalással közreműködésére tervezésükben (ugyanazokat közli a Bayerische Frömmigkeit, Taf. XXXIX, katalógus is). BOGYAY: Die Salzburger Mission, 275, 7. lábjegyzetben arra figyelmeztet, hogy e két katalógusban nem a szakmailag véglegesen ellenőrzött és kiállított térképek láthatók. Bogyay a „Die Metropole Salzburg, Bayern und die Slawen im 8./9. Jahrhundert” 1963-as salzburgi kiállítás számára megtervezte a 9. századi Nyugat-Magyarországon kimutatható salzburgi birtokok és templomok térképét (utalás uo., 275, 9. jegyzettel). Ugyanazon alkalomból elkészített „Lokalisierbare Kirchenorte der Karolingerzeit in Transdanubien” térképét azóta nemcsak maga (uo., 274; Uő: Kontinuitätsprobleme, 65; Uő: A Karoling-kori Veszprém, 9), hanem más szerzők sora is többször közölte (WOLFRAM 151; DOPSCH 62–63; SÓS: Die slawische Bevölkerung, 37). Egy későbbi kiállítási szaktanácsadás katalógusszövegekkkel: BOGYAY: Elisabeth.
- ²³ Bogyay / Zentralinstitut für Kunstgeschichte (München, 1948–1960) / Ewald Behrens, Forschungsinstitut für Kunstgeschichte (Marburg, 1949–1958) levelezés. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ²⁴ Bogyay / Südost-Institut, Südosteuropa-Gesellschaft (München, 1953–1962) levelezés. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Vö. BOGYAY: Bericht, 6.
- ²⁵ LENGYEL: Bibliographie.
- ²⁶ Válogatás a negyvenes és ötvenes évekbeli címzettjeinek a jegyzékéből: Franz Altheim (Berlin, 1955–1959) / Angyal Endre (Debrecen, 1951–1966) / Bárány-Oberschall Magda (Róma, később Amerikai Egyesült Államok, 1947–1957) / Baranyai Béláné (Plankstetten/Oberpfalz, Neuburg an der Donau, Budapest, 1946–1948) / Ewald Behrens, Forschungsinstitut für Kunstgeschichte (Marburg, 1949–1958) /

- Dercsényi Dezső (Budapest, 1948–1968) / Franz Dölger (München, 1949–1960) / Entz Géza (Kolozsvár, 1950-től Budapest, 1948–1952) / Friedrich Gerke (Mainz, 1946–1962) / Franz von Juraschek (Linz, Wien, 1951–1959) / C. A. Macartney (Oxford, 1955–1968) / Moravcsik Gyula (Budapest, 1948–1951) / Hans Sedlmayer (München, Salzburg, 1958–1968) / Georg Stadtmüller (München, 1956–1965) / Südost- Institut, Südosteuropa-Gesellschaft (München, 1953–1962) / France Stelè (Ljubljana, 1948–1961) / Zentralinstitut für Kunstgeschichte (München, 1948–1960) / Joachim Werner (München, 1951–1967). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ²⁷ Bogay levelezése Entz Gézával (Kolozsvár, 1950-től Budapest, 1948–1952). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Entz munkásságához MAROSI: Entz. Az idézet: Bogay Entz Gézának. Egerndach, 1948. április 13. Köszönöm Entz Géza Antalnak, hogy a családi tulajdonban őrzött utóbbi levél másolatát a müncheni Bogay-hagyaték rendelkezésére bocsátotta.
- ²⁸ Pl. Bárány-Oberschall Magda (Róma, később Amerikai Egyesült Államok, 1947–1957) / Brandenstein Béla (Saarbrücken, é. m., 1949–1966) / Boba Imre (Seattle, 1961–1968) / Décsy Gyula (Hamburg, 1958–1968) / Farkas Gyula (Göttingen, 1954–1957) / Ferdinandy Mihály (Puerto Rico, 1951–1968) / Jákl István (Rosenheim, Köln, 1954–1962) / Miskolcgy Gyula (Bécs, 1954–1959) / Cs. Szabó László (London, 1954–1968) / Pálkás László (Firenze, 1951–1964) / Várady Imre (Bologna, 1952–1968) / Vajay Szabolcs (Párizs, é. m., 1954–1968). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe, valamint Bündel Vajay (1962–1967).
- ²⁹ BOGYAY: Bericht, 6. Vö. Bogay levelezése Deér Józseffel (Bern, 1950–1972). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Deér tudományos pályájához bibliográfiai adatokkal BOGYAY: Dem Gedenken an Josef Deér; BORBÁNDI: Nyugati magyar irodalmi lexikon, 88–89.
- ³⁰ Friedrich Gerke 1900–1966, 7. Bogay „a világháború utáni Németországban” Gerke „barátsága nélkül aligha” lett volna képes, „oly gyorsan és könnyen megvetni a lábát” (BOGYAY: Bericht, 5). Német művészettörténészekhez fűződő kapcsolataihoz adatgazdag levelezés: Bogay / Friedrich Gerke (Mainz, 1946–1962). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Gerke budapesti vendégtanári megbízatásától közeli viszonyukat tükrözi GERKE: Die Zeitbestimmung 1941 karácsonyán Bogaynak bejegyzett dedikációja („in Dankbarkeit für die treue gemeinsame Arbeit im Jahre 1941”), GERKE: Das heilige Antlitz (1942. július 4-én személyesen ajánlva Bogaynak és feleségének), valamint GERKE: Der Trierer Agriculus-Sarkophag („meinem treuen Freunde Thomas von Bogay”, Mainz, 1950. június 3.). BhMü: Bibliothek.
- ³¹ Vö. BOGYAY: Interjú 1, 70, 72; Uő: Interjú 3, 122–123; Uő: Interjú 4, 267.
- ³² BOGYAY: Karolingische Skulpturen; Uő: Zum Problem der Flechtwerksteine; Uő: Eine karolingische Schrankenplatte; Uő: Karolingisches aus Benediktbeuern. Uő: Zum Problem der Flechtwerksteine két évtized múltán – Bogay szóbeli tanácsaival kiegészülve – egy müncheni egyetemi diplomamunka módszertani alapjául szolgált: JOHANSSON-MEERY, különösen 9–22. Bogay korai nyugati recepciójához e témakörben PAULUS: „In einem von der internationalen Wissenschaft bereits erwarteten prägnanten Bericht gelingt es dem Verfasser, bisher dem 13. Jahrhundert zugeschriebene Reliefs einwandfrei als die Werkarbeit der karolingischen Stilepoche zu erweisen.”
- ³³ BOGYAY: Bayern und die Kunst Ungarns; Uő: Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter; Uő: Kontinuitätsprobleme; Uő: L’adoption.
- ³⁴ Deér Bogayhoz. Bern, 1951. február 12.; Bogay Deérhez. Staudach-Egerndach, 1951. február 23. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ³⁵ BOGYAY: Interjú 1, 72.
- ³⁶ BOGYAY: L’iconographie; Uő: Donatorska; Uő: Szent László képe; Uő: Bild und Gedicht; Uő: Die Selbstbildnisse; Uő: Bemerkungen zur Deesis-Forschung.
- ³⁷ PROKOPP: Bogay, 204–208. Vö. BASICS 49.
- ³⁸ Idevonatkozóan ld. még pl. BOGYAY: Bayern und die Kunst Ungarns, 5–6, 14.
- ³⁹ BOGYAY: Stephanus Rex.
- ⁴⁰ BOGYAY: Normannische Invasion.
- ⁴¹ BOGYAY: L’iconographie.
- ⁴² BOGYAY: Domanjševci-Domonkosfa.

- ⁴³ A középkori Magyarország Vas vármegyéjében. Leírása fotókkal: VALTER: Romanische Sakralbauten, 110–111.
- ⁴⁴ BOGYAY: Domanjševci-Domonkosfa, 225–226, 240. Fénykép a kapuzatdíszről *uo.*, 1. melléklet. E témához korábban: Uó: Isten báránya; Uó: Der Löwe mit dem Kreuz, 174–176; Uó: Der Eintritt, 22–25.
- ⁴⁵ BOGYAY: Die Reiternomaden. Vö. Uó: Vorwort, VII.
- ⁴⁶ BOGYAY: Kontinuitätsprobleme, 62.
- ⁴⁷ Pl. BOGYAY: Recenzió = Valter: Romanische Sakralbauten, 367.
- ⁴⁸ BOGYAY: Recenzió = Vätäšianu: Arhitectura, 74.
- ⁴⁹ Bogay Entzhez. [Staudach-Egerndach], 1949. július 24. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ⁵⁰ Pl. egyház- és művészettörténeti szempontból: BOGYAY: Mosapurc, 273. Ld. itt még a IV. 2. fejezetet.
- ⁵¹ BOGYAY: Neueres ungarisches Schrifttum, 382.
- ⁵² LENGYEL: Bibliographie. Ilyen témájú írásainak a válogatása a 66. jegyzetben. Ld. itt még a IV. 5. fejezetet.
- ⁵³ BOGYAY: Der Eintritt, 6–7.
- ⁵⁴ BOGYAY: Normannische Invasion, 297.
- ⁵⁵ BOGYAY: Brevnov, 200.
- ⁵⁶ BOGYAY: Neuere ungarische Literatur, 103.
- ⁵⁷ Bogay / France Stelè (Ljubljana, 1939/1940) levelezés. BhBp: Mp. Bántornya. Vö. LENGYEL: Bibliographie.
- ⁵⁸ BOGYAY: Die Selbstbildnisse; Uó: A bántornyai falképek; Uó: Der gesellschaftliche Hintergrund. Bántornya (Turnišče, a 14. században Toronyhely) templomához a középkori Magyarország Vas vármegyéjében fotókkal. VALTER: Romanische Sakralbauten, 258–259. A szomszédos velemérihez és mártonhelyihez (Martjanci) *uo.*, 271–272, illetve RADOCSAY: Wandgemälde, 160–161. Képek a bántornyai freskókról: László 176–181. Ld. itt még a IV. 4. fejezetet.
- ⁵⁹ BOGYAY: Vom Taschenblech; Uó: Inhalt; Uó: Die Kultur.
- ⁶⁰ BOGYAY: Bayern und die Kunst Ungarns; Uó: Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter; Uó: Der Eintritt.
- ⁶¹ BOGYAY: L'iconographie; Uó: Bemerkungen zum Problem; Uó: Eine Grenzprovinz; Uó: Ungarnzüge; Uó: Jób.
- ⁶² Pl. BOGYAY: Recenzió = Bárány-Oberschall: Die Sankt Stephans-Krone; Uó: Recenzió = Deér: Die heilige Krone.
- ⁶³ BOGYAY: Hetoimasia; Uó: Etimasie; Uó: Diamantierung; Uó: Thron; Uó: Deesis I, II, III; Uó: Zur Geschichte der Hetoimasie; Uó: Deesis und Eschatologie; Uó: L'adoption; Uó: Bemerkungen zur Deesis-Forschung.
- ⁶⁴ BOGYAY: Recenzió = Marosi: Die Anfänge, itt Südost-Forschungen, 331. A beiktatott idézet: MAROSI: Die Anfänge, 151.
- ⁶⁵ E három témához ld. a IV. 1., 3. és 5. fejezeteket.
- ⁶⁶ Válogatás az 1951–1991 közötti időszakból: BOGYAY: Neuere Forschungen; Uó: Problémák; Uó: Az ország; Uó: Ungarns Heilige Krone; Uó: Über die Forschungsgeschichte; Uó: A Szent Korona; Uó: Kritikai tallózás.
- ⁶⁷ Vö. BOGYAY: Honfoglaló magyarok.
- ⁶⁸ BOGYAY: Forschungen; Uó: A magyarok eredete az újabb hazai kutatásban; Uó: A magyarok eredete és őstörténete; Uó: Research into the Origin; Uó: Neuere Ansichten; Uó: Urgeschichtliche Wunderdinge; Uó: Das Schicksal; Uó: Zum Problem der Magna Hungaria.
- ⁶⁹ BOGYAY: Lechfeld; Uó: L'homme.
- ⁷⁰ BOGYAY: Megjegyzés, 493.
- ⁷¹ BOGYAY: A kereszténység, 16.
- ⁷² BOGYAY: Grundzüge [41990], VII.
- ⁷³ BOGYAY: Lechfeld, 3.
- ⁷⁴ BOGYAY: Lechfeld; Uó: Grundzüge; Uó: Magyarország története távlatból; Uó: Stephanus Rex.
- ⁷⁵ Bogay legfeljebb időleges kutatási ösztöndíjakkal rendelkező pl. az American Philosophical Society (Philadelphia) és a Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research (New York) jóvoltából német nyelvű Magyarország-története egyes részeinek megírásához: BOGYAY: Grundzüge, [31977], 8 (az illető ajánlásokra ld. Franz Dölger Bogayhoz. München, 1960. november 26, és Joachim Werner Bogayhoz. München, 1960. november 30. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe).
- ⁷⁶ BOGYAY: Bericht, 6; Uó: Interjú 1, 69; Uó: Interjú 4, 271.
- ⁷⁷ Ld. BOGYAY: Arcképcsarnok, valamint egy válogatott tudós csoport – benne Bogay – publikációinak korai jegyzékét: Bibliogra-

- fia dell' attività scientifica degli studiosi ungheresi all'estero.
- ⁷⁸ BOGYAY: Bericht, 6; Uő: Interjú 5, 246–247; BORBÁNDI: Magyarok, 568.
- ⁷⁹ BOGYAY: Bericht, 6; Uő: Interjú 5, 247, 249; BORBÁNDI: Magyarok, 64, 87, 169. Egy példa: BOGYAY: Der XVIII. Internationale Kongreß. További esetet említ Bogay Deér Józsefhez. München, 1957. szeptember 4. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ⁸⁰ Néhány évvel alkalmazása után hetente általában négy napon csak történeti és kulturális műsorokat írt: Bogay Deér Józsefhez. München, 1957. október 25. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ⁸¹ BhMü: Typoskripte, „Kalendárium” / „Történelmünk útja”. E műsorok gépiratai hosszú éveken át lappantak (LENGYEL: Gelehrtensamkeit, 216, 15. jegyzet; újabban BORBÁNDI: Bogay, 20). A SZER 1993. ősi müncheni bezárása után Bogay sem hitte, hogy teljes sorozata összegyűjthető (pl. egyik SZÁNTÓ 200 idézte levelében, valamint BOGYAY: Interjú 5, 248). Farkas Marlene a SZER 1993. évi müncheni felszámolásakor fénymásolatokat készített a két sorozat 1981–1985., illetve 1975–1985. évi ismétléseinek a gépiratairól, amelyeket 1995-ben átadott a müncheni Bogay-hagyatéknak. Bogay egykori kolleganőjét az SZER-nél (vö. BOGYAY: Interjú 2) külön köszönet illeti azért, hogy ugyanott megtalálható az egyik papíron valóban elveszett műsor eredeti hangfelvétele (BhMü: Typoskripte, „Történelmünk útja”, 46.).
- ⁸² Vö. BORBÁNDI: Magyarok.
- ⁸³ Vö. a következő levelezésekkel: Bogay / Bárány-Oberschall Magda (Róma, később Amerikai Egyesült Államok, 1947–1957) / Ferdinandy Mihály (Puerto Rico, 1951–1968) / Pálincás László (Firenze, 1951–1964). Néhány eset: Bogay Deér Józsefhez. München, 1954. május 2. és 17.; Deér Bogayhoz. Bern, 1954. június 30.; Bogay Deérhez. München, 1955. március 1. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ⁸⁴ BOGYAY: Recenzió = MMT/1, 277. Vö. BOGYAY: Történetírás.
- ⁸⁵ BOGYAY: Recenzió = Acta Historiae Artium, 273.
- ⁸⁶ Vö. BORBÁNDI: Magyarok.
- ⁸⁷ Pl. BOGYAY: A hétszázötven éves Aranybulla; Uő: Nemzetteremtő eszme; Uő: A magyarság; Uő: Dénes.
- ⁸⁸ LENGYEL: Umwege, 95. Az előbbi folyóirat története számos utalással Bogay közreműködésére: BORBÁNDI: Nem éltünk hiába.
- ⁸⁹ Vö. LENGYEL: Bibliographie.
- ⁹⁰ Vö. BORBÁNDI: Hommage; Ferdinandy; JÁKLI: Bogay; SZAMOSI: Bogay Tamás; VAJAY: Lectoribus salutem. Bibliográfiai adatok recepciójához a magyar emigrációban: NAGY 116.
- ⁹¹ Az ötlet nem tőle származott (BOGYAY: Interjú 4, 273), hanem Jákl István (1917–2001) újságírótól, aki 1945. évi emigrálását követően jelentős szervezői és tanácsadói tevékenységet fejtett ki a magyar menekültek és a német katolikus egyház kulturális intézményeiben: KOVÁCS: Emlékezés; NAGY 441. Az intézetalapítás előzményeihez JÁKLI: Anfang; Bogay / Jákl István (Köln, 1954–1962) levelezés. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ⁹² Az intézetalapítás iratai az első, 1962. december 12-i közgyűlés jegyzőkönyvével: MMI It I: Mitgliederversammlung 1962–1968.
- ⁹³ Adatok az egyes feladatkörökhöz 1968-ig: BOGYAY: UIM Tätigkeitsbericht 1963–1964 és 1966–1968. Vö. BOGYAY: A magyar tudomány. Példák a németországi Magyarországi-kép különböző műfaj elemzésére az intézet első éveiben: Somogyi; MMI It II: „Ungarn in den Geschichtsbüchern der höheren Schulen der Bundesrepublik”, 1964–1966 (az utóbbi kutatási programhoz utalással a Bogaytól kapott megbízásra: BAK 182). További részletek ilyen vagy hasonló korai munkatervekről: LENGYEL: Magyar-sághkutatás, 39–46.
- ⁹⁴ BOGYAY: UIM Tätigkeitsbericht 1963– 1964, 10. Vö. Uő: UIM Tätigkeitsbericht 1966–1968, Kap. II–V; Uő: A magyar tudomány. Gazdag dokumentáció az intézet korabeli levelezésében: MMI It I: Korrespondenz 1962–1968. Egy példa: BOGYAY: Vorschläge.
- ⁹⁵ BOGYAY: UIM Tätigkeitsbericht 1963–1964, 3. Vö. BOGYAY: A magyar tudomány.
- ⁹⁶ SZEŐKE Kálmán–KOLLÁNYI Károly: Pro Memoria. München, 1967. november 5. Mellékletként: Ádám György Bogayhoz.

- München, 1967. november 9. BhMü: Korrespondenz, Bündel Ádám 1966–1971. A Központi Szövetséghez BORBÁNDI: A magyar emigráció, 311–312, 433.
- ⁹⁷ Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1966. április 8; Bogyay Jáklihoz. München, 1967. november 25; Jákli István Légrády Lászlóhoz. Köln, 1967. november 26. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971.
- ⁹⁸ Deér Bogyayhoz. Bern, 1965. január 17. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. A Tudományos Tanácsnak az első években a következő egyetemi tanárok voltak a tagjai: Alfdi András (Princeton), Brandenstein Béla (Saarbrücken), Deér József (Bern), Friedrich Gerke (Mainz), Manfred Hellmann (Münster), Endre von Ivánka (Graz), Kerényi Károly (Zürich), Hans Sedlmayer (elnök, Salzburg), Georg Stadtmüller (München) [BOGYAY: UIM Tätigkeitsbericht 1963–1964, 4]. A tagokat Bogyay választotta ki (vö. Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1967. november 25. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971). További adatok: MMI It I: Vorstand und Kuratorium 1962–1967.
- ⁹⁹ BOGYAY: Grundzüge. Vö. Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1966. szeptember 20. és 1967. november 25. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971. Az első kiadás előszava 1967 húsvétján kelt (közölve a harmadik kiadásban is: Uő: Grundzüge [31977], 7–8).
- ¹⁰⁰ Ld. pl. Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1967. március 3. és április 20., valamint 1968. március 11. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971.
- ¹⁰¹ Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1966. szeptember 20., valamint 1967. március 3. és április 20.; Jákli István Bogyayhoz. Köln, 1967. szeptember 7. A Német Szövetségi Számvevőszék 1967. szeptember 1-én kelt jelentése az intézet 1963–1965. évi működéséről mellékletként: Bogyay Jákli Bertához. München, 1967. szeptember 28. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971.
- ¹⁰² Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1967. április 20. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971.
- ¹⁰³ Az igazgatócsere irataiból: BOGYAY: Pro Memoria; Uő: UIM Tätigkeitsbericht 1966–1968; Protokoll der Mitgliederversammlung vom 16. März 1968. BhMü: Korrespondenz, Bündel UIM 1968–1979. Számos további adat uo., valamint Bündel Jákli 1966–1971. Bogyay utódjának korai kapcsolataihoz az intézettel STADTMÜLLER, 59–61, munkásságához PERNACK-WERNICKE.
- ¹⁰⁴ LENGYEL: Umwege, 99–102. Bogyay 1968-ban utódjával megállapodott, hogy egyelőre megtartja az intézetet működtető egyesület elnöki tisztét (Bogyay Stadtmüllerhez. München, 1968. február 15. és március 12. BhMü: Korrespondenz, Bündel UIM 1968–1979). Erről a funkcióról 1972-ben mondott le szintén Stadtmüller javára; azután haláláig elnökhelyettes volt (1973. július 12-i és 1997. április 15-i bírósági bejegyzések: MMI It I: Mitgliederversammlung 1968–1980–2002).
- ¹⁰⁵ Pl. Répertoire international des médiévistes 66; Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender ¹⁰1966, 220, ¹¹1970, 273–274, ¹²1976, 294, ¹³1980, 355.
- ¹⁰⁶ Pl. SEEWANN: Ungarn, 909, 917, 925, 929–930, 1040, 1142, 1183. A nyugati Bogyay-méltatások recenzió-irodalmából válogat LENGYEL: Thomas von Bogyays Hungarologie, 508–515.
- ¹⁰⁷ A Bogyay-mű fogadtatása a magyar emigrációban helyszűke miatt itt nem részletezhető. Szempontokat kínál hozzá FERDINANDY.
- ¹⁰⁸ Előmunkálatai: BOGYAY: Szent István korabeli oltár; Uő: Tíz év.
- ¹⁰⁹ BOGYAY: Megjegyzés. A francia nyelvű lappang. Részletesen az 1948-as és 1950-es budapesti publikációs próbálkozásokhoz forrásokkal LENGYEL: Umwege, 87–91.
- ¹¹⁰ Első nyomtatott utalások Magyarországon intézeti és rádiós munkájára 1987-től: BOGYAY: Interjú 1, 73–74; Uő: Interjú 4, 271, 273. Bogyay a hatvanas években politikai okokból óvakodott az MMI-ből közelebbi kapcsolatba lépni magyarországi tudósokkal: Bogyay Jákli Istvánhoz. München, 1969. július 13. BhMü: Korrespondenz, Bündel Jákli 1966–1971.
- ¹¹¹ Pl. Dercsenyi Dezső [Budapest] Bogyayhoz. Párizs, 1957. május 8., és Bécs, 1966. május 4.; Komjáthy Miklós [Budapest] Bogyayhoz. Bécs, 1957. június 3.; Bálint Csánád [Szeged] Bogyayhoz. Poitiers, 1967.

- február 20. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe; Cs. Sós Ágnes [Budapest] Bogyayhoz. Bécs, 1973. október 31. BhBp: Mp. Briefe (zum Nachlaß Ágnes Cs. Sós). Vö. visszatekintve BOGYAY: Interjú 1, 72; Uő: Interjú 5, 251. – Az említett közvetítő Fritz Valjavec (1909–1960), a müncheni Südost-Institut akkori igazgatója, intézetének a Magyar Tudományos Akadémiával fenntartott hivatalos cserekapcsolatainak keretében továbbította a neki küldött, de Bogyaynak szánt küldeményeket, amint erről Bogyay több magyarországi kollegáját tájékoztatta (pl. Dercsényi Dezsőhöz. München, 1957. május 16., és Komjáthy Miklóshoz. München, 1957. június 5. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe).
- ¹¹² Ebben az értelemben Dercsényi Dezső [Budapest] Bogyayhoz. Párizs, 1957. május 8., és Firenze, 1960. november 25. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹¹³ „[...] A hét végén utazom haza. Ha üzeni valód van, vagy tudsz pár sort írni arról, mi a véleményed a mi, otthon maradt magyarok sorsáról és leendő magatartásáról, mielőbb válaszolj a borítékon jelzett címre. [...]” Komjáthy Miklós [Budapest] Bogyayhoz. Bécs, 1957. június 3. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. A választ ld. a 294. jegyzetben.
- ¹¹⁴ Egy példa erre Alois Schmaus (1901–1970), a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität Teológiai Kara dékánjának meghívója Mezey László (Budapest) „Anfang der kirchlichen Organisation in Ungarn”, 1964. június 7-i előadására. BhMü: Bibliothek, Beilagen (Widmungen, Einladungen). Egyéb esetekről Bogyay Dercsényi Dezsőhöz. München, 1957. május 16., Deér Józsefhez. München, 1957. szeptember 4., és Georg Stadtmüllerhez München, 1965. november 8. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹¹⁵ Példák a levelezésből: Bogyay / Dercsényi Dezső (Budapest, 1948–1968) / Angyal Endre (Debrecen, 1951–1966). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹¹⁶ BhMü: Materialsammlungen / Bibliothek, Beilagen (Widmungen, Einladungen) / Bibliothek, Briefbeilagen; BhBp: Bücher und Sonderdrucke.
- ¹¹⁷ Ld. pl. a következő levelezéseket: Bogyay / Angyal Endre (Debrecen, 1951–1966) / Benda Kálmán, (Budapest, 1965–1966) / Csemegi József (Budapest, 1948–1950) / Entz Géza (Kolozsvár, 1950-től Budapest, 1948–1952) / Mollay Károly (Budapest, 1961–1962). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹¹⁸ Pl. Bogyay / Cs. Sós Ágnes (Budapest, 1973–1993, BhBp: Mp. Briefe zum Nachlaß Ágnes Cs. Sós) / Kovács Éva (Budapest, 1981–1985, BhBp: Kt. Sacra Corona) / Mezey László (Budapest, 1982, BhBp: Mp. Bántornya) / Szovák Kornél (Budapest, 1991, BhBp: Mp. Briefe) / Mezey-Debreczeni Alice és Szentesi Edit (Budapest, 1992, uo.) / Bálint Csanád (Budapest, 1992/ 1993, BhMü: Bibliothek, Briefbeilagen) / László Gyula (Budapest, 1993, uo.). További gazdag anyag: BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹¹⁹ Pl. Csemegi Józsefhez a bambergi dómra vonatkozó részletkérdésre vonatkozóan, a dóm helyreállításának kiadatlan naplója alapján, lábjegyzetbe rejtetten: CSEMEGI 76, 110. jegyzet. Hasonló hivatkozás egy másik témában: DERCSENYI: A Képes Krónika, 82.
- ¹²⁰ Fitz Jenő [a székesfehérvári Szent István Múzeum igazgatója] Bogyayhoz. Székesfehérvár, 1968. február 5. BhMü: Bibliothek, Briefbeilagen. A kérés teljesítése: BOGYAY: Recenzió = Székesfehérvár évszázadai.
- ¹²¹ Bogyay / Entz Géza (Kolozsvár, 1950-től Budapest, 1948–1952. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe); Bogyay / Tóth Melinda (Budapest, 1985. BhMü: Bibliothek, Briefbeilagen).
- ¹²² TÓTH: Árpád-kori falfestészet, 110–111, 64., 66., 81. jegyzet; Árpád-kori kőfaragványok. Mindkettő: BhMü: Bibliothek.
- ¹²³ Vö. TÓTH: Architecture, 96–99.
- ¹²⁴ Árpád-kori kőfaragványok. BhMü: Bibliothek.
- ¹²⁵ Amelyet a visszatekintő Bogyay: Bericht, 6, még az 1950-es évek viszonylatában is élénkekké minősített.
- ¹²⁶ Két példa: BÍRÓ 556; BARDOLY-TIMÁR 212. BOGYAY: L'iconographie 1950-es párizsi publikációja bekerült a Magyarországon 1945 és 1955 között megjelent művészettörténeti irodalom bibliográfiájába: BÍRÓ-TELEPY 105.

- ¹²⁷ BANNER–JAKABFFY [1954, 1968]; JAKABFFY [1961, 1981].
- ¹²⁸ Történeti bibliográfia; Études historiques hongroises.
- ¹²⁹ ENTZ: A gótika, 223; ENTZ–GERŐ 169; MORAVCSIK: Die byzantinische Kultur, 10, 17; RÁCZ: Ják, 11; RADNÓTI–GERŐ 144; VALTER: Románkori falusi templomok.
- ¹³⁰ GENTHON: Magyarország művészeti emlékei, 143–144, megemlíti BOGYAY: A jáki apátsági templom korai művét, azonban nem ismeri BOGYAY: Mosapurc cikkét (438–439).
- ¹³¹ PL. GERVERS–MOLNÁR 72; HORVÁTH: Ein weiteres Fragment, 356, 360; MAROSI: Einige stilistische Probleme, 176–222.
- ¹³² DERCSÉNYI Dezső in: MMT/2, 9–130; ENTZ: A gyulafehérvári székesegyház, 153–156, 226; GENTHON: Magyarország művészeti emlékei, 143–144; GEREVICH László in: MMT/2, 263; GERVERS–MOLNÁR 33, 36, 58, 63; KOVÁCS: A magyar korona, 130; MAROSI: Einige stilistische Probleme; WEHLI: A 13. századi magyarországi ívmező dombozművek, 60.
- ¹³³ I. m.
- ¹³⁴ DERCSÉNYI: Recenzió = BOGYAY: L'iconographie.
- ¹³⁵ PL. BOGYAY: Recenzió = MMT/1, 278, 282; Uő: Recenzió = Acta Historiae Artium, 272; Uő: Kontinuitätsprobleme, 66, 20. jegyzet; Uő: Die Salzburger Mission, 277; Uő: Történeti forrás- és művészettörténeti stíluskritika, 169; Uő: A Karoling-kori Veszprém, 6.
- ¹³⁶ E viszony kezdeteire visszatekintve: BOGYAY: Bericht, 6; Uő: Interjú 4, 268. Dercsényihez bibliográfiai adatokkal: Új magyar életrajzi lexikon, 119–120.
- ¹³⁷ PL. DERCSÉNYI: A Képes Krónika, 86–87 (Johannes Aquilához, ld. itt a IV 4. fejezetet); BOGYAY: Recenzió = Acta Historiae Artium, 272 (Jákhhoz, ld. itt a IV 1. fejezetet).
- ¹³⁸ A müncheni hagyatékából eddig előkerült levelezésükből ld. pl. Bogay Dercsényihez. Staudach-Egerndach, 1948. december 4. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Bogay olyan fontosnak tartotta eszmecseréjét Dercsényivel, hogy más levelezőtársának is beszámolt róla, pl. Franz Dölgernek (Staudach-Egerndach, 1951. május 9.), Deér Józsefnek (Staudach-Egerndach, 1951. július 22.), Friedrich Gerkenek (Staudach-Egerndach, 1949. december 19.), Moravcsik Gyulának (Staudach-Egerndach, 1948. december 4.), Brandenstein Bélának (Staudach-Egerndach, 1949. november 8.), Csemegi Józsefnek (Staudach-Egerndach, 1950. április 12.), Entz Gézának (Staudach-Egerndach, 1950. április 14.). BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹³⁹ BOGYAY: A jáki apátsági templom, 99–103.
- ¹⁴⁰ CSÁNYI 15; DIVALD 54–58; GEREVICH 113–118. A jáki stílus eredetének korai magyar vitájához részletesebben MAROSI: Szobrok, 471–474.
- ¹⁴¹ DERCSÉNYI: Recenzió = BOGYAY: A jáki apátsági templom. A bambergi hatásokat viszont elismerte GOSZTONYI.
- ¹⁴² MMT/1, 96–106, 118; MMT/2, 94–106, 129.
- ¹⁴³ BOGYAY: Normannische Invasion, különösen 278, 286–289, 297. Vö. Uő: Neuere ungarische Literatur, 105, azzal a megjegyzéssel 1944-es Ják-kismonográfiájához, hogy „a szerző ma már másképp látja a Bamberghez fűződő kapcsolatokat”.
- ¹⁴⁴ BOGYAY: Der Eintritt, 17–19.
- ¹⁴⁵ ENTZ: Recenzió = Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie, 155–156.
- ¹⁴⁶ MMT/2, 129. Vö. szintén tőle: MMT/1, 118; MMT/4, 92, 95.
- ¹⁴⁷ DERCSÉNYI: Die Abteikirche, különösen 13, 18, 21–22, 33–38. Korábbi véleményéhez vö. MMT/1, 118; MMT/2, 100–102.
- ¹⁴⁸ DERCSÉNYI Dezső in: MMT/2, 94–106, 129; Uő: Die Abteikirche, 13, 18, 21–22, 33–38; GENTHON: Kunstdenkmäler, 398–400; GERVERS–MOLNÁR 58; MAROSI: Árpád-kori kőfaragványok, 26; VALTER: Romanische Sakralbauten, 145.
- ¹⁴⁹ MAROSI: Stilrichtungen, 159; Uő: Die Anfänge, 167–169; Schwarz.
- ¹⁵⁰ PL. BOGYAY: Recenzió = Acta Historiae Artium, 272.
- ¹⁵¹ Bogay Dercsényihez. München, 1980. március 28. BhBp: Kt. Esztergom. Vö. DERCSÉNYI: Die Abteikirche.
- ¹⁵² BOGYAY: Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter, 24–25.
- ¹⁵³ Crozet. Vö. ehhez bírálóan BOGYAY: Recenzió = MAROSI: Die Anfänge, 34.
- ¹⁵⁴ MAROSI: Die Anfänge, különösen 79, 97, 103, 109, 111, 115, 132–133, 141–142, 155, 167–169, valamint 240, 694. jegyzet.

- ¹⁵⁵ BOGYAY: Der Löwe mit dem Kreuz, 176, 90. jegyzet; Uő: Recenzió = Acta Historica Artium, 272. A még megoldatlan kronológiai problémákhoz Uő: Recenzió = MAROSI: Die Anfänge, itt Kunstchronik, 34–35. Idevágóan már Bogyay Entz Gézához. Stadach-Egerndach, 1949. július 2. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ¹⁵⁶ MEZEY-DEBRECZENI-SZENTESI: Neue Forschungen, 576, 583. A „Kunstchronik” szerkesztőségének véleményezési kéréséhez: Bogyay / Peter Diemer (München, 1991) levelezés. BhBp: Kt. Ják-Bamberg.
- ¹⁵⁷ BOGYAY: Bamberg und Ják, 84–85. Magyarul lényegében azonos szöveggel Uő: Ják és Bamberg. Ábrák a jáki kőfaragójelekről, amelyeknek felmérésében és megrajzolásában maga is résztvett: Uő: A jáki apátsági templom, 95; Uő: Bayern und die Kunst Ungarns, 11. Legutóbb Uő: Bamberg und Ják, 88. Bogyay a kőfaragójelek másutt is (Uő: Recenzió = MAROSI: Die Anfänge, itt Kunstchronik, 34) hangsúlyozott jelentőségéről az előző jegyzetben idézett tanulmány szerzőivel levélben is értekezett: Mezey-Debreczeni Alice és Szentesi Edit Bogyayhoz. Budapest, 1992. február 11.; Bogyay Mezey-Debreczenihez és Szentesihez. München, 1992. április 7. BhBp: Mp. Briefe.
- ¹⁵⁸ DERCSÉNYI: Az újabb régészeti kutatások; Uő: L’église de Pribina.
- ¹⁵⁹ BOGYAY: Szent István korabeli oltár; Uő: Tíz év. Bogyay ezzel a témával már a világháború éveiben, jáki kutatásai során kezdett foglalkozni: Uő: Interjú 2, 3.
- ¹⁶⁰ Vő. kéziratot megjegyzéseivel DERCSÉNYI: L’église de Pribina különnyomatában. BhMü: Bibliothek.
- ¹⁶¹ BOGYAY: Megjegyzés, 493. Térképvázlat Zalavár-Récéskútról és Zalavár-Várszigetről: SZŐKE: Zalavár, 90. Légi felvétel a Zalavár-Vársziget-i bencés apátság romjairól: ÉRSZEGI: A magyar állam létrejötte, 28.
- ¹⁶² BOGYAY: Izkopavanja; Uő: Ausgrabungen; Uő: Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung; Uő: Mosapurc; Uő: Die Kirchenorte; Uő: Kontinuitätsprobleme; Uő: Eine Grenzprovinz; Uő: Die Salzburger Mission.
- ¹⁶³ Pl. BOGYAY: Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung, 134–143.
- ¹⁶⁴ MMT/1, 115.
- ¹⁶⁵ BOGYAY: Recenzió = MMT/1, 278.
- ¹⁶⁶ ENTZ: Recenzió = MMT/1, 88.
- ¹⁶⁷ MMT/2, 123–124.
- ¹⁶⁸ MMT/4, 88. DERCSÉNYI: Monuments, 50, még nem említi Bogyayt.
- ¹⁶⁹ ENTZ–GERŐ 15–16, meglegedéssel nyugtázva BOGYAY: Die Kirchenorte, 66, 61. jegyzet.
- ¹⁷⁰ SÓS: Megjegyzések; SZŐKE: Zalavár; Szőke–Vándor.
- ¹⁷¹ Legutóbb SÓS: Zalavár. Vő. Uő: Megjegyzések; SZŐKE: Zalavár.
- ¹⁷² Vő. SÓS: Megjegyzések; SZŐKE: Zalavár. Bibliográfiai utalásokkal BOGYAY: Die Salzburger Mission, 282–285; Uő: Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter, 23–24. 1992-es közleménye: Uő: Történeti forrás- és művészettörténeti stíluskritika, 170–171.
- ¹⁷³ A Porta Speciosa részletes leírása a felsejolt források alapján, fekete-fehér képennyaggal: MAROSI: Die Anfänge, 78–89, 281–282, 316, 318. Nagyméretű színes fénykép az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött, legutóbb 2001/2002-ben kiállított (KONTSEK) festményről: MAROSI: Darstellung des Westportals, 538. Bibliográfiai adatok a latin kéziratához és 1998. évi kiadásához uo., 537, illetve MMK 443. A kapu rajza Lux Géza (1935) nyomán: BOGYAY: Der Eintritt, V/8. A székesegyház építés- és kutatástörténetéhez, valamint a művészettörténeti és régészeti kútfőkhöz HORVÁTH: Ein weiteres Fragment. A nyugati kapu középkorból áthagyományozódott neve TAKÁCS 60 szerint a jeruzsálemi templomra utal: „Sedebat ad Speciosam Portam templi” (Act 3, 10). A történeti jelenet eszmei hátteréhez VÁCZY 36–37.
- ¹⁷⁴ DERCSÉNYI: Az esztergomi Porta speciosa; Uő: La „Porta Speciosa”.
- ¹⁷⁵ BOGYAY: L’iconographie, 107. Kiemelés K. L. Zs.
- ¹⁷⁶ DERCSÉNYI: Recenzió = Bogyay: L’iconographie.
- ¹⁷⁷ MMT/1, 50–53, 116.
- ¹⁷⁸ BOGYAY: Neuere ungarische Literatur, 105.
- ¹⁷⁹ BOGYAY: Der Eintritt, 15–16.
- ¹⁸⁰ BOGYAY: Der Eintritt, 26. Éppúgy Uő: Recenzió = MMT/1, 279.

- ¹⁸¹ MMT/4, 92. Vö. MMT/2, 52–57, 126–127.
- ¹⁸² MAROSI: Einige stilistische Probleme, 188–189, 222–229; Uő: Esztergom, 52, 57–58, 68–69, valamint – az idézet – 62, 9. jegyzet.
- ¹⁸³ MAROSI: Die Anfänge, 230, 322. jegyzet. Vö. uo. 63, 78–89, 188, 230–231. Hasonlóan Uő: Az esztergomi Porta Speciosa, 342–347, 350–351. A Porta Speciosa körüli Bogvy–Marosi-disputához részletesebben LENGYEL: Thomas von Bogvays Hungarologie, 523–525.
- ¹⁸⁴ MAROSI: Az esztergomi Porta Speciosa, 346.
- ¹⁸⁵ Vö. DÖLGER; KERBL 151, 158; HORVÁTH: Ein weiterer Fragment, 356, 360; MAROSI: Árpád-kori kőfaragványok, 21; MORAVCSIK: Die byzantinische Kultur, 27; PÁLINKÁS; RADOJČIĆ; RAGUSA.
- ¹⁸⁶ Bogvy Svetozar Radojčićhez. München, 1954. január 17. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. E levél a címzett két évvel azelőtt – nemzetközi szakmai együttműködés szorgalmazásával (RADOJČIĆ 366) – közzétett véleményére célzott, miszerint az esztergomi kapu ikonográfiája a szerb festészetben fellelhető párhuzamok miatt „egészeben bizánci mintaképektől függött”, következésképp a Mária-timpanon Bogvy számára alapvetően nyugati jellege kétségbe vonandó (uo., 363). Ezen értelmezési különbséghez összefoglalóan MAROSI: Die Anfänge, 79–80; BOGYAY: Jób, 50–51.
- ¹⁸⁷ DERCSÉNYI: Romanische Baukunst, 197; Uő: Einige Probleme, 144; DERCSÉNYI-ZÁDOR 35–38.
- ¹⁸⁸ Bogvy Dercsényihez. München, 1980. március 28. BhBp: Kt. Esztergom.
- ¹⁸⁹ Bogvy Marosihoz. München, 1990. március 5. BhMü: Bibliothek, Briefbeilagen.
- ¹⁹⁰ BOGYAY: Bemerkungen zur Deesis-Forschung, 54–55; Uő: Recenzió = MAROSI: Die Anfänge.
- ¹⁹¹ BOGYAY: Jób, 49, 52. Hasonlóan értékel TAKÁCS. Bogvy korábban is nyugati mestereknek tulajdonította a kép megalkotását (ld. a 179. jegyzetnél).
- ¹⁹² BOGYAY: Donatorska.
- ¹⁹³ RADOCSAY: A középkori Magyarország.
- ¹⁹⁴ BOGYAY: Die Selbstbildnisse, 55. Kiemelés az eredetiben. Fotók az önarcképekről uo., mellékletben, III/7.
- ¹⁹⁵ RADOCSAY: Wandgemälde, 162, 180, utalással BOGYAY: Die Selbstbildnisse tanulmányára.
- ¹⁹⁶ Amint elismeri PROKOPP: Bogvy, 206, aki szintén csak később vett tudomást e munkákról. Így idevonatkozó alapművében egyáltalán nem hivatkozik Bogvy Aquilatanulmányaira: PROKOPP: Italian Trecento, vö. 40–42, 141–142. Ezt BOGYAY: Recenzió = PROKOPP: Italian Trecento, 432, bírálón meg is jegyezte.
- ¹⁹⁷ KERNY 358; PROKOPP: Bogvy, 206.
- ¹⁹⁸ BOGYAY: A bántornyai falképek. Utalás az előadásra uo., 147. Vö. LENGYEL: Bibliographie. A világháború utáni legelső magyarországi publikációja egy 1981. évi budapesti konferenciára íródott, és 1983-ban kinyomtatott előadás volt (BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte), amelyet beutazásának politikai hátterű megakadályozása folytán a helyszínen nem adhatott elő: LENGYEL: Umwege, 103.
- ¹⁹⁹ BOGYAY: A bántornyai falképek, 147, számozatlan jegyzetben hivatkozva Uő: Der gesellschaftliche Hintergrund tanulmányára.
- ²⁰⁰ MAROSI: Vorbemerkung, 6.
- ²⁰¹ Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts.
- ²⁰² Vö. MAROSI: Der Heilige Ladislaus, 226; LÁSZLÓ 179.
- ²⁰³ DERCSÉNYI: I. Lajos kora, 45, értelemszerű utalással Bogvy: Donatorska tanulmányára, amely azonban hiányzik a csatolt jegyzetből. Ld. még helyeslően DERCSÉNYI: The Age, 386. Aquila besorolását a „protoreneszánsz”-ba DERCSÉNYI: A Képes Krónika, 86–87, BOGYAY: Recenzió = Bilderchronik, 439, kifogása nyomán nem tartotta fenn.
- ²⁰⁴ Részletező adatokkal LENGYEL: Umwege, 102–104.
- ²⁰⁵ BOGYAY: Interjú 5, 257.
- ²⁰⁶ Vö. BOGYAY: Interjú 5, 257.
- ²⁰⁷ BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte; TÓTH-SZELÉNYI 17–40; ZSOLDOS 649.
- ²⁰⁸ A szerkesztők. Kiemelés K. L. Zs. A tudománypolitikai háttérhez GLATZ, főleg 247.
- ²⁰⁹ Jelenleg csak egy rövid közleményt ismerünk az 1970-es évekből az „Ungarns Geschichtsschreiber” forrástani soroza-

- tért, illetve ennek első, a *szent királyokról* szóló kötetéért (Die heiligen Könige) válalt főszerkesztői és szöveggondozói tevékenységéről, valamint Szent István-életrajzának első, bécsi kiadásáról (BOGYAY: Stephanus Rex [1976]): Történelmi irodalom a magyar katolikus emigrációban.
- ²¹⁰ E visszatérését tanúsította az egyidejűleg rögzített és a Magyar Televízióban 1988. augusztus 16-án sugárzott BOGYAY: Interjú 4.
- ²¹¹ Bogayay: Szent István és Szent Adalbert, 158.
- ²¹² Színes képekkel TÓTH-SZELÉNYI 17–40.
- ²¹³ BOGYAY: A Szent Korona.
- ²¹⁴ BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte, 74.
- ²¹⁵ BOGYAY: Stephanus Rex [1976], 54.
- ²¹⁶ BOGYAY: Neueres ungarisches Schrifttum, 383; Uő: Recenzió = KELLEHER: The Holy Crown, itt Byzantinische Zeitschrift, 421–422.
- ²¹⁷ MORAVCSIK: A magyar szent korona, 470–472. Moravcsik tanára volt Bogayaynak az Eötvös-kollégiumban: BOGYAY: Életrajzi adatai, 1.
- ²¹⁸ BOGYAY: Ungarns heilige Krone, 227–232; Uő: Über die Forschungsgeschichte, 85–88; Uő: Interjú 2, 5–6.
- ²¹⁹ Bővített publikációs változata: BOGYAY: Kritikai tallózás.
- ²²⁰ Vö. pl. BÁRÁNY-OBERSCHALL 40; DEÉR 37, 6. jegyzet; KERBL 158. Könyvészeti tájékoztató: BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte, 78–86.
- ²²¹ BENDA-FÜGEDI: A magyar korona regénye, 262–268; Bertényi: A magyar korona [²1980], 167–171; DERCSÉNYI: The Hungarian Crown, 53–64.
- ²²² BENDA-FÜGEDI: Tausend Jahre Stephanskrone, 236; BERTÉNYI: A magyar korona [³1986], 195–201 (az illető korábbi kiadások – ld. a 221. jegyzetben – nem hivatkoznak Bogayay-írásokra); KOVÁCS: Ereignisse, 97; KOVÁCS-LOVAG 97–99; TÓTH-SZELÉNYI 79.
- ²²³ BOGYAY: Ungarns Heilige Krone.
- ²²⁴ BENDA-FÜGEDI: Tausend Jahre Stephanskrone, 236.
- ²²⁵ KOVÁCS-LOVAG 18–58, 77–82. Kovács egyhelyütt azt írta, hogy a „körültekintő bibliográfus” BOGYAY: Ungarns Heilige Krone „egy terjedelmes recenziót” tett közzé „annak érdekében, hogy a tudományos szakirodalom hiánytalanul áttekinthesse a hatalmi jelvények jelenlegi helyzetét” (KOVÁCS: Ereignisse, 94). Ám Kovács ebből nemcsak tájékozódott, hanem 1957-től – tehát Bogayay *után* – képviselte a két koronarész késői 12. századi összeillesztésének a tézisé, egyetértően ismertette Bogayay egyik öt évvel azelőtt a „Byzantinische Zeitschrift”-ban megjelent közleményét (KOVÁCS: A magyar korona, 130; BOGYAY: Recenzió = KELLEHER: The Holy Crown). A továbbiakban egy későbbi időpontot is lehetségesnek tartott: KOVÁCS-LOVAG 79.
- ²²⁶ Bogayay és Györffy egy sor kutatási problémában különböző megoldások mellett kardoskodtak. Az évek során megszilárdult az a szokásuk, hogy például BOGYAY: Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung Györffy értelmezéseivel tárgyszerűen vitakozott, Györffy azonban Bogayay kifogásait megválaszolatlanul hagyta, régi álláspontját akkor is fenntartva, ha ennek egy – a bibliográfiájában feltüntetett – Bogayay-mű ellentmondott (például a Zalavár-Récés-kút-i templom esetében, amelynek azonosítását Keresztelő Szent Jánossal, tehát Bogayay módjára, mindvégig ellenezte: GYÖRFFY: István király [³2000], 324, 567, BOGYAY: Mosapurc-ra hivatkozás ellenére). Nem egyeztek véleményeik Szent Adalbert szerepéről sem a magyarországi kereszténység meghonosításában. BOGYAY: Adalbert von Prag; Uő: Stephanus Rex [1975], 14–19; Uő: Szent István és Szent Adalbert; Uő: Brevnov elsősorban a prágai püspök Szent István eszmei nevelésére kifejtett hatását hangsúlyozta. Bár a nemzetközi kutatás hasonlóképpen vélekedett (vö. GRZESIK), Györffy változatlanul csekélyre becsülte Adalbert személyes súlyát a magyarországi misszióban (GYÖRFFY: István király [¹1977], 71–81, [²2000], 71–81); Bogayay ellenérveire nem tért ki (vö. BOGYAY: Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung, 244–245; BOGYAY: Interjú 4, 262). Egy forrás (Dercsényi Dezső Bogayayhoz. Budapest, 1980. április 10. BhMű: Bibliothek, Briefbeilagen) szerint Györffy „fanyalgott” annak a nagy lélegzetű, de helyenként bíráló német nyelvű ismertetésnek az olvas-

- tán, amelyet Bogtay egy müncheni szaklapban közölt (BOGYAY: Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung) Szent István-monográfiájának első kiadásáról (GYÖRFFY: István király, [1977]).
- ²²⁷ GYÖRFFY: Die „corona sancti Stephani regis”, 62–63. Vö. Uő: Bevezető, 7. Györffy elméletéhez további könyvészeti adatokkal BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte, 78, 85–86; Uő: Kritikai tallózás, 34.
- ²²⁸ BOGYAY: Kritikai tallózás, 34. Vö. Uő: Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung, 252; Uő: Interjú 2, 4–5.
- ²²⁹ Eközben nem mindig viszonyultak hozzá ugyanilyen nyíltan. Például tételét a két koronarész összeillesztéséről csak értelem-szerűen, neve említése nélkül vette át és toldotta meg egy kiegészítő tétellel VAJAY: Corona regia, 52–53. A kiegészítő tételről BOGYAY: Ungarns Heilige Krone, 227–230, és Uő: Über die Forschungsgeschichte, 87–88, kimutatta, hogy tarthatatlan. VAJAY: Der Kamelauktion-Charakter erre a cífo-latra sem tért ki.
- ²³⁰ DEÉR 253–270.
- ²³¹ DEÉR 7, valamint – hivatkozással Bogtay korona-tanulmányaira (válogatásukat ld. a 66. jegyzetben) – 27, 29, 36–37, 52, 63–64, 84, 87, 133 136, 173–175, 181. Deér koráb-bi álláspontjához BOGYAY: Über die For-schungsgeschichte, 86.
- ²³² BOGYAY: Recenzió = DEÉR: Die heilige Kro-ne. Vö. Uő: Dem Gedenken an Josef Deér; Uő: Deér.
- ²³³ Bogtay Komjáthy Miklóshoz. München, 1957. június 5. BHMü: Korrespondenz, alte Reihe.
- ²³⁴ KOVÁCS: Bogtay; LENGYEL: Bogtay; Rónai; VAJAY: Bogtay; WEHLI: Bogtay.
- ²³⁵ BORBÁNDI: Bogtay Tamás halálára; In me-moriam Bogtay; LENGYEL: Gelehrsamkeit; SZAMOSI: Dr. Bogtay.
- ²³⁶ Meghalt Bogtay Tamás. In: Magyar Nem-zet, 1994. február 11. Említi WEHLI: Bo-gtay, 281.
- ²³⁷ Magyar egyháztörténeti évkönyv. II: Bo-gtay Tamás emlékére. A folyóiratközlések: ADRIÁNYI: Bogtay; MAROSI: Ják és Eszter-gom; PROKOPP: Bogtay; Szántó.
- ²³⁸ Veszprém kora középkori emlékei; A jáki apostolszobrok.
- ²³⁹ KOVÁCS: Bogtay, 208.
- ²⁴⁰ Vö. a 225. jegyzettel.
- ²⁴¹ Vö. MTM; MMK.
- ²⁴² Megjegyzendő, hogy eközben rendszerint visszautalt pályafutásának magyarországi kezdeteire, pl. Jákkal kapcsolatban: MAROSI: Die Benediktinerabtei, 65–70. Vö. az idevo-natkozó újabb könyvészetet (A jáki aposto-lszobrok, 562), valamint összes kulcstémá-jához „A magyarországi művészet törté-nete” szakirodalmi tájékoztatóit: MMT/1, 114–118; MMT/2, 121–130; MMT/4, 85–98.
- ²⁴³ ENTZ: Recenzió = Forschungen zur Kunstge-schichte und christlichen Archäologie, 156.
- ²⁴⁴ SZÓKE: A korai középkor, 283; MAROSI: Jo-hannes Aquila, 1051; PROKOPP: Bogtay, 206. Vö. KOSÁRY IX; Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts.
- ²⁴⁵ MAROSI: Ják és Esztergom, 28. Vö. WINTER-FELD.
- ²⁴⁶ KOVÁCS: Bogtay, 208.
- ²⁴⁷ Bogtay neve „A magyarországi művészet története” korábbi kiadásaihoz képest (MMT/1, 2, 4) feltűnően ritkán fordul elő a magyar művészettörténelem egyik újabb kézikönyvében: MMK. Egyáltalán nem em-líti korábbi vitapartneré MAROSI: A magyar művészettörténeti gondolkodás, 346–364.
- ²⁴⁸ ENTZ: Recenzió = Forschungen zur Kunst-geschichte und christlichen Archäologie, 155–156; BOGYAY: Interjú 4, 267; KOSÁRY VIII–IX.
- ²⁴⁹ VESZPRÉMY 327, valamint ilyen értelmű utalásokkal BOGYAYRA 323–324, 329 (a német nyelvű változatban 97–98, valamint 90, 93, 100).
- ²⁵⁰ MAROSI: Johannes Aquila, 1051–1052, 1054; PROKOPP: BOGYAY, 206–208.
- ²⁵¹ MAKK: III. Béla, 230.
- ²⁵² MAROSI: Ják; Uő: Die Benediktinerabtei, 34–38; D. MEZEY 1. A jáki apostolszobrok leírásához rendszerint ma is felhasználják BOGYAY: A jáki apátsági templom művét, pl. A jáki apostolszobrok, 329–468.
- ²⁵³ MEZEY-DEBRECZENI-SZENTESI: A Ják nem-zetség, 11.
- ²⁵⁴ ÉRSZEGI: A jáki monostor; MAROSI: Ják; D. MEZEY; RÁCZ: Pannonhalma, 528.
- ²⁵⁵ VALTER: Árpád-kori téglatemplomok, 7, 59, 61, 80, 94, 104, 107–108, 145, 151, 170.
- ²⁵⁶ BOSHOFF: Die bayerisch-ungarischen Kon-takte, 87–88; Uő: Ungarn und das Reich, 100; BOWLUS 77, 85; EGGERS 74.

- ²⁵⁷ Pl. Szent Adalbert, illetve a Porta Speciosa témakörében: Fried; Grzesik.
- ²⁵⁸ ENTZ–MAROSI – [SZERKESZTŐK], XVII.
- ²⁵⁹ TÓTH: A Szent Korona és a koronázási jelvények, 42; Uő: Die Heilige Stephanskrone, 45.
- ²⁶⁰ TÓTH–SZELÉNYI 30. Értelemszerűen biztosra veszi ezt az időpontot TÓTH: A magyar koronázási jelvényekről, 56. Ugyanazon álláspontot képviseli pl. SZÉKELY 27–28; KISS 535. A kutatás legújabb fejlődéséhez Bertényi: Szent Korona; Zsoldos 649.
- ²⁶¹ TÓTH–SZELÉNYI 30. Vö. a magyar-bizánci kapcsolatok távlatában BERTÉNYI: A magyar Szent Korona, 56–69; GERICS–LADÁNYI 115; HAMZA 36; MAKK: A turulmárdártól a kettőskeresztig, 233–235.
- ²⁶² Vö. HÖSCH 26, 31.
- ²⁶³ HORVÁTH: Esztergom, 200, aki könyvésztében (201) – egyik korábbi cikkével ellenében (Uő: Ein weiteres Fragment, 356, 360) – Bogyayt nem említi meg.
- ²⁶⁴ MAROSI: Die Benediktinerabtei, 25–39; Uő: Szobrok, 471–474, 476; WINTERFELD 516–517.
- ²⁶⁵ SZŐKE: Die karolingische Civitas, 220. Szőke Béla Miklós, a jelenlegi zalavári ásatások egyik vezetője, jelen sorok írójának 2002. augusztus 15-i helyszíni látogatása során megerősítette, hogy a Karoling- és Árpád-kor közötti pannóniai kontinuitások egykor Bogyayt is foglalkoztató kérdéseiben részben új felismerések várhatók.
- ²⁶⁶ Bogyay például Mosapurc-Zalavár problémakörében különösen bonyolult kérdések tisztázását sürgette, a Bajor Tudományos Akadémiának és a Magyar Nemzeti Múzeumnak Cs. Sós Ágnes – értékes 1973-as müncheni monográfiája (Sós: Die slawische Bevölkerung) után – folyamatosan gazdagodó régészettudományi hagyatékának méltó feltárását ajánlva. Ld. következő levelezéseit: Cs. Sós Ágnes (Budapest, 1973–1993) / Bayerische Akademie der Wissenschaften (München, 1990–1993) / Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest, 1993/1994): BhBp: Mp. Briefe (zum Nachlaß Ágnes Cs. Sós Ágnes). Vö. BOGYAY: Interjú 5, 256.
- ²⁶⁷ MAROSI: Utóélet, 142.
- ²⁶⁸ MAGYAR.
- ²⁶⁹ VÁRSZEGI–ZOMBORI; Jakabffy [1999].
- ²⁷⁰ MAROSI: A művészet, 76, 79; PROKOPP: Bogyay; SZÉKELY 27–28.
- ²⁷¹ ÉRSZEGI: A jáki monostor; GERICS–LADÁNYI 115; RÁCZ: Pannonhalma, 528.
- ²⁷² HÖSCH.
- ²⁷³ FERDINANDY.
- ²⁷⁴ A hungarológia közelmúltbeli helyzetéhez, müncheni és hamburgi intézményéhez, valamint a Bogyay-példaképpel szembeni visszafogodottságához LENGYEL: Thomas von Bogyays Hungarologie, 536–538. Magyarországi és nyugati válfajának sajátosságaihoz és általános korszerűsítésének szükségességéhez a német-, illetve bajorországi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok szemszögéből Uő: A hungarológia mint interdiszciplináris és regionális tudomány.
- ²⁷⁵ BOGYAY: Interjú 3, 119. Éppúgy Uő: Interjú 5, 248.
- ²⁷⁶ BORBÁNDI: A magyar emigráció, 7–203.
- ²⁷⁷ Pl. BOGYAY: Lechfeld alcímében.
- ²⁷⁸ BOGYAY: Zum Geleit.
- ²⁷⁹ BOGYAY: Interjú 5, 256–257. Vö. ebben az értelemben Uő: Interjú 4, 272.
- ²⁸⁰ HEFTY.
- ²⁸¹ Egy másik nemzeti háttérű – és német részről előidézett – összeszólalkozás Manfred Hellmann (1912–1992) müncheni Kelet-Európa-kutató történésszel 1959-ben kimerült egy levélbeli pengeváltásban. Hellmann később a Müncheni Magyar Intézet Tudományos Tanácsának tagja lett, és Bogyay munkáiról elismerő bírálatokat közölt: LENGYEL: Thomas von Bogyays Hungarologie, 496–497, 509.
- ²⁸² SEEWANN: Der Beitrag, 53.
- ²⁸³ BOGYAY: Grundzüge.
- ²⁸⁴ SEEWANN: Ungarn, 925. Vö. uo., 909, 917, 925, 929–930, 1040, 1142, 1183; SEEWANN–KRALLERT 689.
- ²⁸⁵ BOGYAY: György Györffy, 307. Ld. a 226. jegyzetet.
- ²⁸⁶ BOGYAY: Recenzió = Deér: Die heilige Krone, itt Ungarn-Jahrbuch, 225.
- ²⁸⁷ BOGYAY: Dem Gedenken an Josef Deér.
- ²⁸⁸ BOGYAY: Interjú 1, 72.
- ²⁸⁹ Amint ADRIÁNYI: Bogyay, 214, egy halála után közzétett méltatásban – nyilvánvalóan saját tapasztalatból – megállapítandónak vélte. Ld. Bogyay hosszú hibajegyzékét

egy Adriányi kiadásában megjelent, mindent egybevetve „kitűnő”-nek minősített egyháztörténeti kézikönyv recenziójában, és az ingerült hangúra sikeredett választ (Bogyay: Szélszegyzetek; ADRIÁNYI: Megjegyzés).

²⁹⁰ KOVÁCS: Bogyay, 207–208; MAROSI: Ják és Esztergom, 27, 29–30.

²⁹¹ BOGYAY: Díszdoktori beszéd (Uő: Dankesrede, 342).

²⁹² BOGYAY: Díszdoktori beszéd. A német nyelvű közlésbe (BOGYAY: Dankesrede) becsúszott nyomdahiba helyesbítése: Uő: Dankesrede, Korrektur. Bogyay Szent Ágoston „Psalmusa az eretnekek ellen” („Psalmus contra partem Donati”) első, illetve utolsó sorából merített: „Mind, akik Békére vágytok, nézzétek az Igazságot!” / „Omnes qui gaudetis de pace, modo verum iudicate!” (újabbban megjelent latinul és Babits Mihály fordításában: Amor Sanctus, 52–53).

²⁹³ BOGYAY: Brevnov, 193.

²⁹⁴ Részlet válaszból a 113. jegyzetben idézett levélre: „[...] A leveled végén feltett kérdésre nagyon nehéz felelni. Ezt Ti bizonyos tekintetben jobban tudjátok. Mint historikusnak Szent Ágoston (ha jól emlékszem) verséből idézhetnék: ‚Mind, akik a békére vágytok, keressétek az igazságot’. Az anyagkutatás és közzétételben látjuk mi idekintről a hazai munka legfőbb értelmét és igazi lehetőségét. Tudom, hogy sokszor le kell írni exponáltabb helyen levő embernek olyant is, amit másutt esze ágában sem volna leírni, de az illet rendszerint úgy le lehet szedni a munkáról, mint a kihűlt húslevesről a zsírt. (A hasonlatot tudtommal egy élenjáró szovjet tudós találta ki saját marxista-leninista megnyilatkozásai számára.) *Annyi bizonyos, a tudósok nem rohamcsapat, de a jövőnek mégis ők dolgoznak.* [...]” Bogyay Komjáthy Miklós-hoz. München, 1957. június 5. BhMü: Korrespondenz, alte Reihe. Kiemelés K. L. Zs.